

ERDÉLYI JOGÉLET

III. FOLYAM | VI. ÉVFOLYAM | 2025 | 01.

KIADJA:

SCIENTIA KIADÓ

Szerkesztőbizottság

Dr. Csák Csilla egyetemi tanár (ME ÁJK)
Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Dr. Nagy Csongor István egyetemi tanár (SZTE ÁJK)
Dr. Nótári Tamás egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI)
Dr. Papp Tekla egyetemi tanár (NKE)
Dr. Szabó István egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Dr. Szalayné Sándor Erzsébet egyetemi tanár (PTE ÁJK)
Dr. Szikora Veronika egyetemi tanár (DE ÁJK)
Dr. Veress Emőd egyetemi tanár (Sapientia EMTE JTI és ME ÁJK)
Dr. Vékás Lajos akadémikus, professor emeritus (ELTE ÁJK)

Szakterületi felelős szerkesztők:

Dr. Fazakas Zoltán József (kisebbségi jog, jogtörténet), egyetemi docens (KRE ÁJK)
Dr. Fegyveresi Zsolt (kereskedelmi jog, jogtörténet), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Kádár Hunor (büntetőjog, büntető eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Kokoly Zsolt (európai jog, médiajog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Székely János (polgári jog, polgári eljárásjog), egyetemi adjunktus (Sapientia EMTE)
Dr. Sztranyiczki Szilárd (polgári jog), egyetemi docens (Sapientia EMTE)
Dr. Vallasek Magdolna (munkajog) egyetemi docens (Sapientia EMTE)
Dr. Varga Attila (alkotmányjog, közigazgatási jog, kisebbségi jog), Románia Alkotmánybíróságának bírāja,
egyetemi docens (Sapientia EMTE)

A lapszámot szerkesztette:

Dr. Veress Emőd

Szerkesztőségi titkár:

Nagy Gellért

www.jogelet.ro

ISSN: 2734-6226 (nyomtatott)

ISSN: 2734-7095 (online)

ISSN-L: 2734-6226

TARTALOM

RAFFAY FERENC EMLÉKÉRE I.

Veress Emőd 7

Emlékezés Raffay Ferencre (1870–1907)

Vékás Lajos 9

Az ausztriai magánjog az Országbírói Értekezlet utáni magyar magánjogban

Barta Judit 21

A kivitelezési szerződés Raffay Ferenc által exponált gyakorlati jogi problémái
a múlt és jelen tükrében

Leszkoven László 35

Szellemi forgácsok a birtoktan köréből

Prugberger Tamás 47

Raffay Ferenc szellemének megidézése szövetkezeti és munkakollektíva-jogi
vonatkozásban

Halász Csenge 57

Személyiségi jogi gondolatok Raffay „magánjogának” a tükrében

Kovács Bence Zsolt 69

„A közérdek túlzott istápolása” jogtalansággá fajul – Az egyházi oktatási intézmények
államosításának összehasonlító elemzése Csehszlovákiában, Magyarországon
és Romániában a szovjet típusú diktatúrák berendezkedése után

Bartis Előd 101

Ügyleti képviselet a román fejedelemségek jogában

VARIAE

Nagy Gellért – Papp Zsófia 121

A munkához való jog és néhány részjogosítványának védelme a román
Alkotmánybíróság és az EJEK esetgyakorlatában – hasonlóságok és eltérések

RECENZIO

Ilyés Kinga 141

Vallasek Magdolna: Reflecții asupra evoluției sistemului de pensii din România
(Gondolatok a román nyugdíjrendszer fejlődéséről)

CONTENTS

IN MEMORIAM FERENC RAFFAY I

Emőd Veress 7

In Memoriam Ferenc Raffay (1870–1907)

Lajos Vékás 9

The Austrian ABGB in the Hungarian Private Law after the Provisional Rules for the Judicature of 1861

Judit Barta 21

The Practical Legal Problems of the Construction Contract as Highlighted by Ferenc Raffay in the Light of the Past and Present

László Leszkoven 35

Intellectual Shavings from the Discipline of Possession Law

Tamás Prugberger 47

Evoking the Spirit of Ferenc Raffay in Relation to Cooperative and Labour Collective Law

Csenge Halász 57

Thoughts on Personality Rights in the Light of Raffay's "Private Law"

Bence Zsolt Kovács 69

"The Excessive Patronage of Public Interest" Degenerates into Injustice –
A Comparative Analysis of the Nationalization of Church-Run Educational Institutions in Czechoslovakia, Hungary, and Romania after the Establishment of Soviet-Type Dictatorships

Előd Bartis 101

Conventional Representation in the Law of the Romanian Principalities

VARIAE

Gellért Nagy – Zsófia Papp 121

The Protection of the Right to Work and Associated Rights in the Case-Law of the Romanian Constitutional Court and the ECtHR –
Similarities and Differences

REVIEW

Kinga Ilyés 141

Magdolna Vallasek: Reflecții asupra evoluției sistemului de pensii din România
(Reflections on the Development of the Pension System in Romania)

VERESS EMŐD

Emlékezés Raffay Ferencre (1870–1907)

In Memoriam Ferenc Raffay (1870–1907)

Raffay Ferenc nevét ma kevesen ismerik, pedig a XX. század hajnalán a magyar jogtudomány egyik legnagyobb ígéretének számított. 1870-ben született Cegléden, szerény iparoscsalád gyermekeként, és alig több mint három évtized alatt olyan pályát futott be, amely életkortól függetlenül is figyelemre méltó lenne. Jogász, tanár, író, szerkesztő, közéleti szereplő volt, de mindenekelőtt gondolkodó, aki hitt a jog rendte-remtő erejében.

Jogtudományi doktorátusát 24 évesen szerezte meg a budapesti egyetemen, néhány év bírói és ügyvédi gyakorlat után pedig a tanári hivatást választotta. 1901-ben a kolozsvári egyetemen magántanári képesítést szerzett, még abban az évben meghívták az eperjesi evangélikus jogakadémiára, ahol a magyar és osztrák magánjog tanára, majd az intézmény (az evangélikus kollégium) igazgatója lett. Haláláig, 1907-ig itt dolgozott, tanított, publikált és épített.

Tudományos munkássága már életében elismerésnek örvendett. *A magyar magánjog kézikönyve* című műve nemcsak rendszerezte a széttagolt joganyagot, hanem példamutató módon egyesítette a gyakorlati igényeket a tudományos mélységgel. Nem pusztán összefoglalt, hanem értelmezett is, logikusan, világosan, perspektívát mutatva a jog fejlődésének lehetséges irányába. Egy jogásztársadalom ilyen kézikönyvekből tanul meg gondolkodni.

Raffay nemcsak írt, hanem szerkesztett is: a *Czegléd és Vidéke* és az *Eperjesi Lapok* révén aktív alakítója volt a jogi és közéleti diskurzusnak. Önálló munkái és számos cikke – az öröklési jogtól a csődtörvényen, a társasági jogon, a házassági kérdéseken és a birtokjogon át – szinte a teljes magánjogi spektrumot lefedik. Kortársai egyöntetűen úgy tartották: a budapesti egyetem rendes tanára lehetett volna, és a magyar kodifikációs munkák egyik vezető alakja.

Élete tragikus gyorsasággal szakadt meg: 1907-ben, mindössze 37 évesen hunyt el, házassága kilencedik évében, egy kislányt, Klárikát hátrahagyva. Halálát követően méltatói nemcsak tudományos érdemeit, hanem emberi tartását, szerénységét és munkabírást is kiemelték. Egy olyan korszakban, amikor a modern magyar magánjog még formálódott, Raffay nem egyszerűen jelen volt, hanem alakította is azt.

Raffayt érdemes egyik kortársával, a fényes jogtudósi pályát befutó Szladits Károlyval (1871–1956) párhuzamba állítani. Raffay és Szladits szinte egy időben indult el a magyar magánjogi tudományos pályáján. Mindketten egyszerű polgári háttérből küzdötték fel magukat, és gyakorlatilag egyidejűleg szereztek meg doktori fokozatukat

a budapesti egyetemen: Raffay 1894-ben, Szladits 1895-ben. Két pálya, amely eleinte együtt mozdult, sőt, egy ideig Raffay járt előrébb: ő már 1901-ben egyetemi magántanár lett Kolozsvárott, míg Szladits csak 1908-ban kapta meg e címet Budapesten.

Raffay 1904-ben publikálta *A magyar magánjog kézikönyvét*, két évvel azután, hogy Szladits kiadta *A magyar magánjog vázlatának*, a „kis Szladits”-nak az első változatát. Szinte egyszerre született meg ez a két kötet is. Joggal mondhatjuk: ha versenyként tekintenénk e két életutat, Raffay a haláláig tartó szakaszon belül többet tett le az asztalra. Tanított, írt, szerkesztett, kodifikációs kérdésekben foglalt állást, és az eperjesi jogakadémia és kollégium vezetőjeként egy város és egy vármegye közéletének is aktív szereplője volt. Szladits pályája azonban beteljesedhetett: túlélte a 20. század legviharosabb évtizedeit, tanítványokat nevelt, tudományos iskolát (műhelyt) alapított, és a magánjogi kodifikáció egyik vezéralakjává vált. Hatása évtizedekkel később is érezhető: gondolatai, rendszere a mai polgári törvénykönyv szövegében is jelen vannak. Raffaytól mindezt elvették az évek. Nem a tehetség, nem a szorgalom hiányzott, csupán az idő.

Raffay Ferenc életműve korai halála miatt félbeszakadt. Több mint húsz jogi művet hagyott hátra – köztük a *Házassági perrendtartás*, *A magyar házassági jog* és *Az osztrák magánjog tankönyve* című munkáit –, valamint számos cikket írt a magyar jog aktuális kérdéseiről: öröklésről, társasági jogról, házasságról, elmeállapotról, kártérítésről. Fő művéről, *A magyar magánjog kézikönyvéről* így írtak: „Az egyik feladat a rendszerezés. Az anyag kodifikálatlan, forrásai sokfelé esnek szét, sok kérdést törvény is, gyakorlat is szabályozatlanul hagyott. Sok jogász intuitióra, merengésre és nagy anyagszervező logikára van szükség egy egészséges, kerek rendszer gyúrásához. A másik feladat nem kevésbé nehéz: úgy adni elő az anyagot, hogy a tudományos problémák mély szakadéakai bezáruljanak, de ne legyenek eltemetve; a gyakorlati jogász kész tételeket kapjon, de észrevehesse a labilitásokat is a fix tételek mögött. Raffay Ferenc szépen oldotta meg mindkét feladatot okos és hasznos kézikönyvében. Nagy lelkiismeretességgel, alapos anyagismerettel foglalta rendszerbe a magyar magánjog intézményeit. A bírói gyakorlatot egész a legújabb nyilvánulásokig vonta bele a feldolgozandó nyersanyagkészletbe. A kérdések tudományos irodalmába mindenütt igyekezett perspektívát mutatni, anélkül, hogy a tételes előadás folyamatosságába beleszakított volna” (*Egyetemi Lapok*, 1909/11. szám, 16. o.).

Raffay Ferenc az a tehetség volt, aki már harmincas éveie elején is jelentős hatást gyakorolt tudományos közegére – és ha az idő megadatik neki, az ő neve is a magyar magánjog első számú tudósai között szerepelne. Sőt, így is ott kell szerepelnie, mert vannak pályák, amelyek rövidségük ellenére is teljes értékűek. A beteljesületlenség nem zárja ki a jelentőséget. És Raffay Ferenc életműve méltó arra, hogy a magyar jogásztársadalom kollektív emlékezetében helyet kapjon.

VÉKÁS LAJOS

Az ausztriai magánjog az Országbírói Értekezlet utáni magyar magánjogban

The Austrian ABGB in the Hungarian Private Law after the Provisional Rules for the Judicature of 1861

Abstract: Ferenc Raffay, a Hungarian professor of private law, who died young, wrote two textbooks: one on Hungarian law and another one Austrian law in the Kingdom of Hungary. This study is related to the latter. It summarizes the impact of the ABGB on Hungarian judicial practice and codification after the abrogation of the Austrian code in 1861. The paper also outlines the teaching of Austrian private law at Hungarian law schools until 1945.

Keywords: Austrian Civil Code (ABGB), Provisional Rules for the Judicature of 1861, Hungarian draft private law codes

Összefoglaló: Raffay Ferenc, a fiatalon elhunyt magyar magánjogász-professzor két tan- és kézikönyvet írt: az egyik a magyar magánjogot, a másik a Magyar Királyságban hatályos osztrák magánjogot tárgyalja. Az utóbbihoz kapcsolódik ez a tanulmány: összefoglalja az 1861-ben döntő részében hatályon kívül helyezett osztrák Polgári törvénykönyv (ABGB) hatását a magyar bírói gyakorlatra és a magánjog kodifikációjára, vázolja továbbá az osztrák magánjog jelenlétét az egyetemi oktatásban.

Kulcsszavak: osztrák Ptk. (ABGB), 1861-es Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, polgári törvénykönyv-tervezetek

1. Bevezetés

Raffay Ferenc, akire e konferencián emlékezünk, 1901-ben a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen szerzett magántanári képesítést. Még abban az évben meghívták az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia tanárának, ahol a magyar és az ausztriai magánjogot adta elő. A magyar magánjogról írt,¹ három kiadást megélt kézikönyve mellett oktatási célú könyvet írt az osztrák magánjogról is. Az *Osztrák Magánjog* című,² 1906-ban megjelent tankönyvének bevezetésében (*Előzetes Tájékoztatójában*) elsőként az osztrák magánjog kifejezés értelmét világítja meg. Az itt idézett felsőoktatási tanulmányi és vizsgaszabályzatok felváltva használják az osztrák és az ausztriai jog kifejezést, amikor e

1 RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*, I–II, Pannónia, Győr, 1909.

2 RAFFAY Ferenc: *Osztrák magánjog I. Füzet*, Sziklai Henrik Kiadása, Eperjes, 1906, 1–3. Ez a könyv az ABGB rendszerében a személyi- és családjogot, továbbá a dologi jogot tárgyalja.

jog oktatásának és vizsgáztatásának kötelezettségét előírják. Raffay találóan mutat rá arra, hogy nem a következtetlen szóhasználat, hanem az előírás tartalmának meghatározása okoz gondot. Hivatkozik a kortárs szerzők hasonló véleményére: *Katona Mór*, *Grosschmid* (Zsögöd) *Béni*, *Meszer* (később: *Meszlény*) *Arthur*, *Schwarz* (később: *Szászy Schwarz*) *Gusztáv* és *Márkus Dezső* írásaira, amelyek szintén az egyetemeken oktatandó osztrák magánjog mibenlétének és körülhatárolásának nehézségére hívták fel a figyelmet.³

A kérdés lényege szerint Raffay és az általa idézett szerzők arra keresték a választ, hogy az osztrák magánjognak mely szabályai alkalmazandók a Magyar Királyság területén, és pedig külön vizsgálva az „anyaállamot”, illetve Erdélyt, Horvát-Szlavonorságokat, a katonai határőrvidéket, továbbá Fiumét és kerületét. A „szent korona országainak” az „anyaállamon kívüli” területein az osztrák Ptk. (ABGB) szabályainak alkalmazása a kiegyezés után is változatlanul kötelező maradt. Erdély vonatkozásában például így rendelkezett „az összes magyar minisztérium” 1867. június 27-én kelt rendelete, majd a Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról szóló 1868: XLIII. törvénycikk 12. §-a.⁴ A „szoros ételemben vett anyaállam” tekintetében a kiindulópontot az Országbírói Értekezleten megalkotott *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (Itsz.) jelentették.⁵ Az előzményeket csak röviden idézzük fel.

2. Az osztrák Polgári törvénykönyv (ABGB) oktrojált bevezetése, területi és időbeli hatálya

2.1. 1850-ben Schmerling osztrák igazságügy-miniszter bizottságot hozott létre, amely a Magyarországra oktrojálendő osztrák Polgári törvénykönyv (ABGB) egyes rendelkezéseinek a magyar viszonyokhoz való illesztését volt hivatott előkészíteni. A bizottság tagja volt a kor legnevesebb magyar jogászprofesszora, *Frank Ignác* is. Frank – szemben Deák Ferencsel – elfogadta a felkérést, de belső vívódásait nem tudta feloldani, és 1850. március 4-én Bécsben öngyilkos lett. *Vécsey Tamás* szerint „*Frank, hogy ne legyen a magyar jognak sírásójává, életétől válik meg*”.⁶

Az 1811-ben született osztrák kódexet Magyarországon az 1852. november 29-én kelt császári pátens vezette be,⁷ és 1853. május 1-jén lépett hatályba, és pedig nemcsak az

3 *Uo.*, 2., 1. lj.

4 *Uo.*, 5. Ehhez lásd Veress Emőd tanulmányát ebben a lapszámban.

5 Az Országbírói Értekezlet anyagát két kötetben tette közzé Apponyi György országbíró titkára, RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*, Landerer és Heckenast, Pest, 1861. Az Országbírói Értekezlet lefolyásához és az Itsz. elfogadásához lásd Képesy Imre alapos, kitűnő monográfiáját: KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2023, 286.

6 VÉCSEY Tamás: *Széchenyi és a magyar magánjog*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895, 19.

7 RGBl. 246/1852; az alkotmányjogi feltételekhez lásd Christian NESCHWARA: *Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853 bis 1861*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte – Germanische Abteilung, 1996, 362–376.

anyaországban, hanem – az 1849 óta önálló korona-államokká vált – Horvátországban, Szlavóniában, a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban is. Erdélyben külön császári pátenssel történt meg ugyanez,⁸ és ott a törvény 1853. szeptember 1-jétől volt hatályban. Az ABGB a mellékletében közzétett kiegészítő rendeletekkel és – korlátozottan – az ott hivatkozott jogszabályokkal együtt lépett hatályba,⁹ felváltva az addigi magánjogot, pontosabban a kódex tárgyát képező életviszonyokra vonatkozó magyar törvényeket, rendeleteket és szokásokat.¹⁰ A házassági jogi rendelkezéseket (Első Rész, II. Fejezet) csak részben kellett alkalmazni.¹¹ Hatálybalépése után, 1861-ig további igen fontos törvények (például a telekkönyvi rendtartás, a bányatörvény és az erdőtörvény) magyarországi hatálybaléptetésére is sor került.¹²

2.2. Az ABGB alkalmazásának kezdetei – érthetően – sok nehézséggel jártak. Meg kell ezt állapítanunk annak ellenére, hogy már az ABGB bevezetése előtt egy sor osztrák magánjogi törvényt hatályba léptettek mind Magyarországon, mind Erdélyben. Az alkalmazási problémákat az sem enyhítette, hogy az ABGB első teljes magyar fordítása már 1847-ben rendelkezésre állt, 1853-ban megjelent hivatalos fordítása is,¹³ és 1854-ben a kódex részletes magyarázatokkal kísért magyar nyelvű kiadása is napvilágot látott.¹⁴ Ez a kommentárjellegű munka – a szerző saját előadása szerint – többes célt tűzött maga elé: a törvénykönyv keletkezéstörténetének és lényegi törekvéseinek bemutatását, az egyes rendelkezések rendszeri összefüggésének feltárását, a magyar magánjog elvi átalakulásának megvilágítását és végül a főbb intézmények más kódexekkel történő összehasonlítását.¹⁵ A törvény szemlélete mégis teljesen új, annak négy évtizedes ausztriai gyakorlata pedig ismeretlen volt a magyar jogászok számára.¹⁶ A jogásképzésben bevezették ugyan az ABGB anyagából történő vizsgát, de ez természetesen csak szerény kezdetet jelenthetett. Nehezítette az osztrák törvény alkalmazását az a körülmény is, hogy annak szabályai mellett – visszaható hatály hiányában¹⁷ – a korábban keletkezett jogviszonyokra érvényesült a régi magyar jog is. Ilyen körülmények között a törvénykönyv alkalmazása szükségképpen tökéletlen volt, a perek

8 29. Mai 1853: RGBL. 99/1853

9 Lásd NESCHWARA: *i. m.*, 367.

10 Art. I des Kundmachungspatents vom 29. November 1852.

11 Lásd NESCHWARA: *i. m.*, 365.

12 ZLINSZKY János: *Ungarn = Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. III/2*, szerk. Helmut COING, Beck, München, 1982, 2197; NESCHWARA: *i. m.*, 372.

13 A hivatalos törvénytöveg egy kétnyelvű (magyar és német) kiadásban jelent meg: Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch, kundgemacht mit dem Patente vom 29. November 1852 in den Königreichen Ungarn, Kroatien und Slawonien, der serbischen Woiwodschafft und dem Temeser Banat – samt den auf dieses Gesetzbuch sich beziehenden in dem Anhang enthaltenen nachträglichen Verordnungen. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1853.

14 WENZEL Gusztáv: *Az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv Magyarázata – Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbvajdaság és a Temesi Bánság viszonyaira alkalmazva*, Geibel, Pest, 1854.

15 *Uo.*, VI.

16 Ez utóbbi nehézségre Wenzel is utal. *Uo.*, V.

17 A visszaható hatályt az ABGB 5. §-a kifejezetten kizárja; a kivételekhez l. NESCHWARA: *i. m.*, 371.

elhúzódásához, esetenként kaotikus helyzetek kialakulásához vezetett. Mindezek miatt a lakosság körében erősödött az osztrák törvénnyel szembeni – érzelmi alapon amúgy is meglévő – ellenérzés.¹⁸

A jogtörténetírás még jórészt adós az ABGB magyarországi peres és peren kívüli alkalmazási gyakorlatának feldolgozásával. Erre csak gondos levéltári kutatómunka adhat megfelelő alapot.¹⁹ A nem nagyszámú napvilágra hozott eset is mutatja azonban, hogy az ABGB szabályai a törvénykönyv rövid hatályban léte alatt – az alkalmazási nehézségek ellenére – átitatta a gyakorlatot. Megállapítható ez a személyi és családjog és a szerződési jog területén, nem is szólva a dologi jogról, ahol a telekkönyvi rendtartás 1855. december 15-i hatálybalépésével²⁰ szükségképpen teljesen megváltoztak az ingatlanforgalom dologi jogi keretei. Legújabbán *Homoki-Nagy* Mária publikációi, amelyek alapos levéltári kutatásokon alapulnak, sok érdekes ügyet hoztak felszínre.

2.3. Az olasz egységtörekvések jegyében indult háborúban az északolasz fronton elszenvedett vereség (Solferino, 1859) meggyengítette a bécsi császári hatalmat, és ezért a bécsi udvar a magyarokkal szemben is engedményekre kényszerült. Az Októberi diploma kibocsátása jelentette az első lépést a kiegyezéshez.²¹ A diplomával egyidejűleg rendelkezett a császár arról, hogy a magyar nemzet jogfelfogásának megfelelő alapon működő ideiglenes igazságszolgáltatási rendszert kell létrehozni. Ennek érdekében a császár gróf *Apponyi* Györgynek, az 1860-ban visszaállított Curia elnökének vezetésével széles körű bizottságot küldött ki.²²

3. Az Országbírói Értekezlet és az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ltsz.) megalkotása

3.1. Az Országbírói Értekezlet 1861. január 22-e és március 4-e között, meglepően rövid ideig ülésezett, és arról kellett döntenie, hogy miként állítsák helyre, illetve egészítsék ki a régi magyar jogot.²³ Az Értekezlet által kiküldött alválasztmány világosan látta a feladat nehézségeit. A régi magyar jog visszaállítása több területen, különösen az öröklési jogban nem látszott lehetségesnek. Mindenekelőtt az *ösiség eltörlése* és a *telekkönyvezés* bevezetése eredményezett olyan változásokat, amelyeket fenn kellett tartani. A mindenképpen szükséges hézagpótló szabályok megalkotása viszont törvényhozást kívánt volna, amire pedig az Értekezletnek nem volt kompetenciája. Az alválasztmány

18 NESCHWARA: *i. m.*, 374.

19 Lásd HOMOKI-NAGY Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra = Kormányzás és kodifikáció – Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*, szerk. RÁCZ Lajos, Új Ember Kiadó, Budapest, 2006, 227–248, 229.

20 Az osztrák Telekkönyvi rendtartás átvételét az 1853. április 18-i rendelet kezdeményezte.

21 Októberi diploma (Diplom vom 20. Oktober 1860, RGBL. 226); az igazságszolgáltatáshoz lásd a 4. és 5. pontokat. Lásd részletesen KÉPESSY: *i. m.*, 45–58.

22 Az Országbírói Értekezlet résztvevőihöz lásd *Uo.*, 73–78.

23 Az Országbírói Értekezlet feladatához lásd *Uo.*, 64–73.

az öröklési jog tekintetében ezért az osztrák törvénykönyv ideiglenes, egy megfelelő magyar törvény megalkotásáig történő hatályban tartására tett javaslatot.²⁴ Az Értekezlet plénümán a résztvevők többsége végül is nem ezt az indítványt, hanem egy közvetítő javaslatot fogadott el.²⁵ Nem utolsósorban *Deák* Ferenc nagy hatású intervenciójának következtében,²⁶ a plénüm is ragaszkodott az 1848-as törvényekben elfogadott elvekhez: az ősiség eltörléséhez és a törvény előtti egyenlőséghez. Egyebekben az Értekezlet úgy döntött, hogy nem terjeszkednek túl az 1848. évi XV. törvénycikk rendelkezésein, és annak elveit elfogadva kell visszaállítani hatályába a régi magyar magánjogot. Az Értekezlet egyúttal kiegészítő szabályokat is elfogadott.²⁷ Ez utóbbiak között születtek meg – többek között – az évszázados vitákat kiváltó, de alapjaiban ma is élő ági öröklés szabályai.²⁸ Az Értekezlet határozatainak következményeként, ahogy *Raffay* megállapítja: „[...] az állapot, amely szerint az optkv. a magyar szent korona országainak egész területén kötelező volt, tartott 1861. július 23-áig”.²⁹ Másként fogalmazva, a szoros értelemben vett anyaállamban a teljes ABGB alkalmazásának kötelezettsége ekkor megszűnt.

Az 1861-ben megalkotott Itsz. rendelkezései azért jelentettek rendkívül jelentős cezúrát a magyar magánjogban, mert – meghatározott kivételekkel – az ABGB szabályai helyett visszaállították „a magyar polgári anyagi magán-törvények” hatályát – „a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt [...] pótlásokkal”. Ahogy fentebb már kiemeltük, az eldöntendő kérdés éppen az volt, hogy mennyiben következett be ez a változás, illetve milyen kérdésekben és mennyiben élt tovább az osztrák magánjog?

3.2. Az osztrák jog tartós továbbélése a *telekkönyvi rendtartás* fenntartásával függött össze. Az Itsz. 145. §-a – bizonyos kiegészítésekkel – kifejezetten hatályban tartotta az 1855. december 15-én a telekkönyvek tárgyában kiadott rendeletet.³⁰ Ezzel összefüggésben *Raffay* – a tankönyve már idézett bevezetésében – az Itsz. két rendelkezése (21. § és 156. §) alapján kísérli meg körülhatárolni az ABGB alkalmazásának tárgyi hatályát az anyaállam magánjogában.³¹ Mindkét szabály a *Polgári Magánjog* címet viselő I. Részben található. Az Itsz. 21. §-a szerint „[...] fenntartatnak ideiglenesen az

²⁴ *Uo.*, 95–97.

²⁵ A heves és szerteágazó vitához lásd *Uo.*, 98–105.

²⁶ *Uo.*, 106.

²⁷ *Uo.*, 107–109.

²⁸ Itsz. 10–12. §-ok. Vö.: *VILÁGHY* Miklós: *Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben*, Jogtudományi Közlöny, 1966/1–2, 17–22; *VÉKÁS* Lajos: *Az ági öröklés „hamleti vívódásához”*, Jogtudományi Közlöny, 1973/5, 285–289.

²⁹ *RAFFAY: i. m.*, 4. Érdekes párhuzamra hívja fel a figyelmet *NIZSALOVSKY* Endre: *Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód = Tanulmányok a jogról*, szerk. *NIZSALOVSKY* Endre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 57–72. Valais svájci kanton – szemben más kantonokkal, például a Berni Jurával vagy Genffel – Napóleon bukása után, 1815-ben, ötévi hatályban lét után ugyanúgy dobta el magától a francia Code civilt, mint 1861-ben az Országbírói Értekezlet az osztrák kódexet.

³⁰ Az osztrák telekkönyvi rendszer a maga alapvető elveivel (közhitelesség, konstitutivitás stb.) lényegét tekintve 1973-ig változatlanul érvényesült, sőt fő vonalaiban máig él Magyarországon.

³¹ *RAFFAY: i. m.*, 4. Az Itsz. jogforrási jellegének sokat vitatott problematikájához lásd *KÉPESSY: i. m.*, 157–169.

országgyűlés intézkedéséig az ausztriai polgári törvénykönyv mind azon rendeletei is, melyek a [...] telekkönyvi rendelettel kapcsolatban állván, a telekkönyvek tárgyát képező valamely dolog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák”. A „telekkönyvekről” szóló szabályokat tartalmazó XII. fejezetben elhelyezett 156. § pedig hatályban tartja az ABGB mindazon rendelkezéseit, amelyek „*valamely telekkönyvi jog megszerzésére vagy elenyésztésére alapul szolgálnak*”. A meglehetősen „rugalmasan” fogalmazott rendelkezések számos értelmezési vitakérdésre adtak lehetőséget. Raffay szerint „*a dologjog és a kötelmi jog egy része*” maradt 1861. július 23-ától is az ABGB alkalmazási körében.³²

3.3. A *bírói gyakorlatban* bizonytalanság alakult ki azzal kapcsolatban, hogy valójában az ABGB-nek mely dologi jogi rendelkezéseit kell formálisan is hatályban lévőnek tekinteni. Az idézetek szerint, szorosan értelmezve az Itsz. rendelkezéseit, az ABGB dologi jogi szabályait csak azokban az esetekben lehetett volna alkalmazni, amelyekben az ügylet egy bejegyzett ingatlanon dologi jogváltozást eredményezett. A gyakorlatban azonban szükség volt az ABGB szinte valamennyi olyan rendelkezésének alkalmazására, amely telekkönyvezett ingatlanon fennálló bármilyen jogra vonatkozott. Bizonytalanságot okozott különösen az, hogy az ABGB számos dologi jogi szabály érvényesülésével kapcsolatban nem tesz különbséget ingó és ingatlan dolog között, hanem közös normákat állapít meg valamennyi dologra: ingókra, telekkönyvezett és nem telekkönyvezett ingatlanokra, továbbá telekkönyvben bejegyzett és oda nem bejegyzett jogokra. Példaként utalhatunk a használat, a haszonélvezet szabályaira vagy az elévülésre és elbirtoklásra vonatkozó rendelkezésekre. Ebből a jogi helyzetből fakadt, hogy a bíróságok az ABGB alkalmazása szempontjából rendszerint szintén nem tettek különbséget telekkönyvezett ingatlanok, illetve más dolgok és jogok között. Az ABGB dologi jogi szabályait olyan esetekben is gond nélkül alkalmazták, amikor nem telekkönyvezett dolog volt a jogvita tárgya. Ez szinte elkerülhetetlen volt olyan ügyekben, amelyekben egyszerre kellett telekkönyvezett ingatlanról és más dolgokról dönteni. A bíróságok gyakran nem utaltak ugyan a megfelelő paragrafusra, de ítéleteikben mégis az ABGB-re támaszkodtak. Ezt a megoldást táplálta önmagában az 1861 után kialakult, meglehetősen kusza jogállapot: az ősiség eltörlésével hatályon kívül helyeződtek a régi jog dologi jogi rendelkezések, újak pedig még nem voltak. Az ítélkezésben ezért kezdettől fogva a szélesebb értelmezést fogadták el az ABGB dologi jogi szabályainak alkalmazását illetően. Megjegyezzük, hogy maga az osztrák telekkönyvi rendszer átvételével működő ingatlan-nyilvántartás számos olyan magyar anyagi jogszabályt tartalmazott, amelyeknek többsége az ABGB szellemében fogant.

Megállapítható tehát, hogy a magyar dologi jogban az ABGB széles körű hatása – adott esetben formális hatály nélkül is – hosszú távon is marandónak bizonyult. 1900-ban, az első átfogó kódextervezet dologi jogi részéhez készült indokolásban – viszszatekintve, de jelen időben – a következőket írta Imling Konrád, a tervezet e részének kidolgozója: „*Mi sem természetesebb, mint az, hogy a joggyakorlat, valahányszor oly dologi jogi kérdés megválaszolása előtt áll, amelynek eldöntésére a magyar jogforrásokban nem talál támpontot, az ABGB szabályait veszi irányadónak, habár ezek nálunk törvényerővel nem bírnak.*”³³

32 RAFFAY: *i. m.*, 5.

33 Idézi NIZSALOVSKY Endre: *Magyar magánjog mai érvényében, Dologi jog*, Grill, Budapest, 1928, 5.

3.4. Az osztrák törvénykönyv egyes rendelkezéseit *átmenetileg tovább alkalmazták* a dologi jogon kívül eső kérdések elbírálásánál is; például 1868-ig a holtta nyilvánításra vonatkozó,³⁴ 1877-ig az örökbefogadásra vonatkozó szabályokat változatlanul az ABGB rendelkezései jelentették.³⁵ A bíróságok – legalábbis tartalmilag – alkalmazták az osztrák törvénykönyv rendelkezéseit más területeken is. A *Homoki-Nagy* Mária által feldolgozott peres esetek azt bizonyítják, hogy az ABGB szabályaira – megfelelően korszerű magyar rendelkezések hiányában – még hosszabb ideig nagy szükség volt *személyi jogi* (például nagykorúsítási³⁶ ügyekben), továbbá *családjogi* (például szülő-gyermek kapcsolatra³⁷ vonatkozó) jogvitákban.³⁸ Ugyanezt állapíthatjuk meg a *közös tulajdon megszüntetésére* vonatkozó szabályokkal³⁹ és egyes *szerződési jogi* intézményekkel, például egyes szerződésszegési,⁴⁰ kártérítési rendelkezésekkel⁴¹ vagy a foglalóval⁴² kapcsolatban is. Eredményesen lehetett hivatkozni a szolgálati és a vállalkozási szerződés⁴³ szabályaira is.⁴⁴ Jellemző példaként idézhetjük, hogy a *deliktualis kártérítési felelősség* tekintetében az ABGB hatása a bírói gyakorlatra egészen a XIX. század végéig tartott. A magyar judikatúra e területen csak ekkor szakadt el az ABGB szabályaitól, például azzal, hogy a felsőbírósági ítéletek a kártérítés mértékét többé nem a felróhatóság mértéke szerint állapították meg, mint korábban, az osztrák törvény 1324. §-a szerint, hanem – az elmaradt haszonra is kiterjedően – a teljes kártérítés elvéből indultak ki.⁴⁵

3.5. Az elmondottak azt mutatják, hogy a formálisan hatályon kívül helyezett ABGB közvetetten, a bírói jogon keresztül a magánjog sok területén még hosszú időn át érvényesült, és a judikatúrában *nemcsak a telekkönyvi joghoz kapcsolódó dologi jogi* kérdésekben alkalmazták az ABGB dologi jogi szabályait. Új magyar nyelvű kommentárok is megjelentek a maga egészében már évek óta hatályban nem lévő törvénykönyvhöz.⁴⁶ Joggal állapítja meg *Szladits* Károly, hogy az ABGB 1861 után is sokkal szélesebb körben élt a bírói jogalkalmazásban, mint azt a telekkönyvi rendtartás átvétele szükségessé tette volna. A XIX. század utolsó évtizedeiben, különösen az 1860-as és 1870-es

34 Az 1868. évi LIV. tc. hatálybalépéséig éltek az ABGB 24. és eredeti 112–114. §-aik; vö. ZLINSZKY Imre: *A magyar magánjog mai érvényben – különös tekintettel a gyakorlat igényeire*, Franklin, Budapest, 1891, 4.

35 1877. évi XX. tc.; vö.: ZLINSZKY: *i. m.*, 643.

36 ABGB 174. § és eredeti 252. §.

37 ABGB 179–186. §-ok.

38 HOMOKI-NAGY Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés*, Jogtörténeti Szemle, 2007/3, 16–24.

39 ABGB 825–858. §-ok.

40 ABGB 919. §.

41 ABGB 1295–1341. §-ok.

42 ABGB 908. §.

43 ABGB 1151–1164. §-ok, illetve 1165–1171. §-ok.

44 HOMOKI-NAGY: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása...*, *i. m.*, 238.

45 ASZTALOS László: *A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig*, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, 1968, 71–89, 75.

46 ÖKRÖSS Bálint: *Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv, felvilágosító jegyzetekkel s az ezen törvénykönyvre vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel kísérve*, Heckenast, Pest, 1865.

években az ABGB befolyása túlnyomónak volt tekinthető, annak ellenére, hogy a magyar felsőbb bíróságok az ABGB mellett más külföldi jog szabályait is szívesen figyelembe vették. A Curia ugyanakkor az esetek többségében – helyesen – különbséget tett az ABGB formális hatálya alá tartozó tényállások és az olyan esetek között, amelyekben az osztrák törvénykönyv szabályai csak például szolgáltak a bírói jogtalálásnál.⁴⁷

4. Az osztrák jog hatása a magyar magánjogi kodifikációkra

4.1. Közben – az 1861-es, meglehetősen kaotikus állapotokhoz képest meglepő gyorsasággal és kivételesen magas színvonalon – megkezdődött a *magyar magánjog önálló kodifikálása*. Előbb résztervezetek születtek: általános rész (1871, 1880), dologi jog, kötelmi jog, öröklési jog (1880 és 1885 között) és családjog (1892). Az első átfogó kódextervezet 1895 és 1900 között készült el.⁴⁸

A XIX. század végi kodifikációs munkálatok során az ABGB már csak egy volt a tervezetek előkészítése során figyelembe vett külföldi törvénykönyvek közül. A javaslatokat készítő bizottságok – a jegyzőkönyvekben dokumentáltan – *imponáló jogösszehasonlító bázisra* építkeztek. A két XIX. század eleji, természetjogi fogantatású nagy klasszikus kódexek: a *Code civil* és az ABGB mellett szisztematikusan feldolgozták a szász és a zürichi Polgári törvénykönyv szabályait, továbbá a drezdai és a bajor magánjogi kódexjavaslatokat, majd az 1883-ban hatályba lépett svájci kötelmi jogi törvény [Obligationenrecht (OR)] rendelkezéseit is. Mai szemmel is lenyűgöző az a körültekintő, alapos jogösszehasonlító alapokra építő előkészítés, ahogy ezek a kódextervezetek készültek.

Az ABGB túlnyomó befolyása a szerződési jog kodifikálása terén szűnt meg először. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Magyarországon 1875-ben *kereskedelmi törvényt* alkottak,⁴⁹ amelyhez az 1861-ben a Deutscher Bund államaiban hatályba lépett ADHGB szolgált mintául. Ez a kereskedelmi törvény jó ideig a kodifikálatlan magánjognak is egyik fő forrása lett a szerződési jog területén. A bíróságok a kereskedelmi törvény szabályait alkalmazták magánjogi szerződéses vitákban is, például a szerződés megkötésére, az ügyletértelmezésre, a felén túli sérelem kizárására, a szerződés teljesítésére, az egyetemlegességre, a kötbérre, a foglalóra, a bánatpénzre, a törvényes kamatra, a kártérítésre. A kereskedelmi törvény szabályainak a magánjogi viszonyokra történő alkalmazását megkönnyítette az a körülmény, hogy ezek a normák „nem-kereskedőkre” is kiterjedtek, ha magának a szerződésnek a kereskedelmi jellege megállapítható volt.⁵⁰

47 SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog*, I, Grill, Budapest, 1941, 95. Lásd továbbá GYINOVSKY József: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra – Szladits Károly előadásainak jegyzete*, Politzer, Budapest 1932.

48 Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete öt kötetben, részletes indokolással, Grill, Budapest, 1901–1902.

49 1875. évi XXXVII. tc. (Kt.).

50 SZLADITS Károly: *Magyar magánjog...*, i. m. 97.

Ezzel megkezdődött a *német jog* intenzív hatása a magyar magánjog alakulására, amely aztán a BGB tervezeteinek közzétételével, majd a német magánjogi kódex elfogadásával (1896) és hatálybalépésével (1900) tovább erősödött. A legnagyobb hatása a német kódexnek a *szerződési jog* szabályozása terén volt. Nem vette át viszont a magyar jog a BGB jogügyleti tanát és az erre épülő és a személyi jogot is tartalmazó általános részt.⁵¹ Szász-Schwarz Gusztáv igen meggyőző érveken alapuló javaslatát követve, már az 1900-as első átfogó tervezet elvetette a német kódex szerinti *általános részt*.⁵² Ezt az álláspontot a későbbi tervezetek is elfogadták, és elvetette a BGB megoldását az 1959-es Ptk.⁵³ és a 2013-as Ptk. is.⁵⁴ A magyar törvényhozó abból a megfontolásból indult ki, hogy az absztrakt jogügyleti szabályok éppen azokon a területeken nem alkalmazhatók, ahol az egyoldalú jogügyleteknek a legnagyobb szerepük van, azaz a végrendeletek jogában. Itt ugyanis minden magánjog speciális rendelkezéseket tart indokoltnak. Helyesebbnek látszott ezért részletesebben szabályozni a szerződések közös szabályait, az egyoldalú jogügyletekre pedig – speciális rendelkezések hiányában – ezeknek a szerződési szabályoknak a megfelelő alkalmazását előírni.⁵⁵

4.2. Az ABGB különleges, kiemelt helyzete a magánjogi kodifikációs munkálatok során is viszont szinte változatlan maradt a *dologi jog területén*. Ennek illusztrálására elég arra utalni, hogy az igazságügy-miniszter miért nem tartotta időszerűnek az első átfogó polgári jogi kódextervezet fölötti tanácskozást a dologi joggal kezdeni. A magyar törvénykönyv tervezetének koncepcióját megvitató 1883. október 27-i igazságügy-minisztériumi értekezlet jegyzőkönyvében a következő olvasható: „Az ABGB dologi jogi rendelkezései nálunk nagyrészt érvényben lévén, a dologi jognak életbeléptetése a magánjogi törvénykönyv valamennyi részei között a legkevésbé sürgős.”⁵⁶

Az ABGB a kodifikációs tervezetekben és a hatályos magyar törvénykönyvben is a dologi jogi szabályok körében hatott a leginkább. E hatások közül az absztrakciós elv elvetését kell kiemelni a tulajdonjog átruházásánál: a dologi jogi ügylet nem absztrakt, mint a BGB (929. cikk) szerint. A német példa sokáig kísértette a magyar magánjogot, de végül is az osztrák törvénykönyv és bírói gyakorlat tapasztalatai az absztrakciós elv

51 A Hoffmann Pál (1871) és a Győry Elek (1880) által készített, az Általános részre vonatkozó résztervezetek még a pandektarendszert követték, részletesek voltak, és felölelték a személyek jogát is. (Győry tervezete például 186 §-ból állt.)

52 Lásd SZÁSZ-SCHWARZ Gusztáv: *Az általános rész elhagyásának indokolása = A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetét előkészítő állandó bizottság Jegyzőkönyvei*, Franklin, Budapest, 1897, 38–40; vö.: ZITELMANN Ernő: *Az „általános rész” értékéről a magánjogban, tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetére*, Jogállam, 1905/6, 397–429.

53 Lásd VILÁGHY Miklós: *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének rendszeréről*, Jogtudományi Közlöny, 1955/8, 457–487, 481–483.

54 Lásd VÉKÁS Lajos: *Bevezetés = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, Wolters Kluwer, Budapest, 2020, 38.

55 Lásd VÉKÁS Lajos: *A kötelmek közös szabályai = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, Wolters Kluwer, Budapest, 2020, 1445.

56 A királyi Igazságügy-minisztériumban felvett *Jegyzőkönyvek az Általános Magyar Polgári Törvénykönyv tervezetének tanácskozásairól*, Franklin, Budapest, 1885, 5.

mellőzhető voltát bizonyították.⁵⁷ Az ABGB hatása érezhető a dologi jogok tárgyi körének megvonásánál is. Lényeges eltérés ugyanakkor, hogy a magyar magánjog nem vette át az ABGB szabályát a dolog fogalmára vonatkozóan.⁵⁸ A Ptk. szerint – a BGB-hez hasonlóan – tulajdonjog tárgya csak birtokba vehető testi tárgy lehet, és a dologra vonatkozó szabályokat megfelelően alkalmazni kell a pénzre, az értékpapírra, továbbá a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre is. Korlátolt dologi jogok tárgya viszont lehet vagyoni értékű jog és követelés is.

4.3. Közvetlen hatással volt az ABGB a magyar öröklési jog néhány kodifikált intézményére is.⁵⁹ Mindkét jog az *universalis successio* elvéből indul ki. Az átvétel fontos példaként említhetjük az örökség és a dologi hagyomány elhatárolását is. Ezt a megkülönböztetést – az ABGB 535. §-ának mintájára – máig alkalmazza a magyar öröklési jog [Ptk. 7:25. § (3) bek., 7: 31. § (1) bek.]. Még pregnánsabb hatást lehet megállapítani a kötelesrész felfogásával kapcsolatban. Mind az ABGB (764. §, 783. §), mind a Ptk. (7: 76. §, 7:84. §) kötelmi jogi követelésként és nem öröklési jogcímként koncipiálja a kötelesrészi igényt, e minősítés minden következményével (elévülés stb.) együtt. Alapjaiban az ABGB (577. §) volt a mintája a magyar jog végrendeleti formáinak is. Számos különbséget is fel lehet ugyanakkor fedezni a két öröklési jogban. Alapvető eltérés, hogy a magyar jog szerint (7:1. §) az örökhagyó halálával nemcsak megnyílik az öröklés, hanem az örökös *ipso iure* – minden további jogcselekmény nélkül – meg is szerzi az örökséget. Eltérés az is, hogy – szemben az ABGB-vel (608. §) – a Ptk. csak kivételesen, két speciális esetben [7:28. § (3) és (4) bek.] ismeri el érvényesnek az utóörökös-nevezést.

5. Az osztrák jog oktatása a jogi felsőoktatásban

A *jogi karokon* évtizedekkel Raffay professzori működése után is a tananyag részét képezte az ABGB. Az osztrák törvénykönyvet – egyedüli külföldi kódexként – még a két világháború között is tanították. Szladits például főkollégiumai egyikét – tükrözve az 1917-ben elnyert *venia legendi* formuláját – „*a magyar magánjog, tekintettel az osztrák polgári törvénykönyvre*” címmel hirdette meg. E tárgyat közvetlenül nyugdíjba menetele évében, az 1942/43-as tanévben adta elő utoljára.⁶⁰ Ennek fő oka az volt, hogy – miként bemutatni szándékoztuk – a bírói gyakorlat nemcsak az osztrák eredetű telekkönyvi

57 Lásd VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elmélet előkérdései*, HVG-ORAC, Budapest, 2001, 213.

58 ABGB 285. §: „*Alles, was von der Person unterschieden ist, und zum Gebrauche der Menschen dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt.*”

59 Lásd HOMOKI-NAGY Mária: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatása a magyar öröklési jogra = A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi – Tanulmányok az Optk. és a BGB évfordulói alkalmából*, szerk. RÁCZ Lajos, Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2011, 59–75.

60 Asztalos szerint „Szladits előadásaiiban kevesebb szó esett az osztrák jogról, mint Kolosváryéban.” ASZTALOS László: *A civilisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970 = Polgári jogi tanulmányok 2*, ELTE ÁJK, Budapest, 1973, 14.

joghoz szorosan kapcsolódó dologi jogi kérdésekben, hanem lényegesen szélesebb körben alkalmazta az ABGB szabályait. Ékes bizonyíték erre, hogy miután 1928-ban közzétették, sőt az Országgyűlés Képviselőháza elé terjesztették a Magánjogi törvénykönyv-javaslatot (Mtj.),⁶¹ a kézikönyvek ugyan ennek a kódextervezetnek a rendszerében tárgyalták a dologi jog anyagát, de a legtöbb témakörben közölték az ABGB szövegét is. Nizsalovszky Endre 1928-ban megjelent dologi jogi jogszabály-összeállításának előszavában a következőket írta „Az Mtj. dologi jogi része teljes szövegének közlése mellett sem hagyhattam el az ABGB rendelkezéseinek közlését, mert azok – ha jelentős részben az írott jog ereje nélkül is – háromnegyed századon keresztül erősen inspirálták a magyar bírói gyakorlatot. Alig hihető, hogy ezt a befolyást az Mtj. már javaslat alakjában máról-holnapra megtörje, ha a korábbi tervezetek évtizedek alatt sem tudták megtörni az osztrák törvénykönyv hatását. [...] Az ABGB közlése egyébként már csak azért is kötelességem volt, mert elsősorban a mai jogról kellett képet adnom. Ennek a képnek pedig az ABGB dologi jogi rendelkezései jelentős részükben integráns alkotórészei.”⁶²

6. Összefoglalás

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy bár az ABGB kevesebb mint egy évtizedig volt hatályban Magyarországon, tényleges hatása ennél jóval hosszabb és maradandóbb. Kerek egy évszázadon keresztül: 1861-től az 1959-es Polgári törvénykönyv 1960. május 1-jei hatálybalépéséig éltek az osztrák törvénykönyv dologi jogi szabályai a magyar bírói gyakorlatban. Nem lebecsülhető befolyást gyakorolt az ausztriai kódex a magyar magánjog hosszan tartó kodifikációs munkálataira is.

Irodalomjegyzék

1. ASZTALOS László: *A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig*, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, 1968, 71–89.
2. ASZTALOS László: *A civilisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970 = Polgári jogi tanulmányok 2.*, ELTE ÁJK, Budapest, 1973.
3. GINYOVSKY József: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra – SZLADITS Károly előadásainak jegyzete*, Politzer, Budapest, 1932.
4. HOMOKI-NAGY Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar magánjogra = Kormányzás és kodifikáció – Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*, szerk. RÁCZ Lajos, Új Ember Kiadó, Budapest, 2006, 227–248.
5. HOMOKI-NAGY Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés*, Jogtörténeti Szemle, 2007/3, 16–24.

61 1928. március 1-jén, 500. sz. alatt.

62 NIZSALOVSKY: *Magyar magánjog...*, i. m., 5.

6. HOMOKI-NAGY Mária: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatása a magyar öröklési jogra = A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi – Tanulmányok az Optk. és a BGB évfordulói alkalmából*, szerk. RÁCZ Lajos, Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2011, 59–75.
7. KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*, Gondolat Kiadó, Budapest 2023.
8. Christian NESCHWARA: *Die Geltung des Österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn und seinen Nebenländern von 1853 bis 1861*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte – Germanische Abteilung, 1996, 362–376.
9. NIZSALOVSKY Endre: *Magyar magánjog mai érvényében. Dologi jog*, Grill, Budapest, 1928.
10. NIZSALOVSKY Endre: *Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód = Tanulmányok a jogról*, szerk. NIZSALOVSKY Endre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 57–72.
11. ÖKRÖSS Bálint: *Ausztiai Általános Polgári Törvénykönyv, felvilágosító jegyzetekkel s az ezen törvénykönyvre vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel kísérve*, Heckenast, Pest, 1865.
12. RAFFAY Ferenc: *Osztrák magánjog*, Sziklai Henrik Kiadása, Eperjes, 1906.
13. RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*, Landerer és Heckenast, Pest, 1861.
14. SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Az általános rész elhagyásának indokolása = A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetét előkészítő állandó bizottság Jegyzőkönyvei*, Franklin, Budapest, 1897, 38–40.
15. SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog. I. kötet*, Grill, Budapest, 1941.
16. VÉCSEY Tamás: *Széchenyi és a magyar magánjog*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895.
17. VÉKÁS Lajos: *Az ági öröklés „hamleti vívódásához”*, Jogtudományi Közlöny, 1973/5, 285–289.
18. VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elmélet előkérdései*, HVG-ORAC, Budapest, 2001.
19. VÉKÁS Lajos: *Bevezetés = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, Wolters Kluwer, Budapest, 2020, 29–41.
20. VÉKÁS Lajos: *A kötelmek közös szabályai = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, szerk. VÉKÁS Lajos, GÁRDOS Péter, Wolters Kluwer, Budapest, 2020, 1443–1525.
21. VILÁGHY Miklós: *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének rendszeréről*, Jogtudományi Közlöny, 1955/8, 457–487.
22. VILÁGHY Miklós: *Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben*, Jogtudományi Közlöny, 1966/1–2, 17–22.
23. ZITELMANN Ernő: *Az „általános rész” értékéről a magánjogban, tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetére*, Jogállam, 1905/6, 397–429.
24. ZLINSZKY Imre: *A magyar magánjog mai érvényben – különös tekintettel a gyakorlat igényeire*, Franklin, Budapest, 1891.
25. ZLINSZKY János: *Ungarn = Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. III/2*, szerk. Helmut COING, Beck, München, 1982.
26. WENZEL Gusztáv: *Az Ausztiai Általános Polgári Törvénykönyv Magyarázata – Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbvajdaság és a Temesi Bánság viszonyaira alkalmazva*, Geibel, Pest 1854.

BARTA JUDIT

A kivitelezési szerződés Raffay Ferenc által exponált gyakorlati jogi problémái a múlt és jelen tükrében

The Practical Legal Problems of the Construction Contract as Highlighted by Ferenc Raffay in the Light of the Past and Present

Abstract: Ferenc Raffay published his first monograph on private law in 1903. The book was revised several times and eventually published in two volumes and three editions. This third edition, significantly expanded and revised, inspired the present study.

Ferenc Raffay gives a coherent treatment of the sources relating to the contract for the performance of a contract, in which he repeatedly mentions construction contracts and the legal problems they raise. The present study takes up those issues of case law which are still relevant today. Beyond that, it will describe the evolution of the name, the concept, and the differentiation of the construction contract up to the present day.

Keywords: contractor's contract, construction contract, civil law codification, contractor's fee, default

Összefoglaló: Raffay Ferenc 1903-ban adta ki első magánjogi monográfiáját. A könyvet többször is átdolgozta, és végül két kötetben és három kiadásban is megjelent. E harmadik, jelentősen bővített és módosított kiadás inspirálta jelen tanulmány elkészítését.

Raffay Ferenc a kor adta lehetőségekhez képest, koherensen dolgozza fel a vállalkozási szerződésre vonatkozó forrásokat, amely során visszatérően említi az építési szerződéseket és az azok kapcsán felmerülő jogi problémákat. Jelen tanulmány e joggyakorlati kérdésekből azokat ragadja ki, amelyek napjainkban is aktuálisak. Ezt meghaladóan pedig ismerteti a vállalkozási szerződés elnevezésének, fogalmának és differenciálódásának fejlődését napjainkig.

Kulcsszavak: vállalkozási szerződés, kivitelezési szerződés, polgári jogi kodifikáció, vállalkozói díj, nemfizetés

1. Bevezető

Raffay Ferenc 1903-ban adta ki első magánjogi monográfiáját, amely a szokásjogot, bírósági joggyakorlatot és a jogi szakirodalmat összegezve igyekezett tudományos és

gyakorlati igénnyel nekilátva, átfogó képet adni a különféle polgári jogi jogviszonyokról. A folyamatban lévő kodifikáció nemcsak rá, hanem más jogtudósokra is ösztönzőleg hatott,¹ bár a jogalkotás beteljesedését egy évtizeddel későbbre jósolta. A könyvet többször is átdolgozta, és végül két kötetben és három kiadásban is megjelent, sajnos az utolsót, hirtelen bekövetkezett halála miatt, már felesége jelentette meg.² E harmadik, az elsőhöz képest jelentősen bővített és módosított kiadás inspirálta jelen tanulmány elkészítését.

Raffay Ferenc a kor adta lehetőségekhez képest, koherensen dolgozza fel a vállalati szerződésre vonatkozó forrásokat, amely során az építési szerződésnek többször is teret ad, hol annak bírói gyakorlati eredményeit hangsúlyozva, hol pedig utalva, e jogviszony kapcsán, a gazdasági életben kialakult visszás helyzetekre. Bár Raffay Ferenc általában foglalkozik a vállalkozási szerződésekkel, mégis írásából kénytelenül kidomborodik az építési szerződések gazdasági, joggyakorlati jelentősége.

Raffay Ferenc monografikus kísérletét a magánjog főbb területeinek és jogintézményeinek összefoglalását illetően nem lehet elvonatkoztatni a legnagyobb ösztönző erőt adó magánjogi törvényalkotási munkálatoktól, amelynek rövid ismertetése emiatt szükségeszerű.

A jelen tanulmány, érzékelve a korszakban megmutatkozó, a vállalkozási szerződés elnevezését és tipizálását érintő bizonytalanságot, igyekszik végigvezetni e szerződés jogalkotási metamorfózisán, majd Raffay Ferenc munkájából azokat a gyakorlati elemeket ragadja ki, amelyek, meglepő módon, ma is aktuálisak, ismertetve az időközben kodifikált és vonatkozó polgári jogi szabályokat.

2. A Raffay Ferencet inspiráló első jelentős magánjogi kodifikációs kísérlet

A szabadságharc kitörése miatt félbeszakadt kodifikációs munkák 1869-től újra feléledtek. Az igazságügy-minisztérium akkori törvény-előkészítő osztályán megvitatták és meghatározták a készítendő polgári törvénykönyv tervezetére vonatkozó általános kérdéseket. E munkálatok eredményeként Hoffmann Pál egyetemi tanár kidolgozta a törvénykönyv általános részének tervezetét és indoklását, mely 1871-ben került közzétételre és vitára, a munkához számos kritika érkezett. A Hoffmann-féle tervezetet végül nem bocsátották további tüzetes tárgyalás alá, hanem újból a kodifikáció feladatainak általánosságban való megvitatására tértek vissza. Végül a törvénykönyvtervezet

1 KATONA Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala* (1904. II kiadás); MÁRKUS Dezső: *Magyar magánjog mai érvényben*, I. Jogforrások, személyjog, II. Dologjog. (1905); KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve* (1904 és 1905); SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlata* (1902); GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadásai* (1905), *Fejezetek kötetmi jogunk köréből*, I–II. (1901); FODOR Ármin: *Magyar magánjog*, I–IV. (1905).

2 RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve. Második kötet: dologjog, kötetmi jog és öröklési jog*. Harmadik, jelentékenyen bővített és javított kiadás, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1909.

fő részeinek kidolgozásával egyes elismert jogászokat bíztak meg. Ezek 1885-ig elkészültek, majd nyomtatásban is megjelentek, mégpedig az általános rész, a dologi jog, a kötelmi jog, az öröklési jog.

Új irányt vett a polgári törvénykönyv előkészítése Erdélyi Sándor igazságügy-miniszter alatt, aki erre a célra *állandó bizottságot szervezett*. A bizottság 1897 tavaszán kezdte meg tulajdonképpeni működését.

A bizottság fő feladata volt, hogy a magánjog körébe tartozó magyar törvényeknek, törvényes szokásoknak, törvénytervezeteknek, a szakirodalom forrásainak, valamint a külföldi példáknak a felhasználásával készítse el a polgári törvénykönyvnek tervezetét. A bizottság, melynek elnöke az igazságügy-miniszter volt, szerkesztő és tanácskozó tagokból állt. A szerkesztő tagok végezték a tervezet rájuk bízott egyes részeinek és ezek indokolásának kidolgozását. A szerkesztő tagok üléseket tartottak a munka egységes jellegének és összhangjának megővése céljából, ahol a lényeges kérdések megvitatása zajlott. A munka folyamán felmerülő általánosabb jelentőségű elvi kérdéseket a bizottság szerkesztő és tanácskozó tagjainak teljes ülése vitatta meg. A bizottsági tagok munkáját segédtagok támogatták, akik vezették a bizottsági ülések jegyzőkönyveit, segítették, előkészítették a szerkesztők munkáját. A bizottság szerkesztő tagjai magas beosztású bírák, udvari tanácsosok, egyetemi tanárok voltak, mint pl. Grosschmid Béni is. A tanácskozó tagok között is voltak bírók, ügyvédek, udvari tanácsosok, egyetemi oktatók. A segédtagok szintén a jogászai szakma elismert képviselői közül kerültek ki, közöttük volt például a fiatal Szladits Károly.

Az ülésekről készült jegyzőkönyveket közzétették a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztőségének kiadásában, összesen hat füzetben.

Az állandó bizottság szerkesztő tagjai által kidolgozott Tervezet első átfogó szövegét 1900 novemberében tették közzé, majd 1902 májusáig fokozatosan megjelent a Tervezethez készült indokolás öt kötete.³

Az első törvényszöveget még nem tartották eléggé egységes szemléletűnek és koherensnek. A bizottság az első Tervezetre érkezett bírálatokat is figyelembe véve 1906-ig alaposan átdolgozta a szöveget és az indokolást is. A bizottság tagjai közben megújultak, és tovább finomították a Tervezetet. Ezt az átdolgozott változatot (harmadik szövegtervezet) az igazságügy-miniszter 1913 novemberében törvényjavaslatként terjesztette elő a Képviselőházban.⁴ Az észrevételek hatására egy jelentős számú tagokból álló parlamenti különbizottságot szerveztek, amely módosító munkálatokat végzett, 1915 tavaszán terjesztették az Országgyűlés elé a negyedik szövegtervezetet, azonban a háború és a forradalmak megakadályozták e tervezet parlamenti elfogadását.

3 Forrásként szolgált FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog. Általános rész. Személyjog. Előszó. Magyar magánjog codificatiója*, Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 1905, V–XVI.

4 VÉKÁS Lajos: *Történeti visszapillantás a magyar magánjog kodifikációjára*, Jogtudományi Közlöny, 2011/5, 261–268, 262; VÉKÁS Lajos: *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez = Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, szerk. KÖHIDI Ákos; KESERŰ Barna Arnold, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, Győr, 2015, 566–577, <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/lenkovich%20k%C3%B6tet/v%C3%A9k%C3%A1s.pdf> (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).

3. A vállalkozási szerződés elnevezése, a szerződéstípus fejlődése

Raffay Ferenc azok egyike, akik elsőként alkalmazták a vállalkozási szerződés elnevezést. Az alábbi írt a szerződésről: „*A vállalkozási szerződés (locatio-conductio operis)*⁵ alatt, azt a kétoldalú kötelmi szerződést értjük, amely által az egyik fél valamely mű előállítására, a másik pedig a kikötött ellenérték megfizetésére kötelezi magát. A feleket vállalkozónak, illetve megrendelőnek, a kikötött ellenértéket pedig díjnak vagy bérnek nevezzük. A mű lehet, valamely dolog előállítása (pl. építkezés, családi kép megfestése, ruha varrása), átalakítása, illetve módosítása mellett, mindenféle eredmény, ami munkával előállítható még pedig akár emberi munkával, egymagában, akár állati vagy mechanikai erő igénybevételével; pl. ide tartozik a hirdetés közzététele, építési költségvetés készítése, földnek olyan állapotba hozása, hogy vetésre alkalmas legyen.”

Raffay Ferenc hangsúlyozta, hogy „erre a szerződésre nincs a magyar magánjogban általánosan elfogadott, találó elnevezés. Egyesek a műbéiszerződés⁶ vagy műszerződés

5 Pókecz Kovács Attila foglalkozik a jogintézménnyel, leírja, hogy a legrégebbi források, amelyek kifejezetten említik ezt a szerződést, az i. e. III., illetve az i. e. II. századra nyúlnak vissza. A *locatio conductio operis* már ebben az időszakban megjelenik a vállalkozások legkülönbözőbb fajtáinál, Cato idején házépítésre, ház falának felhúzására, valamint olívaolaj előállítására irányuló kötelezettségekre említik. Plautusnál a vállalkozásnak még változatosabb példái találhatók: a házépítés mellett az asztalos bútorkészítő munka, az olíva szállítása, az ünnep, illetve gyászszertartás megszervezése, az inas oktatása, egy rabszolga kasztrációja, a színház felszerelése kötelezettségeként is megjelennek. PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A locatio conductio operis eredete*, JURA, 2002/1, 80–91, 80.

6 Dr. Apáthy Istvánnak az 1875. évi XXXVII. törvényhez, azaz a kereskedelmi törvényhez (Kt.) írt kommentárja foglalkozik ugyan a munkával, mint olyannal, amely lehet szerződés tárgya, azonban meg kell jegyezni, hogy a Kt.-ben nevesített szerződések között még nem szerepel ilyen tárgyú szerződés. APÁTHY ISTVÁN: *Kereskedelmi Jog. A magyar kereskedelmi törvény alapján*, Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest, 1876, 516–518. Apáthy István később, a magánjogi kodifikáció újraindulásának kezdetén, a kötelmi jog különös részének volt a megbízott kidolgozója, 1884-ben megjelent monográfiájában már *műbéri szerződésként* említi. Apáthy István a *locatio conductio operarum* és a *locatio conductio operis* intézményét az osztrák Polgári törvénykönyv példájára, nem önálló, nem különvált szerződéseknek, hanem ugyanazon ügylet külön alakzatainak tekintette, és azokat a munkabéri szerződés közös fogalma alá helyezte. Álláspontja szerint, mind a két alakzat ugyanazon tárgyra, az emberi tevékenységnek, ellenérték mellett, valamely célra való felhasználására irányul. Ha a munkavállaló magát valamely munka teljesítésére kötelezi, a szerződés *locatio conductio operarum*; ha pedig a szerződés tárgyát valamely mű előállítása képezi, a *locatio conductio operis* alakzatát veszi fel. APÁTHY ISTVÁN: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Indokolás a kötelmi jog különös részéhez*, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, Budapest, 1884, 72–74. https://mandadb.hu/dokumentum/994022/576_000308344_04392774mi.pdf (letöltés ideje: 2025. 05. 27.). Katona Mór 1909-ben megjelent munkájában megerősíti, hogy a munkabérszerződésnek két fő fajtát lehet megkülönböztetni: a szolgálati szerződést és valamely munka, létesítmény vagy munkaeredmény előállítására irányulót, melyet vállalkozási szerződésnek nevezhetünk. A vállalkozási szerződés az, amikor a vállalkozó egy meghatározott munkateljesítést ígér a megrendelőnek bizonyos idő alatt, fizetés ellenében. A cél egy bevégzett munka vagy dolog helyreállítása mint egész – opus. Ilyen a házépítés, akár a megrendelő anyagából vagy

kifejezést használják; mások, körülírással élve, valamely munka előállítása végett kötött szerződésnek hívják; végül ismét mások a munkaszerződés címet adták neki.⁷

Az első világháború megakadályozta az ezerkilencszázas évek elején lendületet vett kodifikáció révbe érését, az ezt követően, a húszas évek elején újraindult törvényalkotási folyamat eredménye lett az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.). A Mtj. már kifejezetten a vállalkozási szerződés elnevezést használta, és elkülönült típusként szabályozta e szerződést a munka jogviszonyai címszó alatt szereplő kontraktusok között. Ezt a mintát követte a végül elfogadott és kihirdetett, a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény (rPtk.). XXXIV. fejezete, amely a vállalkozási szerződést önálló szerződéstípusként vezette be. A vállalkozási szerződésre vonatkozó szabályok jellemzően csak a magánszemélyek szerződéses kapcsolataiban voltak alkalmazhatók, és a külön fejezetben tárgyalt ún. tervszerződések mint vállalkozási szerződések vonatkoztak a gazdálkodó szervezetekre, amelyek körében került megemlítésre az építési szerződés. Az rPtk.-át módosító 1977. évi IV. törvény jelentős változást hozott, többek között, a vállalkozási szerződés joganyaga is jelentősen módosult, a magánszemélyek és vállalatok által köthető vállalkozási szerződések egységes rendszerbe kerültek. A vállalkozási szerződés általános szabályait⁸ az egyes vállalkozási szerződési altípusok követték, a Vállalkozás címet viselő XXXV. fejezet égisze alatt. Az altípusok egyike az építési szerződés volt, amelynek különös szabályait egyéb jogszabályok tartalmazták.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvénynek, amely leváltotta az rPtk.-át, a vállalkozási szerződésekre irányadó szabályozása sok szempontból átalakult. *A vállalkozási szerződés* fejezetcím lett az új elnevezés, melyet a szakértői Javaslat azzal indokolt, hogy a „vállalkozás” terminus technikus többféle értelemben használatos, a kifejezés szakmai tartalmát illetően is. A magánjogban a vállalkozás valamely szervezeti formát, jogalanyt jelent, a kötelmi jogban az egyik szerződéstípust és ezt a fogalmi átfedések elkerülése érdekében az elnevezésben is indokolt kifejezésre juttatni. Összevonásra került az építési és szerelési szerződés, *kivitelezési szerződés* címszó alatt. A sort a vállalkozási szerződés⁹ általános szabályai nyitják, majd az építési beruházásokhoz kötődő tervezési és kivitelezési szerződések következnek éppúgy egymás után, ahogyan a gyakorlatban is követi a tervezést a kivitelezés. A kivitelezési szerződés¹⁰

anélkül, vagy -lebontás, csatornakészítés, gabonacséplés, áruszállítás (fuvarozás), vagy más irodalmi munka, művészeti vagy ipari mű helyreállítása (kép-, rajz-, tervkészítés). KATONA Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala. 3. kiadás*, STAMPFEL-féle Könyvkiadó hivatal, Budapest, 1909, 187–188.

⁷ RAFFAY: i. m., 410.

⁸ rPtk. 389. § Vállalkozási szerződés alapján a vállalkozó valamely dolog tervezésére, elkészítésére, feldolgozására, átalakítására, üzembe helyezésére, megjavítására vagy munkával elérhető más eredmény létrehozására, a megrendelő pedig a szolgáltatás átvételére és díj fizetésére köteles.

⁹ Ptk. 6:238. § [Vállalkozási szerződés] Vállalkozási szerződés alapján a vállalkozó tevékenységgel elérhető eredmény (a továbbiakban: mű) megvalósítására, a megrendelő annak átvételére és a vállalkozói díj megfizetésére köteles.

¹⁰ Ptk. 6:252. § [A kivitelezési szerződés] (1) Kivitelezési szerződés alapján a kivitelező építési, szerelési munka elvégzésére és az előállított mű átadására, a megrendelő annak átvételére és díj fizetésére köteles.

elnevezés tükrözni kívánja a benne megtestesült építési, szerelési és más hasonló munkák jogi szempontból közös, lényegi vonását: azt, hogy a felek ennél a szerződés-típusnál a szolgáltatást főként tervdokumentáció alapján végzik. A vállalkozó nem általában valamilyen építmény, hanem többnyire egy megtervezett építmény előállítását vállalja, a szolgáltatása a tervdokumentáció kivitelezésében áll.

4. A vállalkozói díj meg nem fizetése az építőiparban

Raffay Ferenc kitér arra, hogy a vállalkozói díj rendszerint utólag, a munkálatok teljes és kifogástalan befejezése után volt fizetendő. Ez azonban az építésre irányuló vállalkozások körében, a gyakorlatban, komoly problémákat vetett fel.

„[...] a legtöbb nagyvárosban súlyos veszteségeket szenvedtek az építővállalkozók. A rohamosan fejlődő városokban ugyanis valóságos üzérkedést folytatnak bérházak építésével olyanok is, akik még az építő-telket is hitelben vették, s minden tőke nélkül, kölcsönpénzből készíttetnek rá nagy házat. Az építő-telekre bekebelezik először is az építkezésre felvett kölcsönt, aztán a telek vételára erejéig a zálogjogot. A kölcsönt az építkezés fokozatos előhaladása szerint részletekben folyósítják, amely részleteket az építő-vállalkozó kap ugyan meg, de nem közvetlenül a hitelezőtől, hanem a munkaadótól, aki azonban akár meg is tarthatja a kölcsönkapott összegeket, mert a hitelező rendszerint nem törődik vele, hogy csakugyan az építő-vállalkozónak fizeti-e az adós a felvett tőkét. Ha ez az eset forog fenn, vagy ha a kölcsönösszeg nem elég az építő-vállalkozó követelésének a fedezésére: ez elárvereztetheti az ingatlant, de abból nem ő, akinek anyagszereivel készült az épület, hanem a jelzálogos hitelezők kapnak első sorban, legtöbbször pedig egyedül, fedezetet, s a vállalkozó, a hiányos védelmi eszközök következtében, elveszti követelését.” Raffay Ferenc kiemelte, hogy jogi szabályozás hiányában, megfelelő szerződési kikötésekkel tudnak az építési vállalkozók a nemfizetés ellen védekezni.¹¹

Hivatkozott még kiegészítő eszközként a csődtörvény 57. §. 2. pontjának rendelkezésére, amely szerint a kézzizáloggal biztosított hitelezőkkel egyenlő jogok illeték a művészeket, iparosokat és munkásokat díjaik és kiadásai tekintetében, az általuk készített vagy kijavított és birtokukban levő dolgokra.

A Raffay Ferenc által említett kritikus helyzettel párhuzamba vonható a kétezres évek közepétől az építőiparban kialakult nemfizetési válság, az ún. *körbetartozások vagy láncartozások jelensége*. E gazdasági és társadalmi szempontból is negatív jelenségen az USA-ból indult gazdasági válság csak tovább rontott 2008-tól. A probléma táptalajául szolgáló vállalkozói láncok keletkezésének gyakorlati és jogi eredői is voltak. Az összetett építési beruházások körében a megrendelő/építtető¹² a könnyebb igényérvényesíthetőség, a munkaszervezés, anyagbeszerzés stb. terhes feladatának elkerülése érdekében, plusz, közbeszerzésnél a részekre bontás tilalma miatt, az egyes részmunkákra nem külön-külön, illetve párhuzamosan köt és kötött kivitelezési szerződéseket, hanem inkább egy fővállalkozóval szerződött, aki aztán kiválasztotta, szerződtette, koordinálta és

¹¹ RAFFAY: *i. m.*, 411.

¹² A Ptk. alapján megrendelő, a közjogi szabályok szerint építtető.

felügyelte a szükséges közreműködőket, köztük az egy-egy nagyobb feladatra szerződött vállalkozókat, akik hozták saját alvállalkozóikat.¹³ Létrejötték a piacon nagyobb építőipari cégek, akik nemcsak a fővállalkozói szerepre, de arra is szakosodtak, hogy állandóan figyelemmel kísérték a piaci lehetőségeket, közbeszerzési kiírásokat, pályázatokat, kidolgozták az ajánlatokat, igyekeztek minél több munkát „elnyerni”. A megvalósításba aztán számos más közreműködőt vonva be, amelyekből idővel mintegy holdudvar képződött, szövevényes vállalkozási szerződési kapcsolatrendszer létrehozva.

A *lánctartozások* akkor alakultak, illetve alakulnak ki, amikor vagy már maga az építtető nem fizet a vele szerződő fővállalkozónak, így az sem tud fizetni az általa igénybe vett alvállalkozóknak, akik szintén nem tudnak fizetni saját alvállalkozóiknak, vagy ugyan az építtető fizet, de a láncban valahol a továbbfizetés elakad, akár rögtön a fővállalkozónál. Az is előfordul, hogy nincs alvállalkozói lánc, hanem a fővállalkozó vesz igénybe párhuzamosan több alvállalkozót, akiket nem fizet ki. A vázoltak a fővállalkozó, alvállalkozók tönkremenetelével, a vállalkozások megszűnésével és a munkanélküliség növekedésével jártak együtt, amely olyan méreteket öltött, hogy jogalkotási szinten kezdtek vele foglalkozni.

A vállalkozói díj megfizetésének elmaradása számos okra is visszavezethető. Előfordul, hogy az építtető, illetve a megrendelő vállalkozó eleve nem akart fizetni, vagy a beruházás alatt fogyott el a fedezete. Van, hogy az építtető a szerződéskötéskor rosszul méri fel saját igényeit, és a kivitelezés alatt folyton változtat, pótmunka¹⁴-megrendelésekkel hozakodik elő, de felmerülhetnek előre nem látható és kalkulálható, műszakilag szükséges munkák,¹⁵ melyek ellenértékét a szerződés szerinti vállalkozói

13 A magyar építészetről szóló 2023. évi C. törvény 16. §-a tartalmazza a vonatkozó fogalom meghatározásokat.

49. fővállalkozó kivitelező: az építtetővel kivitelezési szerződést kötő, építőipari kivitelezési tevékenységet végző vállalkozó kivitelező;

81. megrendelő vállalkozó kivitelező: az alvállalkozóval kivitelezési szerződést kötő, ellenszolgáltatásra kötelezett vállalkozó kivitelező;

2. alvállalkozó kivitelező: a megrendelő vállalkozó kivitelezővel kivitelezési szerződést kötő vállalkozó kivitelező;

A *kivitelező vállalkozókat* aszerint is lehet tipizálni, hogy a vállalkozási láncban milyen helyet foglalnak el. *Fővállalkozó* az a kivitelező, aki közvetlenül az építtetővel (megrendelő) köti meg a kivitelezési szerződést, függetlenül attól, van-e alvállalkozója. *Alvállalkozó* pedig az a kivitelező, aki nem az építtetővel, hanem egy másik kivitelező vállalkozóval (*megrendelő vállalkozó*) köti a szerződést. A lánc a következőképp néz ki: építtető – fővállalkozó (megrendelő vállalkozó) – alvállalkozó (megrendelő vállalkozó) – alvállalkozó és így tovább.

14 Ptk. 6:244.§ (2) bekezdés: A vállalkozó köteles elvégezni az utólag megrendelt, különösen term módosítás miatt szükségessé váló munkát is, ha annak elvégzése nem teszi feladatát aránytalanul terheesebbé (pótmunka). A pótmunka a megrendelő által a szerződés megkötése után, pótlólag megrendelt vagy elrendelt munkatétel, újfajta megrendelői igény. Megrendelő az eredetileg, a szerződésben meghatározott munkaeredményt (műszaki tartalmat) úgy módosítja, illetve többletigényeket fogalmaz meg, amelyek többletköltséggel járnak az eredetileg kalkulált vállalkozói díjhoz képest.

15 Ptk. 6:245. § (1) bekezdés: Ha a felek átalánydíjban állapodtak meg, a vállalkozó a többletmunka ellenértékének megtérítésére nem jogosult. A megrendelő köteles azonban megtéríteni a vállalkozónak a többletmunkával kapcsolatban felmerült olyan költségét, amely a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előre látható (műszakilag szükséges munka).

díj már nem fedezi, tartalék pedig nincs. Gyakori az is, hogy a vállalkozások a versenyeztetési eljárások során a kivitelezési munka tényleges költségei alatt kalkulálnak a nyereség érdekében, aztán később, pótmunkának, műszakilag szükséges munkának minősítve egyes munkafázisokat, próbálnak a szerződött vállalkozói díjon felül – ami azért saját költségeiket fedezi – további díjhoz jutni, hogy abból fizessék ki alvállalkozóikat. Ha ez nem sikerül, akkor az alvállalkozók nem kapják meg díjukat. A gyakorlatban számos trükk alakult ki arra is, hogy a fizetni nem akaró építtető szándékát jogilag elleplezze (pl.: nem működik közre az átadás-átvételi eljárásban, indokolatlanul elhúzza az átadás-átvételi eljárást, rendszeresen nem jelenik meg azon; halogatja a teljesítési igazolás kiadását; több hónapos határidővel fizet; valamilyen, nehezen megítélhető kifogással, hibás teljesítéssel hozakodik elő).

A helyzet konszolidálása céljából 2007-ben módosították az rPtk.-t, az építési szerződés szabályai közé beiktatták a vállalkozó díjigényét biztosító *törvényes jelzálogjogot*. A módosítás értelmében, építési szerződés esetén a vállalkozót a megrendelő tulajdonát képező, a szerződés szerinti munkák végzésére szolgáló ingatlanon – díjkövetelése erejéig – jelzálogjog illette meg, amely a szerződéskötés ténye és a vállalkozó kérelme alapján az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzéssel jött létre. Röviddel a törvénymódosítás hatálybalépését követően, alkotmányossági kifogást nyújtottak be ellene, arra hivatkozva, hogy az a tulajdonhoz való jogot sérti, annak tartalmát korlátozza.

Az Alkotmánybíróság (AB) szerint az új jogszabályi előírás nem tartalmazott megzorító feltételeket sem az építési beruházások jellege, sem értékhatára tekintetében. Ennek következtében, a felek közötti egyensúlyt megbontva, egyes (az ingatlan értékéhez mérten jelentősen kisebb értékű munkákat végző) vállalkozókat kiemelten előnyös helyzetbe hozott, mert csekély mértékű munka (lakásfelújítás, vezetékszerelés) esetén is biztosította egy nagyobb értékű ingatlanra a jelzálogjog bejegyzését. Az rPtk.-t módosító jogszabály nem volt tekintettel arra sem, hogy a megrendelő milyen okból nem fizet, az lehet jogos ok is, mint súlyos szerződésszegés. Az AB arra az eredményre jutott, hogy a differenciálás elmaradása a tulajdonhoz való jog aránytalan korlátozását eredményezi, emiatt a módosítást megsemmisítették.¹⁶

A Ptk. csak keretjelleggel szabályozza a kivitelezési szerződéseket, annak részlet-szabályait a speciális közjogi jogszabályok tartalmazzák, azonban van néhány olyan rendelkezése, amely alkalmas a láncartozások kialakulásának megakadályozására. A Ptk. kötelmi általános részében találjuk azt az előírást, hogy a vállalkozások közötti szerződés esetén az ellenkező bizonyításáig *tisztességtelen kikötésnek kell tekinteni* a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a jogosult hátrányára eltérő olyan szerződési feltételt, amely *a pénztartozás teljesítésére hatvan napnál hosszabb határidőt határoz meg*.¹⁷ A törvényi rendelkezés hatástalan, ha a kivitelezési szerződésekbe foglalt fizetési határidőt a megrendelők nem tartják be.

A Ptk. az rPtk.-hoz hasonlóan fenntartja a vállalkozók védelmében, a vállalkozói díj biztosítására szolgáló *törvényes zálogjogot*. A vállalkozót a vállalkozói díj és a költségek biztosítására zálogjog illeti meg a megrendelőnek azokon a vagyontárgyain, amelyek a

16 35/2010. (III. 31.) AB határozat.

17 Ptk. 6:130. § (4) bekezdés.

vállalkozási szerződés következtében birtokába kerültek.¹⁸ A törvényes zálogjog csak ingó vagyontárgyakra terjed ki. Ez a jogintézmény kivitelezések esetén nem segít, mert a vállalkozó pénzén kivitelezett építményekre nem vonatkoztatható, ugyanígy nem alkalmazható a vállalkozó által beépített dolgokra sem, amelyek alkotórészzé válnak.

A Ptk. 6:247. § (2) bekezdés szerint az átadás-átvétel időtartama harminc nap. Amennyiben a szerződés indokolatlanul tér el a vállalkozó hátrányára az átadás-átvétel időtartamára vonatkozó ezen rendelkezéstől, úgy azt a vállalkozó megtámadhatja.¹⁹ Nagyobb, összetettebb építmények természetéből fakadóan, az átadás-átvételi eljárás több hónapig is tarthat, a gyakorlatban, a kivitelezési szerződések többségénél így ez a követelmény nem segít.

A Ptk. alapján nem tagadható meg az átvétel a mű olyan hibája miatt, amely, illetve amelynek kijavítása vagy pótlása nem akadályozza a rendeltetésszerű használatot.²⁰

Az átvétel megtagadása a megrendelő részéről nem lehet önkényes, csak az olyan hibáknak, hiányoknak van jelentőségük, melyek önmagukban vagy pótlásukkal, javításukkal a létesítmény rendeltetésszerű használatát akadályozzák. Nagyobb, összetettebb építmények esetében számos vita van ezzel kapcsolatban.

Amennyiben a megrendelő nem folytatja le az átadás-átvételi eljárást, nem állítja ki a teljesítési igazolást, ugyanakkor birtokba lép, sem mentesülhet a fizetési kötelezettség alól. A Ptk. előírja, hogy ha a megrendelő az átadás-átvételi eljárást nem folytatja le, a teljesítés joghatásai a tényleges birtokbavétel, illetve használatbavétel alapján is beállnak.²¹

A jogalkotó sok-sok közjogi előírást is megfogalmazott annak érdekében, hogy a láncartozásokat megakadályozza. A részletes és sokoldalú jogszabályi előírások ellenére, mindmáig előfordulnak az építőiparban a láncartozások.²²

5. Az építési vállalkozó/kivitelező felelőssége a tervhibáért

Raffay Ferenc könyvében felhívja a figyelmet a bírói gyakorlat egyik olyan eredményére, amely két okból is meglepő, egyrésztől amiatt, hogy a probléma már akkor

¹⁸ Ptk. 6:246. §.

¹⁹ Az előírás a kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódó késedelmes fizetések elleni fellépésről szóló 2011/7/EU irányelv 3. cikk (4) bekezdésének és a 4. cikk (5) bekezdésének való megfelelést szolgálja.

²⁰ Ptk. 6:247. § (3) bekezdés.

²¹ Ptk. 6:247. § (4) bekezdés.

²² 2020-tól, a világvárvány súlyosbodásával újra felütötte a fejét az építőiparban a láncartozások jelensége, <https://www.portfolio.hu/ingatlan/20200525/felutotte-fejet-az-epitoipar-egykor-nagy-mumusa-egyre-tobb-a-lancartozas-433680> (letöltés ideje: 2025. 05. 27.). 2023 decemberében is még mindig jelent meg cikk az építőipari körbetartozásokról. SÁNDOR Tünde: *Perek sokasága indul az építőiparban: 250 milliárd forintra nőtt a láncartozások összege*, <https://www.vg.hu/ingatlan/2023/12/perek-sokasaga-indul-az-epitoiparban-250-milliard-forintranott-a-lancartozasok-osszege> (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).

is felmerült, másrésről, hogy a judikatúra megoldása mennyire hasonló a mai jogi szabályozáshoz.

„Az állandóan követett bírói gyakorlat szerint az a vagyoni felelősség, ami terheli az építési vállalkozót az általa elkészített épületben az ő hibájából létező és utóbb keletkezett hibák és hiányok iránt, kiteljed, ellenkező kikötés hiányában, azokra a hibákra és hiányokra is, amelyek az ő részéről elvállalt és keresztülvitt építési tervnek az ő, mint szakértő részéről már a vállalkozásnál felismerhető célszerűtlen volta okából keletkeztek. (C. G. 409/1903)”²³

A kivitelező manapság nem építési terveket, hanem a Ptk. szerint tervdokumentációt, a közjogi szabályok alapján kivitelezési dokumentációt valósít meg, annak alapján kivitelezzi az építményt.²⁴ Amennyiben a tervdokumentáció hibás vagy hiányos, a kivitelezett építmény is hibás lesz (következménykár).²⁵ Jogosan vetődött fel és vetődik fel ma is az a kérdés, hogy ki lesz a felelős az így keletkezett építményhibákért. Raffay Ferenc idejében, jogi instrukciók hiányában, a bírói gyakorlat jutott arra a következtetésre, hogy ha az építési vállalkozó mint szakértő felismerte a tervhibát, de mégis a terv szerint kivitelezett, akkor felelősséggel tartozik az ebből fakadó hibákért.

A kérdést ma már jogszabályok rendezik, amelyek konzekvenciája hasonló.

A Ptk. 6:252. § (3) bekezdése előírja, hogy a kivitelező köteles a megrendelő által átadott tervdokumentációt a szerződés megkötése előtt megvizsgálni, és a megrendelőt a terv felismerhető hibáira, hiányosságaira figyelmeztetni. Ha a terv valamely hibája vagy hiányossága a kivitelezés folyamatában válik felismerhetővé, a kivitelező késedelem nélkül köteles erről a megrendelőt tájékoztatni.

A rendelkezésből az következik, hogy ha a kivitelező a szerződés megkötése előtt, illetve a kivitelezés folyamán az átadott tervdokumentációt nem kellő gondossággal vizsgálja meg, emiatt nem veszi észre annak felismerhető hibáit, hiányosságait, vagy azokat észleli, de nem jelzi a megrendelő felé, törvénysértést követ el, aminek jogkövetkezményeit viselnie kell. A kivitelező gondatlan magatartásának következtében az építmény hibás lesz, ami elkerülhető lett volna. A jogi konklúziót a Ptk. 6:62. § (3) bekezdésére figyelemmel vonhatjuk le: ha a szerződés létrejön, az a fél, aki a *tájékoztatási kötelezettségét megszegte*, köteles a másik fél ebből származó kárát a *szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint megtéríteni*. A kivitelező e nevesített tájékoztatási kötelezettsége megszegéséért tehát szerződésszegés jogcímén kell feleljen.

Az építőipari kivitelezési tevékenységről szóló 191/2009. (IX. 15.) Korm. rendelet 3. § (1) bekezdése megerősíti a polgári jogi levezetést, amikor kimondja, hogy a kivitelezési

23 RAFFAY: *i. m.*, 413.

24 Méptv. 16. § 34. építmény: az épület és műtárgy gyűjtőfogalma, építési tevékenységgel létrehozott vagy késztermékként az építési helyszínre szállított – rendeltetésére, szerkezeti megoldására, anyagára, készültségi fokára és kiterjedésére tekintet nélkül –, minden olyan helyhez kötött műszaki alkotás, amely a terepszint, a víz vagy az azok alatti talaj, illetve azok feletti légtér megváltoztatásával, beépítésével jön létre.

25 A kivitelező egy óvoda épületének bővítését, korszerűsítését végezte. A villamos tervből kimaradt néhány helyiség villamoshálózatának vagy megvilágításának a terve. Ezt a nyílvánvaló hibát a kivitelező nem jelezte megrendelőnek, a kivitelezést úgy végezte el, hogy a falon a konnektorokat, kapcsolókat elhelyezte, de azokhoz elektromos vezetékek nem csatlakoztak. Kivitelezőnek kellett saját költségén utóbb a falakat kivésnie, a vezetékeket kiépíteni és a falakat újrafestetnie.

szerződés megkötését követően a vállalkozó kivitelező viseli annak jogkövetkezményét, amely a kivitelezési dokumentáció olyan hiányosságából adódik, amelyet a vállalkozó kivitelezőnek a tőle elvárható szakmai gondosság mellett észlelnie kellett volna, de a szerződéskötést megelőzően nem jelzett.

A kivitelező csak akkor kerülheti el a jogkövetkezményeket, ha bizonyítja, hogy elvárható szakmai gondossággal megvizsgálta a tervdokumentációt és a hibát, hiányosságot nem lehetett felismerni. Olyan tervdokumentációs hibáért, hiányosságért, melyet nem ismerhetett fel, nem tehető felelőssé.²⁶

Természetesen, amennyiben a hiba, illetve hiány az építészeti-műszaki tervező magatartására vezethető vissza,²⁷ az ő felelőssége is felmerülhet, akár a megrendelő, akár a kivitelező is szembefordulhat vele.

6. A többletmunka, illetve pótmunka kérdése

Raffay Ferenc fontos kérdésként tekintett a vállalkozó által kalkulált építési költségvetés, értsd vállalkozói díj átlépésére, utalva arra, hogy ha a vállalkozó általánosságért szerződött, nem kérheti többletkiadásait, akkor sem, ha a kalkuláció során tévedett. *„Ha azonban saját hibáján kívül merül fel többletmunka, pl. ha építkezésnél az alapot az alsó talaj hibái miatt mélyebbre kell ásni, megfelelő díj ítélendő meg érte.”*

Raffay Ferenc utal a *pótmunkákra* is, amelyek esetében a teljesítési határidő meghosszabbodik, és annak értékét a munkaadó a vállalkozónak megtéríteni köteles.²⁸

A bírói gyakorlat Raffay Ferenc által leírt eredményeit részben az rPtk. kodifikálta, az építési szerződés mint altípus körében szabályozta a *többletmunka kérdéseit, a pótmunka kifejezés és annak tartalma továbbra is a bírói gyakorlatban formálódott.* A Ptk. mindkét jogintézményt felvette szabályai körébe, azonban nem a kivitelezési szerződésnél, hanem a vállalkozási szerződések közös szabályai közé építve be azokat. Ennek oka az volt, hogy nemcsak a kivitelezési szerződések körében merültek fel ezen intézmények, hanem más tevékenységek kifejtésére irányuló vállalkozási szerződéseknél is.

26 BH1984, 366. Ha az épület hibája a kivitelező részéről fel nem ismerhető tervezési hiba következménye, a tervező a kártérítési felelőssége körében köteles a hibát kijavítani, illetőleg a kijavítás költségeit viselni.

27 A tervdokumentáció hiányossága esetén tisztázandó kérdés, hogy a hiány mire vezethető vissza. Amennyiben a tervező nem kapott megrendelést egyes tervek elkészítésére, vagy a tervezési szerződés nem terjedt ki a kérdéses rész megtervezésére vagy annak tervi részletezésére, a tervező felelőssége nem merülhet fel. Gyakori, hogy a megrendelő – költségkímélésből – nem készített kivitelezési dokumentációt, hanem a nagyobb léptékű és kevésbé részletes engedélyezési dokumentáció alapján kiviteleztet (esetleg csomóponti rajzokat kér), még olyan esetben is, amikor a kivitelezési dokumentáció kötelező lenne. A tervdokumentáció hiánya ilyen esetekben nem róható a tervezőnek terhére. Más a helyzet, ha a tervdokumentációból figyelmen kívül maradnak ki lényeges részek, mint például a szöveges munkarészben nem történt utalás a szükséges tűzálló anyagok, festék alkalmazására, vízzáró beton alkalmazására, hiányoznak konszignációk, munkarészek stb.

28 RAFFAY: i. m., 414.

A Ptk. 6:244. § (1) bekezdése alapján a vállalkozó köteles elvégezni a vállalkozási szerződés tartalmát képező, de a vállalkozói díj meghatározásánál figyelembe nem vett munkát és az olyan munkát is, amely nélkül a mű rendeltetésszerű használatra alkalmas megvalósítása nem történhet meg (*többletmunka*). Többletmunkáról van szó, ha a vállalkozó nem kalkulált olyan munka díjával, illetve anyag költségével, amely a kivitelezési szerződés teljesítéséhez szükséges, pl. az ajánlat készítésekor kifelejtett valamit, illetve figyelmetlen volt, a részére átadott árazatlan költségvetés nem tartalmazott valamely tételt, de a műszaki leírásban vagy a tervdokumentáció más részében az benne volt, és nem vette észre.

A Ptk. 6:244. § (2) bekezdése szerint a vállalkozó köteles elvégezni *az utólag megrendelt*, különösen tervmódosítás miatt szükségessé váló munkát is, ha annak elvégzése nem teszi feladatát aránytalanul terhesebbé (*pótmunka*).

A bírói gyakorlat lehetővé teszi a vállalkozó részére olyan díj követelését is, amelyet megrendeltek (pótmunka elvégzésére utasítás), vagy a munkavégzés megtörténte bizonyítható, amit a megrendelő el is fogadott, de egyik esetben sem volt a munkadíj meghatározva. Ha a vállalkozó nem kapna emiatt vállalkozói díjat, a megrendelő az elvégzett munka ellenértékével jogalap nélkül gazdagodna.

Sokszor fordul elő, hogy megrendelő a kivitelezés szakaszában jön rá arra, hogy nem ilyet akart, vagy nem így, stb., emiatt további, illetve újabb munkák elvégzésére utasít.

A Ptk. 6:245. § (1) bekezdése szerint a megrendelő köteles megtéríteni a vállalkozónak a többletmunkával kapcsolatban felmerült olyan költségét, amely a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előre látható (*előre nem látható többletmunka*, bírói gyakorlat műszakilag szükséges munkának is nevezi). Az előre nem látható többletmunka olyan többletmunka, ami szükséges a mű rendeltetésszerű használatra való alkalmasságához, de a vállalkozó ennek ellenértékét nem tudta előre, a szerződéskötéskor kalkulálni, mert maga a munka akkor még nem volt előre látható (pl. földfelszín alatti szennyeződés, robbanószer, barlang, pince, forrás, eltakart szerkezetek esetében korrodálódás, egészségre ártalmas anyagok stb.).

A többletmunka, pótmunka fogalmának pontos meghatározása és megkülönböztetése a *vállalkozói díj megfizetése szempontjából lényeges kérdés*, kifejezetten akkor, ha a felek a vállalkozói díjat *átalánydíj* formájában határozták meg.

A Ptk. bár megemlíti, de nem határozza meg az *átalánydíj* és a *tételes elszámolás* fogalmát. Átalánydíj alatt a gyakorlat azt érti, hogy a vállalkozó előre, egy összegben határozza meg díját, mely mindent magába foglal, így a kalkulált költségeit, a munkadíjat és a nyereséget is. Az átalánydíj jogi lényege, hogy ha a vállalkozó alulkalkulált vagy rosszul kalkulált, akkor ennek következményeit, illetve kockázatát neki kell viselnie, mert *csak a pótmunka díja jár*.

A tételes költségelszámolás azt jelenti, hogy a szerződés megkötésekor a felek egy tájékoztató irányárban állapotodnak meg, de a vállalkozó teljesítéskor számol el a megrendelővel, díját az általa pontosan kimutatott és számlával igazolt költségek, munkadíj alapján határozzák meg. Ez utóbbi kevesebb kockázatot hordoz magában, mert az előre nem látott vagy esetleg számításba nem vett és igazolt tételek is elszámolhatók,

ugyanakkor a megrendelő számára transzparens a vállalkozói díj, így az abba foglalt nyereség is.

A tételes költségelszámolás alapján meghatározott vállalkozói díj esetén a pótmunka, többletmunka elhatárolásának nincs jelentősége, mert a vállalkozó a ténylegesen elvégzett munka után és igazolt költségei alapján járó díjat kapja meg.

7. Következtetések

A kor jogtudósai, köztük Raffay Ferenc, tiszteletre méltó munkát végeztek, amikor az írott jog szilárd alapjának hiányában megkísérelték összegezni a magánjog heterogén forrásokra épülő, szerteágazó és terjedelmes anyagát. A küldetést nehezítette az is, hogy hazai polgári jogi szakirodalom még alig volt fellelhető, hiszen a hivatkozott, jelentősnek mondható magánjogi kodifikációs kísérlet élesztette fel a nagyobb, illetve átfogó monografikus művek írásának lángját, amelyek többsége szinte párhuzamosan készült.

Az egyes, a Kt.-ben nem, vagy nem így szereplő szerződések, köztük a vállalkozási szerződések még csak formálódtak. Raffay Ferencnek mégis sikerült a szokásjog, a gyakorlati élet és a töredékes bírói döntések eredményeit összegezve a vállalkozási szerződés karakterét időtálló módon megrajzolni. Az építési szerződések tekintetében általa jó érzékkel hivatkozott jogkérdések és a kapcsolódó bírósági döntések olyanra jelentősnek bizonyultak, hogy szép lassan beépültek az írott polgári jogba, s ma is megtalálhatók a Ptk.-ban. Érdekesség, hogy az ezt meghaladóan felvetett gyakorlati problémák, az azóta széles körben kodifikált polgári jog ellenére is, ugyanúgy felmerülnek.

Irodalomjegyzék

1. APÁTHY István: *Kereskedelmi Jog. A magyar kereskedelmi törvény alapján*, Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest, 1876.
2. APÁTHY István: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Indokolás a kötelmi jog különös részéhez*, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, Budapest, 1884, 72–74, https://mandadb.hu/dokumentum/994022/576_000308344_04392774mi.pdf (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).
3. FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog. Általános rész. Személyjog. Előszó. Magyar magánjog codificatiója*, Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 1905.
4. KATONA Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala. 3. kiadás*, STAMPFEL-fele Könyvkiadó hivatal, Budapest, 1909.
5. PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A locatio conductio operis eredete*, JURA, 2002/1, 80–91.
6. RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve. Második kötet: dologjog, kötelmi jog és örökletes jog. Harmadik, jelentékenyen bővített és javított kiadás*, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1909.

7. SÁNDOR Tünde: *Perek sokasága indul az építőiparban: 250 milliárd forintra nőtt a láncartozások összege*, <https://www.vg.hu/ingatlan/2023/12/perek-sokasaga-indul-az-epitoiparban-250-milliard-forintra-nott-a-lancartozasok-osszege> (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).
8. VÉKÁS Lajos: *Történeti visszapillantás a magyar magánjog kodifikációjára*, Jogtudományi Közlöny, 2011/5, 261–268.
9. VÉKÁS Lajos: *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez = Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, szerk. KÖHIDI Ákos, KESERŐ Barna Arnold, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, Győr, 2015, 566–577, <https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/lenkovich%20k%C3%B6tet/v%C3%A9k%C3%A1s.pdf> (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).

LESZKOVEN LÁSZLÓ

Szellemi forgácsok a birtoktan köréből

Intellectual Shavings from the Discipline of Possession Law

Abstract: Possession is a framework institution of rights in rem, just like services in the law of obligations. Possession is not a simple fact, and the legal consequences associated with property enhance this legal institution. The study highlights some examples that generate significant issues of rights in rem even nowadays. For this analysis, we call upon the scientific results of old private law and newer civil law, primarily recalling the work of the former professor of the Prešov Law Academy, Ferenc Raffay.

Keywords: possession, possession as a fact and law, protection of possession, transfer of possession

Összefoglaló: A birtok a dologi jog keretintézménye, ugyanúgy, mint a kötelmi jogban a szolgáltatás. A birtok nem egyszerű ténylegesség, és a birtokhoz kötődő jogi következmények felértékelik ezt a jogintézményt. A tanulmány kiragadott példákon keresztül a birtoktan ma is jelentős kérdéseiből villant fel néhányat. Ehhez a régi magánjog és az újabb polgári jog tudományos eredményeit hívjuk segítségül, elsősorban a volt eperjesi jogakadémiai tanár, Raffay Ferenc munkásságát felidézve.

Kulcsszavak: birtok, a birtok mint tény és jog, birtokvédelem, birlalat, birtokátruházás

1. Bevezetés

Egy tanulmány¹ készítésekor nagyon fontos a téma kijelölése („lehatárolása”) és a módszer meghatározása. A magunk részéről mindkettőt komolyan vesszük. Az utóbbival kezdjük, amikor feltesszük a kérdést: hogyan forgácsolunk mi? A Magyar Értelmező Kéziszótár közlése szerint a *forgács* fa vagy fém megmunkálásakor keletkező keskeny, összecsavarodó hulladék. De jelölhet töredékes, sok kis részből álló irodalmi művet is. A *forgácsolás* mint technika pedig elsősorban azt jelenti, hogy az alkotó a tevékenysége során a munkadarabot úgy alakítja, hogy arról a fölösleges részeket eltávolítja. Ám forgácsolás az is, ha valaki az erejét, tehetségét vagy képességét valami értéktelen, jelentéktelen dologra fecsérli.

1 A jelen tanulmány Raffay Ferenc volt eperjesi jogakadémiai tag tiszteletére rendezett Emlékkonferencián Miskolcon, 2025. február 20. napján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Elöljáróban azonnal le kell szögeznünk: mi akkor sem ronszolunk, ha forgácsolunk. A lehullott, le- vagy elválasztott anyag maga is értékes (önálló) dolog, mely ráadásul – reflexhatásként – nagyon sokat megmutat a fődolog (a dologi jog) természetéből. A forgács ekként semmiképpen nem hulladék, ellenkezőleg: az alapanyagra építőleg hat vissza. Ebből egyenesen következik az is, hogy gondolatainkat ezúttal nem szórjuk hiába, nem fecséréljük a szót. A tanulmánybeli forgácsolásra „modern, innovatív jogi esztergálásként” tekintünk.²

2. Dinamikusan statikus dologi jog

A vagyong jog egyik többnyire statikusnak, állandónak ítélt oszlopa – a dologi jog – egyre kevésbé tűnik mozdulatlanoknak. A fejlődést eddig sem kerülte (a magánjog alapintézményeként nem is kerülhette) el, ám az átalakulásban eddig nem tapasztalt sebességre kényszerült. Ha a vagyong jog két nagy egységét – a dologi és a kötelmi jogot – nézzük, feltűnik, hogy a régóta emlegetett összemosódás – áttűnés – egyre gyakoribb, mind nagyobb igyekezettel valósul meg, fokozódik az elemek elegyedésének intenzitása. A két terület egymásra hatásának hatékonysága (ma divatos kifejezéssel élve) szintet lépett. Persze a dologi jog és a kötelmek anyagának „jogi anyagcseréjét” megszokhattuk: az őket elválasztó vonalak nem mindig élesek, határaik amolyan „úszó határok...”. Nem csak a kötelmek vándorolnak más, szomszédos – pl. családjogi, személyi vagy öröklési jogi – területekre: a „külkalandozás” (Grosschmid Béni ismertté vált kifejezése) a dologi jog mozdulatlan(abb)nak vélt intézményeire is jellemző. Nem kizárólag a kötelmi jogra igaz, hogy szereti a szabadságot, a dologi jogi intézmények is előszeretettel feszegetik saját határaikat.

„A birtok a magánjog egyik legnehezebben meghatározható, rejtélyes fogalma, amelynek filozófiai dimenziói is vannak. A birtok fogalmának meghatározása és a birtoklási helyzetek leírása a jogirodalom legrégebb óta vitatott problémái közé tartozik.”³ Amellett, hogy a Polgári törvénykönyv a birtok intézményét helyezi a Dologi Könyv élére, hangsúlyozva a birtok jelentőségét, a tulajdonjog tartalma és védelme cím alatt a törvény első helyen említi a tulajdonosnak a birtokláshoz és a birtokvédelemhez való jogát (Ptk. 5:21. §). A birtok jelentőségét és súlyát a birtokvédelem eszközein keresztül valószínűleg hamarabb fedezte fel és dolgozta ki a jog is, mint a tulajdonjog absztrakt intézményét. Szász-Schwarz Gusztáv megjegyezte: „[M]entül eszményibb valahol a jogállapot, annál jobban valósul meg, hogy a birtok annál lesz, akinek a jog azt szánta” – vagyis jogosult és birtokos személye egybeesik...⁴ Alföldy Ede pedig egy tanulmányában ekképpen fogalmazott:

2 Beck Salamon írta a következőket. „Az operai előadásból az egyes szavak értelmét a rossz szövegkijelzés miatt sokszor nem érti az ember, a végén mégis tudja, mi volt az előadás tartalma. Az előadásoknál fordítva áll a dolog. Az egyes szavak értelmét világosan fel lehet fogni, de nagy kérdés, hogy az egésznek volt-e értelme.” BECK Salamon: *Öreg jogász tövistermése*, A szerző saját kiadása, Budapest, 1969, 43.

3 MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 489.

4 SCHWARZ Gusztáv: *A birtokfogalma*, Jogállam, 1907/4, 281–291, 281.

„[m]inthyogy az esetek túlnyomó többségében a dolgok tulajdonosaik hatalmában vannak, ennélfogva kétség esetében azt kell vélelmezni, hogy a személy és a dolog között levő viszony a tulajdon gyakorlásán alapszik”.⁵

Bizonyos értelemben ezt a természetes kíváncsiságot fejezi ki és juttatja érvényesüléshez a békés birtoklásban megzavart fél jogosultságának vélelme is [Ptk. 5:7. § (2) bekezdés]. A vélelem a birtokra vonatkozó további szabályokkal együtt olvasva a jogi védelem „eszköze” is. Schwarz Gusztáv megállapítása szemléletesen írja körül a helyzetet: „lélektani tapasztalás, hogy a tények hatalma oly nagy az emberek szemében, hogy tisztán az a körülmény, hogy valaki tényleges birtokban van, bizonyos tekintélyt és elismerést szerez neki a többiek előtt: a birtokosnak tisztán csak azért, mert birtokol, már a legkezdetlegesebb jogérzet is bizonyos jogosultságát ismeri el mindenkivel szemben, a ki nem birtokos”.⁶

3. Birtok, birtoklás és birtokjog

Ugyancsak Szász-Schwarz írta, hogy „[a] mióta a fizikai hatalom és a jogi védelem nem esik egybe, azóta a jogi értelemben vett 'birtok' nem ténykérdés többé, hanem jogkérdés”.⁷ Mindenki megfelelhet arra a kérdésre, hogy tényleges hatalmában van-e egy dolog vagy sem – írta – de arra, hogy megkapom-e a jogi birtokvédelmet, már nem tud felelni –, az, aki a birtokban csak a ténylegességet látja.

Helyesen jegyzi meg mértékadó dologi jogi könyvében Menyhárd, hogy a birtok fogalma jogilag annyiban releváns, amennyiben ahhoz a szabályozás joghatásokat fűz.⁸ A szerző által említett joghatások a dologi jog körében elsősorban a birtok megszerzésével, fennállásával és átszármaztatásának kérdéskörével állnak összefüggésben – az átruházás nem kizárólag dologi jogi intézményét és az elbirtoklást is ideértve – emellett a birtokvédelem kérdéskörében csúcsosodnak ki. Általános és igazolásra nem szoruló álláspont szerint a birtok nem egyszerűen egy tény, sokkal inkább védett jogi pozíció, melynek tényszerűsége, ténylegessége általában valamilyen jogi vonatkozásban nyer jelentőséget. Aligha járunk távol az igazságtól, ha Szász-Schwarz Gusztáv tanítását és a hatályos Ptk. alapján is tartható jogirodalmi nézeteket úgy foglaljuk össze, hogy a birtok természete és jelentősége nem elsősorban a jogi uralom *állapotszerűségén*, sokkal inkább a birtok *megszerzésén és megvédésén* keresztül közelíthető meg sikerrel.

Az imént kifejtettek alapján úgy tűnik: a fő kérdés végsőleg mindig az, hogy a dologhoz való viszonyulás milyen jogi vonatkozásokat vet fel, és hogy az ezek kapcsán előálló kérdésekre *tudunk-e válaszolni*, majd az, hogy *milyen válaszokat adunk* rájuk? A birtok kérdése – tapasztalhatjuk – aligha fejthető meg néhány szabály alapján, ahhoz túlontúl sokszínű, összetett. Ráadásul a birtokjog – Grosschmid Béni megállapítását idézve „nem végső és teljes szózatja a törvény igazságának”, csupán félszava a törvénynek,

5 ALFÖLDY Ede: *A birtok*, Magánjogi kodifikációnk, 1902/47, 2.

6 SCHWARZ: *A birtokjog fogalma...*, i. m., 281.

7 SCHWARZ Gusztáv: *Az animus dominii bírálata*, Magyar Igazságügy, 1885/3, 347.

8 MENYHÁRD Attila: *Dologi jog...*, i. m., 491.

mint a váltókövetelés esetében.⁹ Ezek a „félszavak” (hogy Grosschmid kifejezésénél maradjunk) nem kevesebbek, inkább mások: nem egy esetben a jogosultnak éppen a gyors félmegoldásra van szüksége – és nem többre – ahhoz, hogy a jogait érvényre juttathassa. A birtokba való visszahelyezés alkalmanként fontosabb igényként jelenik meg, mint a tulajdonjog kérdésének eldöntése (gondoljunk csak a bemutatóra szóló értékpapír alapján gyakorolni kívánt jogokra).

A birtok ténylegességéhez, a külső látszathoz kapcsolódó reflexhatás a mai magánjogi szabályok körében is érvényesül: aki birtokos, az a tapasztalatok alapján valószínűleg alappal és joggal gyakorol uralmat a dolog felett, ennek egyik következményeként tartjuk számon a békés birtoklásban megzavart fél javára elismert szinte természetes birtokvédelmet. A birtoklás, a magamnál tartás jogi pozíciót erősítő hatását példák egész sorával lehetne alátámasztani.

Helyesen mutat rá Lenkovics Barnabás arra, hogy a birtoknak elsősorban (vagy majdnem kizárólag, teszi hozzá a szerző) *védelmi* funkciója van.¹⁰ Ennek folyománya, hogy a birtok a jogilag értékelt folyamatosság, biztonságot is jelentő állandóság megőrzésében is fontos szerepet játszik, és e ténylegességhez fűzött jogi vonatkozásokon keresztül a látható – mindenki számára nyilvánvaló, transzparens – jogi állapotot is képes kifejezni és egyben (vissza)tükrözni. A birtok, a birtokban tartás, a birtoklás a polgári jogban igen fontos jogi tény, melyhez a legkülönbözőbb módon megszámlálhatatlanul sok jogi hatás kapcsolódik.

4. Birtok vagy birlalat

A birtok és a birlalat fogalmával a korábbi magánjogi irodalom – főleg a római jogi megkülönböztetést átvéve – sokat foglalkozott. A hatályos jogban a kérdés vesztett jelentőségéből. A Ptk. Konceptiója és Tematikája a következőképpen fogalmazott: „*Ptk. birtokra vonatkozó rendelkezései bővítendők. Ugyanakkor a Tematika szerint nincs szükség a birtokjogi rendelkezések túlbonyolítására (sic!), pl. a birtok és a birlalat közti különbségtétel visszaállítására, a jogbirtok vagy a birtoksegéd intézményének bevezetésére.*” A birlalat jogintézménye ugyanakkor nem tűnt el egészen, hanem más megközelítésben (ennek következtében módosult tartalommal) van jelen. Helyét leginkább a származtatott birtok intézménye tölti be, és ez fejezi ki, közvetíti azokat a sajátosságokat, melyeket mind ez ideig a birlalat jelentett. De arra is van példa, hogy a jogszabály a birlalót kifejezetten a birtokossal állítja szembe vagy nevezi meg, amivel az előbbi – a detentor – birtokának pusztá ténszerűségét, egyszerű ténylegességét kívánja kiemelni. A váltójogi szabályokról szóló 2017. évi LXXXV. törvény (a váltótörvény) 21. §-a értelmében „*a váltót esedékességéig akár annak birtokosa, akár egyszerű birlalója bemutatthatja elfogadás végett a címzettnek, az utóbbi lakóhelyén.*”

9 Ezzel a találó fordulattal jellemezte a birtok jogi természetét a tulajdonjoghoz képest. GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, Budapest, Grill, 1932, 11.

10 LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2008, 254.

Annak ellenére, hogy a mai dologi jog – mint említettük – a birtok és birlalat közötti különbségtételt elejti (de legalábbis nem túlzottan forszírozza), a *detentió*nak, az egyszerű kézbentartásnak a jelentőségét a gondolkodásában és szabályozási megoldásaiban egyaránt dogmatikusan praktikus váltójog nagyon egyszerűen megvilágítja. A szabály érezhető kapcsolatban áll az inkorporáció elvével, melyet a Ptk. 6:565. § (1) bekezdése is kifejezésre juttat: „Az értékpapír olyan egyoldalú jognyilatkozat, amely papíralapú okiratként vagy jogszabályban megjelölt más módon létrehozott, rögzített, nyilvánított és továbbított adatösszességgként (dematerializált értékpapírként) a benne foglalt jogot úgy testesíti meg, hogy azt a jogot gyakorolni, arról rendelkezni csak az értékpapír által, annak birtokában lehet.”¹¹

A birtok és a birlalat megkülönböztetése – Raffay nézete szerint – leginkább azért szükséges, mert a birtoknak olyan nevezetes következményei vannak, melyeket éppen a fennálló jogviszonynál fogva nem lehet megengedni a birlalásnál, különben jogsérelmet szenvedne az, aki dolog használatát vagy jog gyakorlását átengedte a birlalónak.¹² Ezt a helyzetet egyébként ma a származtatott birtok fogalma és jogintézménye valóban megoldja, amikor a birtok tárgyához való viszonyulásra tekint, és a birlalót a dolgot meghatározott jogcím alapján hatalma alatt tartó személyként fogja fel. Részben ennek tudható be, hogy a hatályos polgári jog elsősorban a dolog és a birtokos közötti kapcsolat („viszony”) jogi jellemzőit, jellemvonásait és kihatásait kutatja, értékeli. Ennek ellenére a birlalás (mint „kevesebbet érő birtok”) intézménye körüli gondolkodás nem teljesen haszontalan.

Fehérvári Jenő megfogalmazásában a birtok és birlalat megegyeznek abban, hogy *mindkettő ténylegesség*, de különböznek az érdekekben (sajátban, vagy idegen érdekekben tartja birtokában).¹³ Ez ma sincs másként. Az elbirtoklással való tulajdonszerzés megállapítása iránti kereseti kérelmek gyakran véreznek el amiatt, hogy a birtokosnál *kimutatható a birtokban tartást megalapozó valamilyen jogi cím*, ami a birtokot származtatottá teszi. Hiába van a külső látszat (a ténylegesség) alapján a birtoklónál a dolog feletti tényleges hatalom, uralom, birtoklása mégsem vezethet az elbirtoklási idő eltelte ellenére sem tulajdonjoghoz. A birtokot tehát lehet – meghatározott feltételek esetén – „a tulajdonhoz vezető útnak” tekinteni, a birlalást viszont nem. „A birtoknak jelentősége van a tulajdonjog megszerzése, különösen az elsajátítás, elbirtoklás [...] szempontjából: mind egyik esetben a jogkeletkezésnek feltétele a birtok...”, majd: „birlalás nem eredményez(het) tulajdonjogot”.¹⁴

Egyébként a birtoklás ténylegessége sem tekinthető „fix valaminek...”. Ellenkezőleg. E ténylegesség – ami a birtokban és birlalásban közös pont – határaiban szétfolyó, nagyon is rugalmasan, az eset körülményeihez képest értékelhető és értelmezendő. Erre nézve Raffay tankönyve pl. úgy fogalmaz: „A [birtokban és birlalásban – L. L. megj.]

11 Az értékpapírok jogának rendkívüli komplexitását, egyidejű és egymásra ható dologi jogi és kötelmi jogi jellemzőit nagyszerűen mutatja be KERESZTES Gyula: *Magyar értékpapírr jog*, TEBE Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1932.

12 RAFFAY Ferencz: *Magyar magánjog kézikönyve. Második kötet*, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés, Budapest, 1909, 13.

13 FEHÉRVÁRI Jenő: *Magyar magánjog kistükre*, Budai-Nyomda Kiadása, Budapest, 1941, 216. Ugyanígy RAFFAY: i. m., 11.

14 Uo., 13.

*közös kritériumként szereplő tényleges állapotnak, hatalomnak, használati lehetőségnek (corpus) nincsenek olyan kellékei, amelyek minden esetre nézve tálnának, hanem a gyakorlati életviszonyokból kell mindig kiindulni; s ha a behatás, a használhatóság, a joggyakorlás lehetősége, az általános, szokásos felfogás szerint megvan és külsőleg felismerhető, fenforog a birtoklás illetve birlalás.*¹⁵

5. Szívességi használat és *momentán detentio*

A birlalás körüli gondolatok elvezetnek minket a szívességi birtok, a szívességi használat érdekes kérdéséhez. Raffay magánjogi tankönyve szerint a nem sajátkénti birtoklás (ma: a származtatott, különösen használati birtok), vagyis birlalás egyik nevesített esete, amikor valaki a szerződésben kifejezett vagy a körülményekből nyilvánvalóan kivehető megállapodás szerint azonnal visszaadni tartozik. Ez a „*momentán detentio*”.¹⁶ Ujlaki ezeket az eseteket átengedés tetszéstől függő visszavonásig, ingyenes használatátengedések elnevezés alatt tárgyalja:¹⁷ „[t]estvére a haszonkölcsönnek a *precarium*: határozatlan időre szóló haszonkölcsön, mely akkor jár le, mikor visszakéri a dolgot a *precarium*ba adó. 'Vidd el a szótáramat és használjad. Majd szólok, ha szükségem lesz rá.'[...]”¹⁸

Aki *praecarista*, az csak szívességből van birtokban, birtoka tehát nem valódi birtok, s így joga annak védelmére nincs is – írta régebben egy jogi szakírónk.¹⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy azért a szívességi birtokos joga sem intézhető el egy legyintéssel („nem valódi birtok, nem kap védelmet...”). Ebből a szempontból kétségtelenül helyesebb eredményre jutunk, ha a birtokláshoz való jogot, a hatalomban tartásra való feljogosítást (felhatalmazást, jogcímet) vesszük górcső alá. A szívességi használatnak, a visszavonásig szóló „gyenge” birtoknak ma is vannak esetei. Ha a szívességi használatot a jogcíme felől, azaz származtatott birtokként közelítjük meg, látható, hogy akár megállapodáson alapul az ingyenes használatba adás, akár más jogi tény alapítja meg, mindenképpen kifejezésre juttatja a benne rejlő eredendő kötöttségeket.²⁰ A *momentán detentio* – ahogy Raffaynál olvastuk – ennél fogva olyan sajátos birtok, amit szívességi használatba adás jogcíme fog megtölteni tartalommal. A birtokos jogai éppen ezért alapvetően a szerződés: a benne foglalt birtoklási engedély, jogosítás, felhatalmazás szerint alakulnak. Mivel a használatba adás konkrét szabályait a felek megállapodása, a kötelmi jogi viszony általuk kitöltött tartalma határozza meg, a használati szerződések altípusán belül az egyes esetek nagyon is sokféle alakot ölthetnek. Megeshet pl. az is, hogy a szerződés a szabadon variált beltartalom következtében – bár továbbra is

15 Uo., 11. Vö. a később említendő BDT2018. 3919. jogeset indokolását.

16 Uo., 14.

17 UJLAKI Miklós: *Ingyenes használatátengedések = Magyar magánjog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942, 545.

18 FEHÉRVÁRY: *i. m.*, 436.

19 HAMAR Gyula: *A praecarista jogállásáról*, Ügyvédek Lapja, 1913/33, 3.

20 Sajátos és meglehetősen szűkre szabott, adott esetben gyorsan megszüntethető birtok a Ptk. 5:84. § (4) bekezdése alapján a bíróság által alapított használati jog is.

a típushatáron belül marad – nagyon messze kerül a szerződési (al)típus kialakítása során mintaként szolgáló alapesettől.²¹

A dolog feletti jogok többféleképpen gyakorolhatóak, azt az adott személy gyakorolhatja saját érdekében és saját nevében; saját érdekében, de más nevében (mástól származtatott jogcímen); más érdekében, de a maga nevében; illetve más érdekében és más nevében. A Ptk.-t megelőző magánjog szerint *a más nevében és más révén birtoklót (akinél csak a dolog fizikai birtoklása valósult meg) a birtokos (detentor) jogállása illette meg. A birtokosnál csak a birtoklás ténylegessége valósul meg, ehhez jogcím nem párosul*. A Ptk.-t követő polgári jog a *detentiót* nem ismeri, azonban a felelős őrzésre vonatkozó rendelkezéssel [a felelős őrzés intézménye helyébe leginkább a megbízás nélküli ügyvitel szabályai kerültek – L. L. megj.] a birtok e fajtáját is szabályozás alá vonja.²²

6. A birtok komplexitása

Az elmondottakat összefoglalva kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a birtok összetett, komplex jelenség. Schwarz figyelmeztetett rá, hogy a római birtoktan néhány alaptételéből – akkor sem, ha azok valóban alaptételek és hatásukat ma is éreztetik – „*mégsem lehet a teljes birtoktant lefejtetni...*”. Egy egységes alapgondolatot keresni, amelyből a jogintézmény kiépítésének minden részlete ki volna magyarázható, a birtokjog terén is meddő fáradozás – a birtokjog terén is. Ennek a birtok már érintett sokszínűsége mellett oka az is, hogy a jogintézmény esetében a részletes kiépítésre „*más etikai, gazdasági, jogtechnikai tekintetek is működnek közre...*”, illetve „*a jog itt is, mint minden más téren nem egy egyetlen elv logikai következménye, hanem számos egymástól eltérő tekintetnek compromissuma*”.²³ A szerzőnek ez a megállapítása több mint figyelemre méltó.

Az eddig előkerült dologi jogi forgácsok alapján nagyon úgy tűnik, hogy a birtok egy bonyolult szövet, szövedék, melynek valamennyi szálán egyszerre végiglátni aligha lehetséges – Grosschmid Béninek a kötelekre alkotott megállapítása e jogintézményre is talál. Némi további megszemélyesítést megengedve magunknak viszont úgy is fogalmazhatunk, hogy az alanyi jogként felfogott birtok e „jogiasítással” valóban kiemelkedik az egyszerű tények világából. Lerázza magáról a pusztá ténylegesség béklyóit, melyek a birtok megítélését egyébként is nehézkessé teszik. A birtok és birtokjog napjainkban egyre kevésbé állapotszerűség, sokkal inkább élő jelenség, amely dinamikus alakot ölt. Annak ellenére, hogy dologi jogi intézmény, egyáltalán nem statikus. Az rPtk. a birtokra vonatkozó szabályokat – szemben egyébként sok klasszikus kódex megoldásával – az ismert okokból a tulajdonjogi rész legvégén szabályozta. Ennek az

21 Lásd ehhez a Kúria Pfv.II.20.171/2022/5. lakáshasználat ügyében született határozatát. Az ítélet megbeszélését és jogos kritikáját illetően FALUDI GÁBOR: *Néhány megjegyzés a szíveségi lakáshasználat jogi minősítéséhez*, Polgári Jog, 2024/3–4. A főtípustól való ilyen eloldódás, távolodás odáig vezethet, hogy a szerződés egyes alapvető vonásai, pl. a felmondással való megszüntetés lehetősége és következményei is törvényszerűen másképp kell hogy alakuljanak. A szerződést megalapozó jogcím ilyenformán erőteljes hatású.

22 Kúria Pfv.I.21.291/2023/9.

23 SCHWARZ: *A birtokjog...*, i. m., 290. és köv.

elhelyezésnek is meg lehet látni az előnyeit: ez a jogalkotói megoldás (meglehet, nem tudatosan) a szabályozás szintjén is közel hozta egymáshoz a tulajdon és a szerződések intézményét, mondhatni: a birtok záróakkordjával a kötelmek joganyagának nyitányát fogalmazta meg. Hasonlóra utalt Lenkovics is, amikor úgy fogalmazott, hogy ezáltal a kódex mintegy átmenetet, kapcsolódási pontot teremtett a vagyonjog két nagy, egymásra épülő része között.²⁴

7. A *corpus* és *animus* egyaránt és egyformán elemei-e a birtoknak?

Régi kérdése és vitatémája ez a dologi jognak, akárcsak a „jog vagy tény” problémája. Annak rögzítése mellett, hogy az érvek és ellenérvek forgatagában itt is, ott is előkerülnek értékes gondolatok, a leghelyesebb abból kiindulni, hogy hasznosítható tanulságokkal mindegyik álláspont szolgál. Raffay Ferenc a *corpus* és *animus* tárgyában azt is rögzíti, hogy míg az *animus* ingatag alap, addig a *corpus* megfogható, és nem lehet a jogi vonatkozásokat egy ingatag alaphoz kötni, arra felépíteni).²⁵ „A birtok védett jogi pozíció, amely nem feltétlenül kötődik kizárólag a dolog közvetlen fizikai uralom alatt tartásához. A birtok ugyanis nem pusztán tényleges állapot, hanem alanyi jog, amelynek alapján a birtokos, mint jogosult, jogi értelemben vett uralmat gyakorolhat. A birtokosi pozíció megállapításához nem szükséges a szándék, a jogcím vagy a ténylegesség vizsgálata. Ezek a tényezők a birtok megszerzésénél és elvesztésénél jutnak szerephez, de önmagukban nincs jelentőségük annak megállapítása során, hogy valakit birtokosnak kell-e tekinteni.”²⁶ Végeredményben ezt vallotta a régi magyar magánjog is: „mindazok a hatások, amelyek a birtokból fakadnak: a birtoknak a tárgyi jog által szabályozott tartalma és a birtokot mozgató jogi tények egységesen akként tekinthetők át és elvi alapon csak akként magyarázhatók meg, hogy a birtok alanyi jog”.²⁷

A mai jogi felfogás nem sorolja a birtoklásra irányuló akaratot a birtok fogalmi elemei közé.²⁸ A hatályos Polgári törvénykönyv és az rPtk. ebben a kérdésben egyező álláspontot foglal el. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a birtok intézményével összefüggésben felvetődő „*animus*-kérdéseket” ugyanúgy el kellene ejteni, mint azt a jogalkotás a birtok és birtolat megkülönböztetésével tette. Meglátásunk szerint a birtolás problémaköréhez nagyon hasonló a helyzet ezen a területen is. A kérdés nem vész el, csak átalakul – a szemlélet, a nézőpont, a megítélés. Eltolódnak a hangsúlyok, megváltozik a megvilágítás.

24 LENKOVICS: *i. m.*, 252.

25 RAFFAY: *i. m.*, 12.

26 MENYHÁRD Attila: *A birtok és a birtokvédelem = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, szerk. GÁRDOS Péter, VÉKÁS Lajos, Wolters Kluwer, Budapest, 2020.

27 ALMÁSI Antal: *Dologi jog. I. kötet*, TÉBE Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1928, 86.

28 LENKOVICS: *i. m.*, 253.

Ez azt jelenti, hogy az *animus*, mely – egyetértve a Raffay által is hangoztatott állásponttal – valóban meglehetősen ingatag, nehezen kitapogatható alap, a *mai jogban leginkább* (még ha nem is kizárólagosan) a *birtokcselekményekhez kötődő akarat-megállapodási elemen keresztül van jelen*.²⁹ A birtok ugyan létrejöhet akarat nélkül is (Raffay iskolapéldája szerint az alvó ember kezei közé valamilyen ingó dolgot, pl. pénzt, könyvet csúsztatnak), mégis a birtoklásra irányuló akaratától függ a birtok minősítése, elsősorban a jó- vagy rosszhiszemű birtok megkülönböztetése, a saját vagy idegen birtok elhatárolása (ez utóbbihoz társítva például a tulajdonszerzési szándékkal, tulajdonosi akaratlan vagy tudattal történő birtoklást is), amelyhez aztán a jogi következmények egész sora kapcsolódik, a tulajdonjog megszerzésétől az elvesztéséig vagy a tulajdonjog lassú kihunyásáig (pl. az elbirtokló kiesik a tulajdonjog szerzését előkészíteni alkalmas birtokból, és azt rövid időn belül nem szerzi vissza). A birtokot megalapító és formáló akarat elem jelentősége ugyanakkor a birtok átruházása esetében lesz kiemelkedő.

8. A birtokátruházás

A Ptk. a birtok átruházását a dologi könyvben szabályozza, majd számos más – nem kizárólag dologi jogi, hanem pl. szerződési vagy kötelmi jogi – viszonyban is alkalmazandónak rendeli. A birtok átruházásának ekként szerepe van minden olyan esetben, amikor a jogviszony akár kifejezetten, akár benne rejlő (nem domináns) módon tulajdonjog vagy más jogtárgy feletti jogi hatalom átszállítását célozza vagy eredményezi.

A birtoklásra irányuló akarat leginkább szembetűnő módon természetesen a tulajdonjog átruházására irányuló szerződéses kötelekben van jelen. A Ptk. 5:2. § értelmében a dolog birtokát megszerzi, akinek a dolog tényleges hatalmába jut. A Ptk. 5:3. § (1) bekezdése szerint a birtok átruházása a dolog feletti tényleges hatalomnak az erre irányuló megállapodás alapján való átengedésével valósul meg. A birtokátruházásra a szerződés létrejöttére és érvényességére vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. A törvény szabályai kifejezik, hogy a birtok tudatos, célzott átengedését a felek megállapodása alapozza meg. Ez a megállapodás *szükségszerűen visz be kötelmi jogot* a dologi jogi folyamatba: ezáltal teret nyit a gazdasági élet szükségleteit kielégíteni képes megoldások előtt. Egy, a közelmúltban – felszámolási eljárást érintően – született jogerős ítélet szerint pl. „a birtokátruházás nem szűkíthető le a dolog kézből kézbe történő átadására, mert a legtöbb esetben erre nincs is lehetőség. Csupán arra van szükség, hogy a felek közötti jogviszonyban egyértelműen világos legyen, hogy az átruházó a jogot a megszerzőnek átengedte, a megszerző a dolgot, ezzel a megszerzett jogcímen birtokolja.”³⁰ A Polgári törvénykönyv által megkívánt követelményeket kielégíti, és a Ptk. 5:3. § (3) bekezdésében foglalt előírásnak megfelel a perbeli megoldás, mely az átruházott dolgokat elkülönítették és harmadik személy őrizetére bízta, azzal, hogy az eladó az így elkülönített dologösszeség felett már nem gyakorolt hatalmat, a vevő pedig az ilyen módon hozzáférhetővé tett

²⁹ Alföldy pl. úgy foglalt állást, hogy a birtokkal összefüggésbe hozható *animus* alatt részben az akaratot, részben pedig az akaratnak a tudattal való együttműködését kell érteni. ALFÖLDY: i. m.

³⁰ Szegedi Ítéltábla Gf.30.056/2017/4., BDT2018. 3919.

ingóságokra a megállapodás alapján nyert hozzáférést. A birtokátruházás ugyanis a birtokos dolog feletti tényleges hatalmának megszüntetésével is megvalósul, ha ebben a birtokos és a birtok megszerzője megállapodnak. A birtok megszerzése és elvesztése általában mérlegelést igénylő kérdés, mely mérlegelésnek a köznapi felfogás tükrében kell végbemennie. Ehhez képest a birtokátruházás Polgári törvénykönyvben lefektetett dologi jogi szabályai határozottak, pontosabbak.³¹ A szabályok egzaktak, de nem merevek. A kógens szabályozás egyébként sem akadályozza az értelmezésnek, esetenként a Ptk. dologi jogi rendelkezései is tudatosan alkalmaznak nyitott normákat annak érdekében, hogy a törvényi előírások a konkrét magánjogi élethelyzetek elrendezésének ne akadályozói, hanem segítői legyenek.

A lényegyet tekintve ugyanezt – a gazdasági racionalitást, életszerűséget és észszerűséget szem előtt tartó – nézetet vallotta a korábbi magyar magánjogi tudomány is. Szladits Károly írta valahol, hogy a birtokot megszerzi (birtokossá válik) az, *akit a tényleges gazdasági helyzet tulajdonosnak, vagy valamely birtoklási jogosítvány gyakorlójának tüntet fel.* Hogy a dolog ilyen helyzetben van-e, azt sok esetben csak a hatalom gyakorlójának a magatartása, a tényekben megnyilvánuló akarata határozza meg.³² Legalább ennyire érdekes és ma is figyelemre méltó Katona Mór egyik megállapítása. „A birtok fogalmához nem lényeges kellék az animus dominii, elég, ha a dolog oly viszonyban áll a személyhez, hogy ő avval önállóan és gazdasági igényeinek megfelelően rendelkezhetik. [...] A lényeg tehát a birtoknál az, hogy a dolog akár egész mivoltában, akár egyes gazdasági funkcióiban egy személyhez látható hozzátartozási viszonyban álljon.”³³

9. A dologközpontúság és annak lazulása

A dologi jogi szabályozást egészen régóta egyfajta dologközpontúság határozza meg. Eszerint dologi jog közvetett tárgya főszabály szerint dolog lehet, és dolognak elsősorban a birtokba vehető testi tárgyakat tekintjük. A dolog fogalmához a polgári jog nem szívesen nyúl, időről időre azonban szélesíti a dolognak minősülő tárgyak körét, olyannyira, hogy sokszor már a dolog fogalom „lassú eróziójáról” tehetünk említést. Ha

31 A Ptk. 5:2. § annak kimondásával, hogy a dolog birtokát megszerzi, akinek a dolog tényleges hatalmába jut, egy általános szabályt fogalmaz meg. A Ptk. 5:3. § birtok megszerzését a birtokátruházás esetére koncentrálna szűkítve, de sokkal pontosabban – precízebben, aprólékosabban – rajzolja meg.

32 A hivatkozott döntés ezt úgy fogalmazta meg – nyilván értve alatta, ami értendő –, hogy a birtokátruházás technikai lebonyolítása, véghezvitele szempontjából „átadásnak minősül a dolog feletti jogi hatalom megszerzésének minden általában elfogadott módja [...]”. Azt kell ezért vizsgálni, hogy a konkrét esetben az átruházó a birtokjogot a szerző részére átengedte-e, ez pedig kétségtelen akkor, ha az érintettek a magatartásukkal kifejezik azt, hogy az átruházó a tényleges birtoktól eltávolodik (azzal felhagy), és szabályozott módon lehetővé teszi a másik számára, hogy számára nyitva tartott uralmi lehetőségbe (tényleges birtokba) helyezhesse magát. Ez a megoldás lényegét tekintve a *longa manu traditio* szabályára hajaz.

33 KATONA MÓR: *A birtok. A birtok fogalma = Magyar magánjog. Dologjog*, szerk. FODOR ÁRMIN, SINGER és WOLFNER KIADÁSA, Budapest, 1899–1905, 48.

azonban a polgári jog késlekedik a maga normatív tételeit az újonnan előállt esetekre átalakítani, a jogalkalmazás fog a szabálytalálásban példát mutatni.

A digitális jóságok, digitális vagyontárgyak tekintetében egyfajta „szabályalkalmazási szükséghelyzet” korszakát éljük.³⁴ Nem csak abban a kérdésben, ami e vagyontárgyak dologjellegét vagy éppen a „dologiság” hiányát illeti, hanem sokkal inkább az új jelenségekhez való hozzáférés mikéntje okoz fejtörést. Ahogy Schwarz Gusztáv fogalmazott: a haladó élet haladó rendezést kíván, a jogalkalmazásnak akkor is reagálnia kell a felmerülő új jelenségekre, ha a jogalkotás még nem tette meg a megfelelő lépéseket. A gazdaság, az üzleti élet vagy akár a technika világából érkező kihívások szinte azonnal kérdéseket vetnek fel („ilyen még nem volt, most mi lesz...”), a kérdésekre pedig azonnali választ kell adni. Erre utaltunk az imént, amikor a jogalkalmazást feszítő „szükséghelyzetről” tettünk említést. Az analógia (joghasonlóság) elve, valamint a megfelelő alkalmazás követelménye egyaránt a jogalkalmazást segítő technikai eszközök, melyek a jogbiztonság szolgálatában állnak. Azért is, hogy az eddig még nem tapasztalt (éppen ezért konyhakész megoldással nem rendelkező) jelenségre is legyen megfelelő, a jogrendszerbe illeszkedő, adekvát válasz. Kézszelfoghatóvá válik Szász-Schwarz Gusztáv megállapítása: valóban hárman tartják kezükben a jogot (a törvényhozó, a jogtudós és a bíró), akiknek a munkája csak átgondolt együttműködés (kedvelt kifejezésünkkel élve: összeműködés) esetében lehet hatékony, eredményes.

Az új jelenségek esetében a modern magánjog nemcsak „fizikai értelemben” új, újszerű jogtárgyakkal találkozik a jog, hanem azzal is hamar szembesül, hogy meg kell találni ezeknek az újdonságoknak a helyét és viszonyulásukat a már meglévő intézményekhez. Ehhez fel kell ismerni azokat a domináns, meghatározó tulajdonságait, amelyek aztán – mint jogilag releváns jellemzők – lehetővé teszik a megfelelő alkalmazást.

Tudvalevő: ha túl sok minden (vagy olyan dolog, aminek nem megfelelő a kiterjedése) akar áthaladni szűk keresztmetszeten, az mindig feszültség forrása lesz. Az új jelenségek által keltett vagy inkább felidézett problémák megoldása nagyon sok esetben nem a klasszikus dologi jog, hanem a szerződési jog felől érkezik. A felmerülő problémák kezelése könnyebb a szerződési jog talaján állva.³⁵ A fentiekben utaltunk arra, hogy alkalmanként a vagyontárgy feletti tényleges hatalom megteremtése sokkal fontosabb lehet a jogosult számára, mint az erősebbnek tartott tulajdonjog kimondása. A most felhívott esetben ugyanakkor a birtokláshoz való jog relevanciája a szerződéses viszony miatt teljes egészében képes a kötelmi jog hatókörébe vonni a vitás kérdést és annak rendezését. A birtok védett jogi pozíció, ugyanakkor ez a védelem a szerződéses viszony keretein belül érvényesül.

Szász-Schwarz Gusztáv gondolatai „a jogbirtokosokról” a folyamatosan alakuló birtoktan körében is igazak: valóban hárman tartják kezükben a jogot. *„A törvényhozás nem szünetelhet, mert a haladó élet haladó rendezést kíván; a tudomány nem maradhat tétlen, mert a törvény kifejtésre szorul, és a gyakorlat nem pihenhet, mert a törvény*

34 A kérdéskörhöz lásd pl. MENYHÁRD Attila: *A technológia fejlődés hatása az alapjogok érvényesülésére*, *Közjegyzők Közlönye*, 2022/3, 5–22.

35 Lásd pl. Szilágyi Ferenc: *Digitális technológia és birtok(védelem): digitális (tilos) önhatalom?*, *Magyar Jog*, 2023/6, 357–370.

alkalmazást követel [...]” Ha az egyik – törvényhozás, tudomány, gyakorlat – pang, a másik helyette teszi a munkát. A digitalizáció által előidézett jogalkalmazási szűk-ség helyzetben a leginkább helyes és járható út a meglévő (jog)anyag megmunkálása, „szóra bírása”. E kényszer rávilágít arra is, hogy talán soha nem volt ennyire fontos a jogot kezükben tartó személyek összehangolt működése.

A mai dologi jog az alapintézményeknek köszönhetően még mindig szilárd alapon áll, ugyanakkor modernizálódik és felveszi az érkező impulzusokat. A dologi jog tud dinamikus is lenni, rezonál és reagál a változásokra, a kihívásokra. Meggyőződésünk, hogy a Raffay Ferenc és más szakíróink írásaiból kölcsönvett gondolatok alkalmasak arra, hogy ezt a dinamikus fejlődést szolgálják.

Irodalomjegyzék

1. ALFÖLDY Ede: *A birtok*, Magánjogi kodifikációnk, 1902/47.
2. ALMÁSI Antal: *Dologi jog. I. kötet*, TÉBE Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1928.
3. BECK Salamon: *Öreg jogász tövistermése*, A szerző saját kiadása, Budapest, 1969.
4. FALUDI Gábor: *Néhány megjegyzés a szívességi lakáshasználat jogi minősítéséhez*, Polgári Jog, 2024/3–4.
5. FEHÉRVÁRY Jenő: *Magyar magánjog kistükre*, Budai-Nyomda Kiadása, Budapest, 1941.
6. GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, Budapest, Grill, 1932.
7. HAMAR Gyula: *A praecarista jogállásáról*, Ügyvédek Lapja, 1913/33.
8. KATONA Mór: *A birtok. A birtok fogalma = Magyar magánjog. Dologjog*, szerk. FODOR Ármin, Budapest, Singer és Wolfner Kiadása, 1899–1905.
9. KERESZTES Gyula: *Magyar értékpapírijog*, TÉBE Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1932.
10. LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2008.
11. MENYHÁRD Attila: *A birtok és a birtokvédelem = Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*, szerk. GÁRDOS Péter, VÉKÁS Lajos, Wolters Kluwer, Budapest, 2020.
12. MENYHÁRD Attila: *A technológia fejlődés hatása az alapjogok érvényesülésére*, Közjegyzők Közlönye, 2022/3, 5–22.
13. MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
14. RAFFAY Ferencz: *Magyar magánjog kézikönyve*, II, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés, Budapest, 1909.
15. SCHWARZ Gusztáv: *A birtokjog fogalma*, Jogállam, 1907/4, 281–291.
16. SCHWARZ Gusztáv: *Az animus dominii bírálata*, Magyar Igazságügy, 1885/3.
17. SZILÁGYI Ferenc: *Digitális technológia és birtok(védelem): digitális (tilos) önhatalom?*, Magyar Jog, 2023/6, 357–370.
18. UJLAKI Miklós: *Ingyenes használatátengedések = Magyar magánjog*, szerk. SZLADITS Károly, Magyar magánjog, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1942.

PRUGBERGER TAMÁS

Raffay Ferenc szellemének megidézése szövetkezeti és munkakollektíva-jogi vonatkozásban

Evoking the Spirit of Ferenc Raffay in Relation to Cooperative and Labour Collective Law

Abstract: The study examines the ideas of Ferenc Raffay regarding the regulation of the association in the Civil Code, highlighting them in his work. He states that the economic type of association should only be discussed briefly in the private law code. The reason for this is that the type of association is regulated in detail in each state's commercial law, both professional and economic. The author presents the process with a comprehensive analysis, suggesting that Raffay's concept is correct.

Keywords: association, economic association, company, cooperative, work collective, member employment, commercial law, civil code

Összefoglaló: A tanulmány Raffay Ferenc széles körű magánjogi munkásságából kiemelve az egyesületnek a Polgári törvénykönyvön belüli szabályozását érintő gondolatait teszi vizsgálat tárgyává. Megállapítja, hogy az egyesületek gazdasági típusáról a magánjogi kódexben csak röviden kell beszélni. Ennek oka, hogy az egyesület e típusát minden egyes állam a kereskedelmi törvényben részletesen szabályozza szakmai és gazdasági szükségszerűségként. A szerző széles körű elemzéssel ismerteti e folyamatot, rámutatva, hogy Raffay koncepciója helytálló.

Kulcsszavak: egyesület, gazdasági egyesület, társaság, kereskedelmi társaság jogi személyiséggel és anélkül, polgári jogi társaság, szövetkezet, munkakollektíva, tagi munkavégzés, kereskedelmi törvény, Polgárjogi törvénykönyv

A tehetséges eperjesi jogtanár a XX. század elején készülő Ptk. egyesületi jogi szabályozásához írt nagyszerű tanulmányában megjegyzi, hogy a tudományos, kulturális, szakmai, sport-, politikai diskurzusokat és számos más társadalmi tevékenységet átfogó klasszikus egyesületi formán kívül van egy ebből kiágazódott, speciálissá vált másik formája is, amely nem más, mint a „*gazdasági célú egyesület*”.¹ Ilyen volt alapításakor

1 RAFFAY Ferenc: *Az egyesületi jog kodifikálása*, Politzer Zsigmond és fia kiadó, Budapest, 1908, 52.

a Kelet-indiai Társaság, amelyből a részvénytársasági forma fejlődött ki,² és ugyan-csak egyesületként alakult meg a XIX. század derekán Angliában a rochdelei takácsok kölcsönös és önszegélyezési alapon állt „*kooperatív*” együttműködése az általuk megfogalmazott, ma is érvényes szövetkezeti elvek alapján, mint amilyen az önszegélyen alapuló együttműködés, a nyitott ajtó, és az egy tag – egy szavazat elve, amelyből önálló gazdasági formaként a „*szövetkezeti társaság*” jelent meg a kereskedelmi jogban.³ Angliában 1861-től kezdve a szövetkezetet a *Companies Act* szabályozta, 1893-tól kezdve pedig az *Industrial and Provident Societies Act*. Mivel még a késői feudális abszolutizmus és a korai kapitalizmus időszakában ebben az időszakban nem születtek meg a magánjogi kódexek, a gazdasági-kereskedelmi forgalomban lévő szakmai és gazdasági ismereteket kívánó jogügyleteket, vagyis a kereskedelmi ügyleteket egyre kevésbé lehetett a szokásjog általános civilisztikai normái alapján lebonyolítani, szükségessé vált, hogy az egyes szakmai céhszabályzatok szintézisüként kialakuljon egy olyan kodifikált kereskedelmi jog, amely a kereskedelmi ügyleteken kívül az árutermelő vállalkozók és kereskedők jogviszonyait is érinti, ideértve a gazdasági-kereskedelmi tevékenység folytatására alakult társaságokat is, ahol a csak néhány vállalkozóból és kereskedőből álló társasvállalkozások esetében elégségesnek tűnt a szokásjogon alapuló magánjogi rendezés, de a nagyobb társasvállalkozásoknál az általános szokásjogon alapuló magánjogi rendezés már nem látszott elegendőnek. Ezért már a kapitalizmusba forduló feudális abszolút monarchiák időszakától kezdve a speciális kereskedelmi ügyletek megjelenésével párhuzamosan a „*gazdasági egyesületeknek*” a szokáson alapuló általános magánjognál precízebb szabályozását kényszerítette ki a gazdasági élet.

Ennélfogva már a XV. és a XVI. századtól kezdve mind Angliában, mind a kontinentális Európa déli államaiban megjelentek az uralkodók által szentesített gazdasági-kereskedelmi tárgyú rendeletek, mint pl. XIV. Lajos francia királytól 1678-ban az *Ordonance du commerce*, Spanyolországban pedig 1560-ban az *Ordonas da Bilbao*, holott kodifikált tételes magánjogi szabályozásra Franciaország kivételével csak a XIX. század 80-as éveiben került sor. Franciaországban is ez a folyamat játszódott le, csak jóval korábban. Ott Bonaparte Napóleon uralma idején a *Code civil* csak 1804-ben lépett hatályba, ezt követte 1807-ben *Code du commerce*, amellyel már szükségtelemmé vált az 1678. évi *Ordonance du comerce*. Az északi germán Hanza városok szövetségében, valamint a Német-római Birodalom fejedelemségeiben is hasonló folyamatok zajlottak le, és 1885-re elkészül a *Codigo de comercio*, amit a következő évben Portugáliában a *Codigo de comercial* követ, amivel az *Ordonance da Bilbao* feleslegessé válik. Németországban 1896-ra elkészül a *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB) és a rá következő évben a *Handelsgesetzbuch* (HGB). E folyamat Ausztriában a németországihoz hasonlóan zajlott le, csak korábban és e tekintetben részben a franciára emlékeztetve, amiben közrejátszhatott az is, hogy a napóleoni hódítások közelebből és huzamosabban érintették Ausztriát a többi

2 TAJÁN M. Tamás: *A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*, <https://rubicon.hu/hu/kalendarium/1600-december-31-a-brit-kelet-indiai-tarsasag-alapitasa> (letöltés ideje: 2025. 05. 26.).

3 Henry COLE: *Az angol szövetkezeti mozgalom egy szocialista társadalomban*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 21, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1961; Paul LAMBERT: *Szövetkezeti tan*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 26, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1961.

germán államhoz viszonyítva.⁴ Összegezve e fejlődési folyamatot, az látható, hogy a részben a római jogon alapuló glosszatori és posztglosszatori szakjogászai és az ehhez kapcsolódó, folyamatosan formálódó szokásjogi tevékenység hatására, a civilisztikát érintő szokásjogi tevékenységgel párhuzamosan a késő feudális-kora kapitalizmus időszakában gazdasági szükségszerűségként megjelenik egy töredékes kereskedelmi jogi normaalkotás és -alkalmazás, majd néhány száz év múlva, a XIX. század érett kapitalizmusában a polgári jogi kodifikáció, amivel párhuzamosan, a totális kodifikációs folyamattal tökéletesedik a kereskedelmi gazdasági jogi szabályozás és gyakorlat is.

A magyarországi jogalkotás és jogalkalmazás is hasonló mindehhez, csak jelentősen megkésve jelenik meg abból kifolyólag, hogy Polgári törvénykönyv még tervezeti formában sem lévén, a bíróságok a hagyományos polgári szokásjog alapján döntenek, ami nem felel meg a kereskedelmi jogi igényeknek. Ezért 1875-re megalkotják a XXXVII. törvénycikket, amely a kereskedelmi jogi kódexet tartalmazza. Ellentétben azonban a fent bemutatott jogfejlődéssel, ezzel párhuzamosan nem indult meg hatékony és látványos polgárjogi kodifikáció, hanem csak egy negyedszázaddal később, az 1900. évi első és az 1912. évi második Ptk.-tervezetben, valamint az 1928. évi magánjogi törvényjavaslattal (mtj.), amely utóbbi, ha formálisan nem is, de informálisan „hatályban” volt, mivel a polgári ügyszak bírái és bírósági tanácsai a Magyar Királyi Kúria iránymutatása alapján bár ítéleteikben a mindenkori bírósági gyakorlatra hivatkozva hozták meg döntéseiket, azonban hallgatólagosan mindig az mtj. valamelyik szakaszát vagy szakaszait vették alapul.⁵ Az első tervezetnek hasonló hatása jelenik meg a Márkus Dezső által szerkesztett és javarészt általa írt magánjogi és kereskedelmi jogi szócikkekben, de még inkább a Szladits Károly főszerkesztése alatt 1942-ben megjelent ötkötetes *Magyar magánjogban*.⁶ Formálisan kodifikált és a bíróságok polgári ügyszakában szakaszait megjelölve a magyar bírói ítélkezési gyakorlat csak az 1959. évi IV. törvénnyel életbe és 1960-ban hatályba lépett Polgári törvénykönyv alkalmazásával kezdte meg, ugyanakkor viszont ezzel párhuzamosan hatályon kívül helyeződött a kt.-nek a jelentős része a gazdasági élet szociálkommunistává alakulása miatt. A kereskedelmi jog a magyar jogrendszerben az 1990. évi rendszerváltást megelőzően, az állami tervirányítás szabadabbá tételét követően a régi Ptk. 1968. és 1971. évi átfogó módosításával, valamint a 2013. évi III. törvénnyel kapta vissza méltó helyét a magyar jogrendszerben, de nem önálló kereskedelmi törvényben, hanem inkorporálva a 2013. évi új Ptk.-ba.⁷

4 Vö. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, IV, Pallas Kiadó, Budapest, 1903, 618; SZLADITS Károly, FÜRST László: *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog*, I–II, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1935; SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog*, I–V, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1938–1942.

5 Fiatal ügyvédjelöltként én magam is nem egész egy éven keresztül ezt tapasztaltam, és egyúttal ebben erősített meg dr. Török Emil ny. kúriai bíró polgári ügyszakban működött anyai nagyapám, apai nagyapám, dr. Prugberger Vince budapesti királyi táblabíró, majd kúriai bíró pedig a Kt. szakaszaira hivatkozva hozta meg ítéleteit.

6 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, I–VI., Pallas Kiadó, Budapest, 1898–1907.

7 Megjegyezzük, hogy a kodifikációs munkálatok során komoly vita volt arról, hogy nem is a kereskedelmi jog egésze, hanem csak egy része, az önálló törvényben szabályozott „társasági jog” önálló törvényként maradjon meg, vagy bekerüljön a Ptk.-ba. Az előbbi mellett Sárközy Tamás érvelt, aki egyúttal a két társasági jogi törvény megalkotója volt. Vele szemben a Ptk. kodifikációs főbizottság elnöke, Vékás Lajos viszont a holland Ptk. analógiája alapján, mely

Visszatérve a kereskedelmi jog és a polgári jog egymással összefüggő komparatív jogi alakulására, amelynek a folytatása az ezen a téren fennállt, a szintén kettős vágányon futó magyar jogfejlődés részletes bemutatása miatt megakadt, mely azt mutatja, hogy a frankofón-latin dél-európai államok kereskedelmi törvényei valamennyi gazdasági társaságot, a jogi személyiségűeket és azzal nem rendelkezőket egyaránt magába foglalják. Ezt a megoldást követte az 1975. évi magyar kt. is, amely egyaránt rendezte a jogi személyiséggel nem rendelkező közkereseti társaság (kkt.), a betéti társaság (bt.), a csendes társaság (cst.), valamint a jogi személyiséggel rendelkező részvénytársaság (rt.), a korlátolt felelősségű társaság (kft.) és a szövetkezet belső szervezeti, valamint tagsági viszonyait, míg a jogi személyiséggel rendelkező egyesületet és a jogi személyiséget nélkülöző társaságot, vagyis a *societast* az 1928. évi mtj.-ben találjuk, hasonlóan ahhoz, miként e két intézmény az előző Ptk.-tervezetekbe is felvételt nyert.⁸ Ezzel szemben a két germán jogrendszerhez tartozó államban, vagyis Németországban a BGB-ben, Ausztriában pedig az ABGB-ben nyert szabályozást a jogi személyiséggel nem rendelkező polgári jogi társaság és a jogi személyiséggel rendelkező bejegyzett egyesület (eV.), míg mindkét állam kereskedelmi törvénye, a *Handelsgesetzbuch* csak a jogi személyiséggel nem rendelkező kereskedelmi társaság, a kkt. (Öffene Handelsgesellschaft – OHG), a bt. (Komanditsgesellschaft – KG.) és a cst. [Stillgesellschaft – StG.] jogviszonyait rendezi, ezzel szemben a jogi személyiséggel rendelkező rt.-ről (Aktiengesellschaft – AktG), a kft.-ről (Gesellschaft mit beschränkte Haftung – GmbH) és a szövetkezetről (Genossenschaft) külön törvény, az Aktiengesetz, a Gesetz mit beschränkte Haftung, valamint a Genossenschaftsgesetz rendelkezik.⁹ Tovább bonyolítja a gazdasági társaságok európai rendszerezésének a helyzetét, hogy az Egyesült Királyságban minden gazdasági társasági formát külön „act” rendezi, míg az előbb említett szövetkezetről egyes államok esetében típuskényszer van, másoknál pedig szabad választási lehetőség. E szerint a skandináv államokban és az Egyesült Királyságban, valamint Belgiumban és Hollandiában a szövetkezet rt.-ként és kft.-ként egyaránt működhet, és szövetkezeti rt.-ként vagy kft.-ként jegyeztetheti be magát a cégjegyzékbe. Lényeg az, hogy a szövetkezeti elvek alapján működjön, ezt alapszabálya kimondja, és belső szabályzatai ennek megfelelőek legyenek. Hasonló a helyzet Franciaországban is, azzal a különbséggel, hogy az agrárgazdasági ágazatokban működő gazdasági társaságok esetében típuskényszer van, ami azt jelenti, hogy agrár termelő, beszerző és értékesítő, valamint

szerint a kereskedelmi, illetőleg a gazdasági jog egésze, a társasági jogot is beleértve, a Ptk. részét képezi, ennek analógiájára nemcsak a kereskedelmi ügyletek nézőpontja szerint megfogalmazott kötelmi jog általános részét, hanem az egyes jogügyleti típusokat magába foglaló kötelmi jogot is, mely utóbbit a korábbi, Eörsi Gyula és stábja által elkészített 1959. évi Ptk. is a gazdasági élet igényei, nem pedig a magánélet vagyoni viszonyai által igényelték szerint szabályozta. A vita részletes összefoglalását lásd SZIKORA Veronika: *A társasági jog és a Polgári Törvénykönyv összefüggései = Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezéstörténetéből*, szerk. VÉKÁS Lajos, Magyar Közlöny Kiadó, Budapest, 2018.

8 Az I. világháború lezárását megelőző Ptk.-tervezetek közrebocsátása és vitái 1900, 1907–1911, 1914–16. Lásd: JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény tükrös szerkezetben (a hatályos joganyaggal)*, Novotni Alapítvány Kiadó, Miskolc, 2013, 11.

9 A német, az osztrák és a magyar gazdasági társaságok rendszerezéséhez lásd SZIKORA Veronika: *Személyegyesítő társaságok a német, az osztrák és a magyar jogban*, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc, 2005, 52, 79, 204.

kiszolgáló gazdasági társaság csak agrárszövetkezetként működhet, ugyanakkor a francia kereskedelmi törvény ismeri a részvénytársaság változó alaptőkéjű formáját, ami a nyitott ajtó és az egy tag – egy szavazat szövetkezeti elvével áll összhangban. Ez pedig azt jelenti, hogy bármennyi részjeggyel is rendelkezik a szövetkezet tagja, csak egy részjegy alapján rendelkezik szavazati joggal, és a szövetkezetbe egy kötelező részjegyjegyzéssel bármikor beléphet, abból bármikor szabadon, a jegyzett részjegyei visszavétele mellett bármikor kiléphet, és így a szövetkezet alaptőkéje valamennyi jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társasággal ellentétben összecszerűségében szabadon mozog. Ami a germán jogrendszerhez tartozó szövetkezeteket illeti, Németországban annak ellenére, hogy részletesen kidolgozott szövetkezeti törvény van, a szövetkezetek nem kötelesek e szerint bejegyeztetni magukat. Ausztriában és Magyarországon viszont igen.¹⁰

Abból a körülményből adódóan, hogy Magyarországon – miként ezt kimutattuk – a többi európai államhoz is viszonyítva nem egy-két évvel később vagy korábban vagy pedig egyidejűleg készült el a kereskedelmi-gazdasági jogi igényeket is viszonylag jól kielégítő modern polgári jogi kodifikáció, hanem több mint egy évszázados késéssel, ezért a gazdasággal kapcsolatos egyesületek is kereskedelmi jogi szempontok szerint a kt.-ben kerültek jogi szabályozásra, magánjogi vonatkozásainak jogi rendezése viszont elmaradt. Mivel e tőkeösszeadással létesülő, gazdasági tevékenységet folytató gazdasági társaságok már a Ptk.-tervezetek készítése idején Magyarországon is a kereskedelmi törvényben korábban már rendezve lettek, Raffai szerint ezért szükségtelenné vált, hogy a magánjogi kódex is foglalkozzon velük. Tanulmányában viszont ennek ellenére utalt arra, hogy a jogi személyiséggel rendelkező egyesület mellett elképzelhető jogdogmatikailag olyan egyesületi jelleg is, amelynek nincs jogi személyisége.¹¹ Ez – főleg, ha nonprofit – „*societas*”, vagyis magánjogi társaság. Idetartoztak még Raffai idején egyes jogrendszerekben a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok is, mint amilyen a maga korában a kkt., a bt. és a cst. volt.¹²

10 SÜVEGES Márta: *A szövetkezet jogi formája és természete a piacgazdaságban*, Szövetkezés, 1991/1, 3–30; PRUGBERGER Tamás, NAGY Zoltán: *Gazdasági Magánjog. A „Gazdaságjogi ismeretek” II. kötete*, Debreceni Egyetem Közgazdasági és Üzletképző Intézet kiadása, Debrecen, 1997, 224–231, 214–215.

11 RAFFAY: *i. m.*, 47. és köv. Ennek lehetősége felvetődött a szövetkezetek esetében is. Volt is erről vitaülés a Szövetkezeti Kutató Intézetben: Prugberger Tamás *A kisszövetkezetek főbb belső szervezeti kérdései és a jogi szabályozás* című tanulmánya kapcsán kifejtette, hogy a szövetkezet alapításához törvényileg előírt taglétszám alatti szövetkezeti elvek alapján működő jogi személyiséggel nem rendelkező kkt.-k és bt.-k jogi személyiség nélküli szövetkezeti kkt.-ként és bt.-ként működhessenek, amit a vitában Sárközy Tamás elvetett. PRUGBERGER Tamás: *A kisszövetkezetek főbb belső szervezeti kérdései és a jogi szabályozás = Kisvállalatok, kisszövetkezetek és kisvállalkozás főbb belső szervezeti kérdései. Az 1980. november 18-án a Szövetkezeti Kutató Intézetben lezajlott vitaülés jegyzőkönyve*, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1980.

12 Míg az 1900-ban elkezdődött Ptk.-tervezetek kodifikációs munkálatainak a II. világháború előtti betetőzését jelentő 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (mtj.) latens és informális módon alkalmazva quasi jogforrássá vált az 1930-as évek elejére, és az 1060–62. §-ai általános jelleggel szabályozták a társaságot, addig az 1875: XXXVII. tc., vagyis a kereskedelmi törvény majdnem 50 évvel korábban már részletesen szolt az egyes kereskedelmi társaságokról.

Ez a felfogás jelentős mértékben érintette a szövetkezeteket, mivel azok egyes országokban önálló szövetkezeti társaságként is működhettek, mint pl. Németországban, sőt Ausztriában és Magyarországon típuskényszer volt és van ma is előírva valamennyi olyan gazdasági társaságra, amely a szövetkezeti elvek alapján, a szövetkezeti önsegély és az egy tag – egy szavazat elve, valamint a szövetkezet működésében való aktív tagi részvétel alapján működik.¹³ A frankofón jogrendszeren belül Franciaországban szövetkezeti típuskényszer csak a mezőgazdasági társaságok esetében áll fenn. A szövetkezetalapítás feltétele azonban majdnem mindenhol egy 5-7 fős minimális taglétszám, ami ha megvan, elnyeri a jogi személyiséget. Ez alatt a taglétszám alatt a mezőgazdasági társaság csak agrár-kooperatív csoport, vagyis „*agrisocietas*”, franciául „*grupement agricole coopératif*” (GAEC).¹⁴ Ezzel szemben a nem mezőgazdasági, hanem különböző ipari termelő és kereskedelmi tevékenységet folytató szövetkezetek működhetnek a szövetkezeti törvény alapján, ugyanakkor a más gazdasági ágazatokhoz tartozó ipari, szolgáltató, kereskedelmi és munkaszövetkezetek részvénytársasági formában is. Franciaországban a Code de commerce ismeri a részvénytársaság változó alaptőkéjű formáját, amely összhangban áll a szövetkezet nyitott tagság elvével, vagyis azzal, hogy a bármikori szabad ki- és belépéssel párhuzamos részjegykiadással és -jegyzéssel együtt változik az alaptőke összege, amihez kapcsolódhat még az egy tag – egy szavazat szövetkezeti elv is. Ez alapján segítette át az 1970-es évek francia kormánya állami segítséggel a „*Mutuel*” franciaországi takarékszövetkezeti hálózaton kis kamatú, hosszú lejáratú kölcsön útján az olyan vállalatoknak a munkakollektíva általi megvételét és szövetkezeti önkormányzatúvá történő átalakítását, amelyeket tulajdonosaik spekulációs tőke kivonás okából felszámolni terveztek.¹⁵ Belgiumban, amely három nemzetiségi és nyelvterületi tartományból, azaz franciául beszélő vallonból, hollandul beszélő flamandból és németből áll, mivel Hollandiában és Németországban nincs szövetkezeti típuskötöttség, a flamand és a német tartomány befolyása folytán a francia nyelvterületű Vallóniában sem áll fenn az agrárszövetkezetekre vonatkozó szövetkezeti típuskötöttség. Ez annak ellenére így van, hogy a vallon magán- és a gazdasági jogi kapcsolatjogi kapcsolatokra jelentős hatással van a francia *Code civil* és a *Cod du commerce*. Mindkét francia tételes jogi terület azonban hasonló módon „*önjáróként*” érvényesül, ahogyan azt Vékás Lajos az ausztriai magánjognak az Országbírói Értekezlet utáni magyar magánjogban fennállt hatályát függetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia ausztriai tartományaiban hatályos ABGB-től e konferencián elhangzott előadásában kimutatta.¹⁶

13 Lásd a 2. jegyzetet.

14 Paul GIBAUD: *A francia agrárgazdaság és a mezőgazdasági szövetkezetek*; Jan MEGRET: *A szövetkezeti társaságok és a mezőgazdasági szövetkezetek Franciaországban* = Francia–magyar agrárjogi konferencia, Budapest–Szeged, 1985. 05. 2–6. Szervezte SÜVEGES Márta és VERESS József, Jegyzőkönyv SÜVEGES Mártától, az ELTE Mezőgazdasági Jogi Tanszék irattárában. Előadások sokszorosítva.

15 Karl ZEHETNER: *Ein Genossenschaftsform expandiert. Selbstverwaltene Betrieben in Frankreich*, Mitbestimmung, 1981/1–4.

16 VÉKÁS Lajos: *Az „ausztriai magánjog” az országbírói értekezlet utáni magyar magánjogban*. RAFFAY Ferenc Emlékkonferencia, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, 2025. február 20.

A gazdasági életben kialakult szövetkezeti típusok nemcsak egyéni gazdákat és iparosokat, valamint lakossági fogyasztókat kiszolgáló, beszerző-értékesítő kereskedelmi szövetkezetek, hanem vannak munkaszövetkezetek is, ahol a munkát a tagok közösen végzik, és a közös munkából származó nyereség meghatározott részét a munkavégzésben való közreműködés arányában belső szabályzatban vagy szerződésben rendezve elosztják maguk között. Ezt a formát alkalmazzák más jogi személyiséggel rendelkező vagy nem rendelkező más társaságok, pl. a munkaközösségek is. Ez a közös munkavégzési mód keletről, a szláv nagycsaládi együtt maradási obcsina-szkupcsina rendszerből, míg Nyugatról az angolszász takácsoknak az alkalmazó cégtulajdonosok sikertelen bérügyi tárgyalásokhoz vezetett fellépéséből fejlődött ki, akik egyesületbe szervezve önszegélyi alapon folytatták a munkát.¹⁷ Eme nyugat-európai angolszász és kelet-európai szláv forma szintetizálása lett az az önigazgatási szervezésű munkakollektíva, amelyben a munkát végző tagok társult munkaszervezetben tagsági jogviszonyukból fakadó személyes közreműködési kötelezettségként dolgoznak.¹⁸ E jugoszláv módszerhez hasonlóan szeretne volna Ota Sík demokratizálni a munkavégzést a prágai tavasz idején,¹⁹ és Eörsi Gyula nyomán Sárközy, Hegedűs és jómagam is ebben a felfogásban átalakítani a munkajogot.²⁰ A rendszerváltással azonban úgy tűnt, hogy stabilizálódik a hagyományos munkavállalói alárendelt és a munkáltatói felülrendelt szerepe a munkaviszonyban. Újabbban azonban a munkáltatók szeretnék megosztani a foglalkoztatással kapcsolatos felelősséget a munkavállalókkal. Ezért a munkaviszonnyal kapcsolatos „*master and servant*” alá-fölé rendelt helyzetet szeretnék némileg azzal tompítani, hogy a munkavállaló szervezetileg be van tagolva a munkahelye

17 Keleti szláv oldalról ld. TANKA Endre: *Az obcsinától a társas gazdálkodásig. Az orosz földviszonyok fejlődési vázlata*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 209, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1988; SAVO CUKANOVIC: *Semmljoradinicko zadrugarstvo u agrornoj politici Jugoslavije*, NIP „Mala poljoprivredna biblioteka”, Beograd, 1971; PRUGBERGER Tamás, CSÁK Csilla: *A szövetkezeti mozgalom lehetséges szerepe napjaink magyar agráriumban = Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században*, szerk. GELLÉN Klára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2020; Angolszász nyugati oldalról lásd a 2. sz. jegyzetet.

18 A társult munkáról szóló 1976. tv., Küldötték Híradója. A JSZSZK és a VSZAT Képviselőházának Közlönye, II. évf. 1976. április 14; id. TÖCSÁNYI László: *A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben*, Állam és Jogtudomány, 1978/2, 109–131; HEGEDŰS István: *A termelőszövetkezeti tagsági viszony jogi alapkérdései*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 177–204; PRUGBERGER Tamás: *Tagsági megállapodások a szövetkezetekben*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 127–166.

19 Henry ROGGMANN: *Das Modell der Arbeitselbstverwaltung in Jugoslawien*, Revija, Frankfurt am Main, 1970; Ota SÍK: *Für eine Wirtschaft ohne Dogma*, List, München, 1974.

20 EÖRSI Gyula: *Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben*, MTA Társadalmi-Történeti Tudományos Osztályának közleményei, 1963–64/1–2, 71–121; HEGEDŰS István: *A dolgozó kollektíva és jogi szabályozásának koncepciója*, Jogtudományi Közlöny, 1977/7, 384–394; PRUGBERGER Tamás: *A gazdasági szervezetek szabályozásának jogrendszertani kérdései (különös tekintettel a szövetkezeti és az agrárviszonyokra)*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 133, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1978; PRUGBERGER Tamás: *Belső vagyoni és vállalkozási viszonyok az önkormányzati vállalatoknál*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 205, SZÖVORG Kiadó, Budapest 1989; SÁRKÖZY Tamás: *A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.

szervezetébe.²¹ Lényegében eme elvet követve enyhítette az új magyar mt. az üzemi balesetekért fennálló munkáltatói felelősséget, amely korábban a veszélyes üzemi felelősség analógiája alapján objektív felelősséggént terhelte a munkáltatót.²²

Az 1992. évi munkatörvény szerint a munkavégzés során a munkavállalót ért kár esetén, ideértve elsősorban a munkabalesetet, a munkáltató felelőssége vétkességtől függetlenül objektíve fenn állott. Ez alól az objektív felelősség alól a munkáltató csak akkor mentesülhetett, ha bizonyítani tudta, hogy a munkabalesetet elháríthatatlan erőhatalom vagy kizárólag a munkáltató jogellenes magatartása okozta. Ha a munkavállaló csak részben volt felelős az őt ért kár esetén, akkor a munkáltató objektív felelőssége és a munkavállaló vétkessége arányában kármegosztásnak volt helye. Ha pedig a munkavállaló által jogszerűen a munkahelyre bevitt tárgyaiban, értékeiben keletkezett kár akár rongálódás, akár jogellenes eltulajdonítás által, a munkáltató felelőssége a megőrzés tekintetében a szállodai letéti felelősség szabályaihoz hasonló őrzési felelősséghez hasonlóan alakult. Ezzel szemben a 2012. évi mt. a munkavégzés során a munkavállalót ért károk esetében a munkáltató objektív felelőssége kiiktatásra került, és a *vis maior*ra való hivatkozás helyett már azzal is ki tudja magát menteni, hogy a kárt az ellenőrzési körén kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel a munkáltatónak nem kellett számolnia, és nem volt tőle elvárható, hogy a károkozó körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa. Ezen túlmenően pedig nem kell megtérítenie a munkáltatónak a munkavállalót ért azon kárát sem, amelynek a bekövetkezése a károkozás idején nem volt előre látható. Mindezek alapján azt lehet mondani, hogy a munkáltató kártérítési felelőssége a polgári jogi szerződésszegésből, különösen pedig a deliktális felelősségből eredő felelősséghez viszonyítva kedvezőbbnek tűnik.

Az elhangzottak alapján lehet, hogy Raffai Ferenc szelleme visszatért a Miskolci Egyetem jogi karának Eperjes termébe.

Irodalomjegyzék

1. Henry COLE: *Az angol szövetkezeti mozgalom egy szocialista társadalomban*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 21, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1961.
2. Savo CUKANOVIC: *Semmljoradinicko zadrugarstvo u agrornoj politici Jugoslavije*, NIP „Mala poljoprivredna biblioteka”, Beograd, 1971.
3. EÖRSI Gyula: *Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben*, MTA Társadalmi, Történeti Tudományos Osztályának közleményei, 1963–64/1–2, 71–121.
4. GYULAVÁRI Tamás: *A foglalkoztatás bizonytalan formáinak szabályozása*, Akadémiai doktori értekezés, 2024.

21 A munkavállalói fogalomról szóló tesztek közül a „business integration test” arra utal – mutat rá Gyulavári –, hogy a munkát végző milyen mélyen integrálódik a foglalkoztató munkaszervezetébe. Ennek fokától függ a munkavállalónak az állandó munkakollektívához tartozása. GYULAVÁRI Tamás: *A foglalkoztatás bizonytalan formáinak szabályozása*, Akadémiai doktori értekezés, 2024.

22 Vö. az 1992: XXII. tv. 174–176. §-ait a 2012: I. tv. 166-168. §-aival.

5. HEGEDŰS István: *A dolgozó kollektíva és jogi szabályozásának koncepciója*, Jogtudományi Közlöny, 1977/7, 384–394.
6. HEGEDŰS István: *A termelőszövetkezeti tagsági viszony jogi alapkérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 177–204.
7. JUHÁSZ Ágnes (szerk.): *A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény tükrös szerkezetben (a hatályos joganyaggal)*, Novotni Alapítvány Kiadó, Miskolc, 2013.
8. Paul LAMBERT: *Szövetkezeti tan*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 26, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1961.
9. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, I–VI, Pallas Kiadó, Budapest, 1898–1907.
10. PRUGBERGER Tamás, CSÁK Csilla: *A szövetkezeti mozgalom lehetséges szerepe napjaink magyar agráriumában = Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században*, szerk. GELLÉN Klára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2020.
11. PRUGBERGER Tamás, NAGY Zoltán: *Gazdasági Magánjog. A „Gazdaságjogi ismeretek II.” kötete*, Debreceni Egyetem Közgazdasági és Üzletképző Intézet kiadása, Debrecen, 1997.
12. PRUGBERGER Tamás: *A gazdasági szervezetek szabályozásának jogrendszeri kérdései (különös tekintettel a szövetkezeti és az agrárviszonyokra)*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 133, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1978.
13. PRUGBERGER Tamás: *A kisszövetkezetek főbb belső szervezeti kérdései és a jogi szabályozás = Kisvállalatok, kisszövetkezetek és kisvállalkozás főbb belső szervezeti kérdései. Az 1980. november 18-án a Szövetkezeti Kutató Intézetben lezajlott vitaülés jegyzőkönyve*, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1980.
14. PRUGBERGER Tamás: *Belső vagyoni és vállalkozási viszonyok az önkormányzati vállalatoknál*. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 205, SZÖVORG Kiadó, Budapest 1989.
15. PRUGBERGER Tamás: *Tagsági megállapodások a szövetkezetekben*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 127–166.
16. RAFFAY Ferenc: *Az egyesületi jog kodifikálása*, Politzer Zsigmond és fia kiadó, Budapest, 1908.
17. Henry ROGGMANN: *Das Modell der Arbeitselbstverwaltung in Jugoslavien*, Revija, Frankfurt am Main, 1970.
18. SÁRKÖZY Tamás: *A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
19. Ota SIK: *Für eine Wirtschaft ohne Dogma*, List, München, 1974.
20. SÜVEGES Márta: *A szövetkezet jogi formája és természete a piacgazdaságban*, Szövetkezés, 1991/1, 3–30.
21. SZIKORA Veronika: *A társasági jog és a Polgári Törvénykönyv összefüggései = Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezés történetéből*, szerk. VÉKÁS Lajos, Magyar Közlöny Kiadó, Budapest, 2018.
22. SZIKORA Veronika: *Személyegyesítő társaságok a német, az osztrák és a magyar jogban*, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc, 2005.
23. SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog*, I–V, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1938–1942.
24. SZLADITS Károly, FÜRST László: *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog*, I–II, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1935.
25. TAJÁN M. Tamás: *A Brit Kelet-indiai Társaság alapítása*, <https://rubicon.hu/hu/kalendarium/1600-december-31-a-brit-kelet-indiai-tarsasag-alapitasa> (letöltés ideje: 2025. 05. 26.).

26. TANKA Endre: *Az obcsinától a társas gazdálkodásig. Az orosz földviszonyok fejlődési vázlata*, Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények 209, SZÖVORG Kiadó, Budapest, 1988.
27. TRÓCSÁNYI László: *A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben*, Állam és Jogtudomány, 1978/2, 109–131.
28. Karl ZEHETNER: *Ein Genossenschaftsform expandiert. Selbstverwaltene Betrieben in Frankreich*, Mitbestimmung, 1981/1–4.

HALÁSZ CSENGE

Személyiségi jogi gondolatok Raffay „magánjogának” a tükrében

Thoughts on Personality Rights in Light of Raffay’s “Private Law”

Abstract: Ferenc Raffay’s academic work was characterized by a comprehensive and extremely progressive approach. Among his writings, his work entitled *Magyar Magánjog Kézikönyve* [Handbook of Hungarian Private Law] deserves special mention, the first volume of which contained his ideas on personal rights. In this study, we analyse the place and challenges of personality rights in current civil law, following the lines of these ideas.

Keywords: personal rights, protection of personality, civil law, general clause, specific personal rights

Összefoglaló: Raffay Ferenc tudományos munkásságát átfogó és rendkívül progresszív szemlélet jellemezte. Írásai közül kiemelést érdemel a *Magyar Magánjog Kézikönyve* című műve, amelynek első kötetében kaptak helyet személyiségi jogi gondolatai. Jelen tanulmányban e gondolatok mezsgyéjén haladva elemezzük a személyiségi jogok hatályos polgári jogban elfoglalt helyét és kihívásait.

Kulcsszavak: személyiségi jogok, személyiségvédelem, polgári jog, generálklauzula, nevesített személyiségi jogok

1. Bevezető gondolatok

Sólyom László 1983-ban megjelent, *A személyiségi jogok elmélete* című, korszakos jelentőségű művének¹ az előszavában arról értekezett, hogy a személyiségi jogok tudományos jellegű vizsgálata megalapozásának mely fogalom lehet az origója: a *személyiség* vagy a *személyiségi jog* jelentheti a kiindulási alapot? A személyiség abszolút jellegű definiálásra vonatkozó kísérlet akár jogi, akár egyéb társadalomtudomány² szempontjából kudarcra ítélt próbálkozás lenne, amelyre Balás P. Elemér szavai rendkívül szemléletesen mutatnak rá: „A személyiség eleven folyam, mely sohasem áll meg, és a saját medrében halad a külső világnak máslényegű tárgyai közt. Ennek a folyamnak az érintetlenségét védeni

1 SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

2 A pszichológia, antropológia és a szociológia is foglalkozik e fogalommal, az emberi személyiséget meghatározó tényezők feltárásával és attribútumai meghatározásával.

hivatása a jognak egyfelől abban, hogy mozgása ne legyen akadályozva, tisztasága ne legyen elhomályosítva, másfelől, hogy önmagával azonossága és más ily folyamatoktól – valamint a külvilágtól – való különbözősége el legyen ismerve.”³

Ez az „*eleven folyam*” – Sólyom álláspontjához csatlakozva – nem határozható meg, nem írható körül, és részjogosítványai sem sorolhatóak fel teljeskörűen. Éppen ezért az említett kötetben foglalt kutatás kiindulási alapját sem a személyiség, hanem a személyiségi jog mint jogi kategória jelentette, amely az ember jogállásának egyik alapvető kifejezőjeként az adott társadalom „*emberképére*” épül. Ez az „*emberkép*” az aktuális társadalommodell része, egyfajta lenyomat, amely megmutatja az adott jogalanyok jogrendszerben elfoglalt helyét és alapvető intézményekhez való viszonyát is.⁴

Jelen tanulmányban két társadalommodell személyiségfelfogását vizsgáljuk és helyezzük egymással párhuzamba. Az egyik a Raffay által 1904-ben kiadott *A magyar magánjog kézikönyvének* első kötetében felvázolt felfogás, míg a másik a 2014. március 15-én hatályba lépett Polgári törvénykönyvünk személyiségkonceptiója. A vizsgálatunk egyik főkusza az általános személyiségi jogi generálklauzula kérdésköréhez kapcsolódik, míg a másik vizsgált tárgyat az egyes személyiségi jogok katalógusa és a személyiségvédelem szankciórendszere jelenti. Bízunk abban, hogy a két „*emberkép*” elemzése és összehasonlítása rámutat a személyiségi jogvédelem legfontosabb sarokpontjaira, a bírói jogértelmezés kiemelt szerepére, és e sorok között kirajzolódik Raffay Ferenc gondolatainak előremutató jellege is.

2. Személyiségvédelmi generálklauzula – Raffay koncepciója és a hatályos szabályzás

Raffay Ferenc 1904-ben (majd 1906-ban és 1909-ben is kiadott) *A magyar magánjog kézikönyve* című munkájának közvetlen előzménye az 1900-ban közzétett első Polgári Törvénykönyv tervezet volt, amelynek elkészítésére már 1895-ben felállításra került egy állandó bizottság. Az elkészített tervezet sem tartalmában, sem szerkezetében nem volt egységes mű, azon erőteljes német, illetve svájci impulzusok voltak érezhetőek.⁵ Elkészítését,⁶ illetve átdolgozásait tekintve azonban jelentős hatásként említhető, hogy a javaslat szövegezése, megvitatása, elemzése bizonyos fókig önállóvá, élővé tette a magyar jogtudományt. E felélénkülő diskurzusnak az egyik eredménye Raffay Ferenc említett munkája, amelynek első kötetében a személyiségi jogokat érintő koncepció is helyet kapott.

3 BALÁS P. Elemér: *A személyiségi jogok = Magyar Magánjog I. Általános rész. Személyi jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Kiadó, Budapest, 1941, 625.

4 SÓLYOM: i. m., 10.

5 NÓTÁRI Tamás: *A magánjog kodifikálása Magyarországon*, 3., https://real.mtak.hu/25242/1/notariptktortenetiopen_1_.pdf (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).

6 A tervezet megszövegezését végző bizottságban szerepet vállalt például Grosschmid Béni, az átdolgozásokban pedig Szladits Károly is.

A szerző álláspontja szerint a személyiségi jogok teljes körű oltalma a korabeli jogrendszerben nem valósult meg, azok elismerése és egyes jogágakba foglalt szabályokkal történő védelme azonban szükségesnek tekinthető. Meghatározása alapján „Személyiségi jog alatt, általában véve azt az alanyi jogot értjük, hogy a személyiség szabadon és háborítatlanul érvényesülhessen”.⁷

Ez a generális fogalom lényegében kijelöli Raffay személyiségfelfogásának az alapjait, amelyet maga is cizellál: a személyiségi jog alanyi jogot és abszolút jogot jelent, jellegénél fogva nem tekinthető vagyoni jognak. Keletkezése, illetve fennállása a „személy létezéséhez van kötve”.⁸ Lényegét a személyiség szabad kibontakoztatása, annak háborítatlan érvényesülése jelenti.

Raffay e szemlélete rokonítható a bevezetőben felvillantott Sólyom-féle nézőponttal, de szintén említhető Petrik Ferenc – sokat idézett – megfogalmazása is, amely szerint „A személyiségi jog az általánosan jellemző értékmínőséget védi. A személyiségi jogok ennek érdekében egyfelől megteremtik az ember önmegvalósításának feltételeit (elsősorban az egyén autonóm szférájának körülhatárolásával), másfelől biztosítják, hogy e feltételeket – a magán-szférát – senki jogtalan külső beavatkozással meg ne sérthesse.”⁹

Eszerint a jog az adott személy „általános értékmínőségét” részesíti oltalomban, vagyis a személyiségi jogvédelemnek generális jellegűnek kell lennie, és védenie kell annak összes megnyilvánulását. Ennek az oltalomnak két aspektusa különíthető el. Egyrészt a személyiség szabad érvényesülésének biztosítása, másrészt annak elhárítása, hogy a személyisége érvényre juttatásában az érintettet bárki meggátolja.¹⁰

A hatályos szabályozás előzményének tekinthető 1959-es Polgári törvénykönyv nem a személyiségi jog, hanem a „személyhez fűződő jogok” kategóriáját használta.¹¹ A személyiség generális jellegű oltalma mellett már egyes nevesített személyiségi jogok is helyet kaptak a jogszabály katalógusában,¹² majd az 1977-es novella tovább mélyítette a személyiségi jogok oltalmának kereteit.¹³

A hatályos szabályozást vizsgálva megállapítható, hogy annak alapját az emberi méltóságból levezetésre kerülő általános személyiségi jogi generálklauzula alkotja, amely rugalmasságával biztosítja, hogy a személyiség oltalma ne szűküljön le a nevesített szelvényjogokra, hanem az nyitva maradjon a technológiai és társadalmi novumok által teremtett kihívások esetén is. A Ptk.¹⁴ eredeti szövege szerinti generálklauzula lényegében megegyezett az 1928-as magánjogi törvényjavaslat szövegével.¹⁵ E szerint

7 RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*, I, Pannonia, Győr, 1909, 193.

8 *Uo.*, 239.

9 PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 136.

10 *Polgári Jog*, I–IV. – új Ptk. – *Kommentár a gyakorlat számára, frissítve: 2022. január 1.* Letöltve a HVG-ORAC Jogtárból. (letöltés ideje: 2025. 04. 28.).

11 Lásd hozzá: 1959. évi IV. törvény 75. §.

12 1959. évi IV. törvény 76–81. §.

13 Lásd hozzá: 1977. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről.

14 A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (röviden: Ptk.).

15 VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv első hét évéről*, Jogtudományi Közlöny, 2021/3, 101–112, 110.

„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja”. A norma szövege azonban a 2016. évi LXXVII. törvénnyel módosításra került, amelynek eredményeképpen több szelvényjog is elismerést nyert a generálklauzulában elhelyezett példálózó felsorolásában. Eszerint a Ptk. hatályos szövegének 2:42. §-a kimondja, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét, így különösen a magán- és családi élet, az otthon, a másokkal való – bármilyen módon, illetve eszközzel történő – kapcsolattartás és a jóhírnév tiszteletben tartásához való jogát szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.”

Álláspontunk szerint e módosítás nem volt szükségszerű, tekintettel arra, hogy az általános védelem alapján tartózkodnia kell a személyiséget sértő magatartásoktól, vagyis a szelvényjogok generálklauzulában történő kiemelése (megkettőzése)¹⁶ e szempontból nem bír jelentőséggel. Ezt mutatja az Alkotmánybíróság gyakorlata is. Egyik határozatában a testület úgy fogalmazott, hogy „az általános személyiségi jog 'anyajog', azaz olyan szubsidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható”.¹⁷ A Ptk. eredeti szövege – adózva a magyar történeti vívmányoknak – világos és generális jellegű megfogalmazással teljes mértékben megvalósította a személyiségi jogok általános oltalmát. A hatályos szabályozás alapján a generálklauzulában, illetve nevesített személyiségi jogként is deklarált szelvényjogok oltalma lényegében hangsúlyosabbá válik, duplázódik. E megoldásnak joggyakorlati következménye nincsen, ugyanakkor aggályosnak tekinthető, hogy bizonyos részjogosultságok primerré, kiemeltté váltak a többihez képest.

Visszatekintve Raffay szemléletére, illetve a felvillantott egyéb nézőpontokra is, a személyiség általános jellegű oltalmának szükségessége a védett jogtárgyra tekintettel kívánatos: a személyiség szelvényjogai felleltározhatatlanok, a jog eszközeivel körülírhatatlanok, ezért szükséges az általános értékmínőség általános jellegű biztosítása.

3. Az egyes nevesített személyiségi jogok – Raffay koncepciója és a hatályos szabályozás

Raffay Ferenc a személyiség generális oltalmán túl bizonyos nevesített személyiségi jogokat is vizsgált, amelyek nézete szerint az általános jogosultságból „ágaznak ki”. E körben említette az élethez való jogot, a testi és szellemi egységhez és a szabadsághoz való jogot, a hitelhez és a becsülethez való jogot, az egyén külső megjelenéshez való jogát (idesorolta a név, a cégnév, a címer és az iparjegy jogát), a szellemi alkotások jogát (a szerzői és szabadalmi jogot), a levéltitokhoz és a képmáshoz való jogot.¹⁸

16 Tekintettel arra, hogy e jogosultságok közül több is helyet kapott a nevesített személyiségi jogokat rendező passzusban.

17 64/1991.(XII.17.) AB határozat.

18 RAFFAY: i. m., 193.

A szerzői jogok azon indoknál fogva kerültek a személyiségi jogok égisze alá, mert létrehozataluk természetes személyhez kötődik, a szerzői műből fakadó jogok pedig a szerző személyéhez kötődnek. Raffay hangsúlyozta, hogy a *képmáshoz való jog oltalma* nem teljes, a korabeli magyar jogrendszer azt mint szerzői jogi művet részesítette jogi oltalomban. Példaként említette, hogy a képmás kirakatban történő „*kifüggesztése*” és a „*beleegyezés nélküli fényképezés vagy lerajzolás ellen*” nem nyújtott védelmet a korabeli magánjog.¹⁹ Az egyes személyek külső attribútumainak jogosulatlan leképezése iránti igény tehát Raffay szemléletében már tükröződik, amelyhez hasonló gondolatokat fogalmaz meg Meszlény Artúr is, aki a Magyar Jogászegyleti Értekezések körében tette közzé a személyiség védelméről szóló előadását 1903-ban.²⁰ A szerző a képmáshoz való jogot, a levéltitokhoz való jogot, illetve a magánlakás védelméhez fűződő jogot is a magánélet védendő körébe vonta. Elismerte a jogi érdeket az olyan helyzetekben például, amikor a hölgyek arcképét vásáros bódékban mutogatják, vagy az őket fürdőkosztüm-ben ábrázoló fotográfiákat jogosulatlanul nyilvánossá teszik.²¹

Szintén az egyén külső megjelenéséhez kapcsolódó jogként kerül nevesítésre a névviseléshez való jog, amely vonatkozásában Raffay kifejtette, hogy abban testesül meg a személyiség. Ezáltal olyan magánjogi jogosítványként tekintett rá, amely csak bizonyos embert, illetve családot illethet meg. Nézőpontja szerint minden személyt megillet a névhez való jog. Ez azt jelenti, hogy az adott nevet csak a jogosult használhatja és vagyonszerzés céljára értékesítheti, másokat pedig kizárhat a használatból (ebben megmutatkozik a jog abszolút jellege).²² A korabeli szokásokra reflektálva Raffay említette a nemesi előneveket, illetve a nemesi címet is, amelyre szintén kiterjeszhetőnek tartja a magánjogi oltalom kereteit.

A többi nevesített személyiségi jogról nem találhatóak részletes rendelkezések *A magyar magánjog kézikönyvében*, viszont a szelvényjogok azon koncepciója, hogy az adott személy külső megjelenését, illetve becsületét, valamint „*hitelét*” is védik, meglehetősen előremutatónak tekinthető.

A hatályos Ptk. 2:43. §-a példálózó jelleggel sorolja fel az egyes nevesített személyiségi jogokat. E körbe vonható az élet, a testi épség és az egészség megsértése, a személyes szabadság, a magánélet, a magánlakás sérthetetlensége, a becsület és a jó hírnév megsértése, a névviseléshez való jog sérelme, a képmás és hangfelvétel

¹⁹ *Uo.*, 245.

²⁰ MESZLÉNY Artúr: *A személyiség védelme a Polgári Törvénykönyv tervezetében*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1903/7, 1–24, http://misc.bibl.u-szeged.hu/22873/1/04557_001-030.pdf (letöltés ideje: 2025. 04. 12.).

²¹ *Uo.*, 14. Megjegyzést érdemel, hogy a képmáshoz való jog első önálló dogmatikai feldolgozása a két világháború közötti időszakra tehető, hiszen 1927-ben született meg Kolosváry Bálint *Arckép és jog* című kötete, amelyben a képmáshoz való jog alapvető kérdéseinek tárgyalása mellett a korabeli judikatúrából is felidézett néhány vonatkozó esetet, felhívva ezzel a figyelmet a technológia novumainak olyan kihívásaira, mint a „*fényképirás*”. Kolosváry a kötetében kiválóan rámutatott arra, hogy „*amit a gép lencséje rögzített*”, az a valóság korábban elképzelhetetlen gyorsasággal történő leképezését jelenti. Lásd hozzá: KOLOSVÁRY Bálint: *Arckép és jog*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1927.

²² RAFFAY: *i. m.*, 249.

jogosulatlan felhasználása, valamint a levéltitok, magántitok, üzleti titok és a személyes adatok védelme.²³

Az élethez és testi épséghez való jog védelme²⁴ az emberi lét legfontosabb aspektusait biztosítja.²⁵ A testi integritás és az egészség sérelme akkor valósul meg, ha valaki más testi épségét szándékosan vagy gondatlanul megsérti, például fizikai bántalmazással vagy egészségromlást eredményező magatartással.²⁶ A jogalkalmazás számára számos alkalommal kihívást jelentett az egészség fogalmának kiterjesztő értelmezése, különösen a pszichés egészségkárosodás esetén, amelynek bizonyítása rendszerint orvosszakértői véleményhez kötött.²⁷ A lelki károsodás, a lelki sérülés, illetve a pszichés trauma okozása tipikusan az egészségsértés körébe tartozó magatartásként kerül értékelésre a bírói gyakorlatban.²⁸

A Ptk. szintén nevesített jogként védi a személyes szabadságot, a magánéletet és a magánlakás sérthetetlenségét.²⁹ A személyes szabadság oltalma – alapvető jogként³⁰ és személyiségi jogként is – kiterjed a lelki és fizikai szabadság biztosítására, míg a magánlakás védelme az egyén fizikailag körülhatárolható, meghatározható életterének oltalmára hivatott.³¹ A magánélethez való jog a 2013. évi V. törvényben szerepel elsőként nevesített személyiségi jogként, egyfajta generális oltalomban részesítve a magánszférát. Meghatározása és értelmezési kereteinek biztosítása az esetjog feladata. A polgári jogi judikatúrát vizsgálva az a következtetés vonható le, hogy a magánélethez való jog többnyire és tipikusan mindig valamely másik nevesített személyiségi jog által vagy mellett érvényesül. Ilyen jogosultságnak tekinthető a képmáshoz és hangfelvételhez való jog, a becsülethez való jog, a jó hírnévhez való jog, a személyes adatok oltalmához való jog, a magánlakáshoz való jog és a magántitokhoz való jog. Ha a személyiségi jogsértés egy magatartásra vezethető vissza, ahhoz, hogy a magánélethez való jog valamely egyéb személyiségi jog mellett megállapítható legyen, többlettényállási elem szükséges.³² Nézetünk szerint ez a többlettényállási elem lényegében a magánszférába történő indokolatlan behatolásban, „a háborítatlansághoz való

23 Ptk. 2:43. §.

24 A testi és lelki integritás oltalma, mint a jog kiemelt védendő értéke, nemzetközi egyezményekben, illetve az Alaptörvény II. cikkében is nevesítésre került. Egyes aspektusainak oltalmát különböző jogágak biztosítják, lásd hozzá példaként: a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.

25 Ptk. 2:43. § a) pont.

26 E helyütt szükséges megjegyezni, hogy a magyar jogban léteznek olyan jogellenességet kizáró körülmények, amelyek fennállása esetén nem állapítható meg az adott magatartás személyiségi jogot sértő jellege. Ilyennek tekinthető az érintett beleegyezése (ennek sajátos esete az orvos-beteg viszonyba történő beleegyezés), a veszélyes sportágak művelése és a jogos védelem. Lásd hozzá: BARZÓ Tímea: *Személyiségi jogok = Civilisztika*, I, szerk. BARZÓ Tímea, PAPP Tekla, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 187.

27 Lásd hozzá példaként: A Fővárosi Ítélőtábla Pf.20313/2024/6. sz.

28 Lásd hozzá példaként: BDT2017.3677. sz.

29 Ptk. 2:43. § b) pont.

30 Alaptörvény IV. cikk.

31 Lásd hozzá: PETRIK Ferenc: *A személyiségi jogok az új Polgári Törvénykönyvben*, Magyar Jog, 2004/5, 257–271, 260.

32 HALÁSZ Csenge: *A magánélethez való jog*, Bibor Kiadó, Miskolc, 2018.

jog” megsértésében³³ ölthet testet. Egyebekben a „*lex specialis derogat legi generali*” elv alapján azon személyiségi jog alkalmazandó, amely a megállapított tényállás szerint leginkább ahhoz illeszkedik.³⁴ A magánélethez való jogról 2018 óta külön ágazati szabály, a magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvény is rendelkezik. A jogszabály hatálybalépése óta, a polgári jogi esetjogi gyakorlatban, több ízben is hivatkoztak a magánélet védelméről szóló törvényre, ugyanakkor a jogszabály rendelkezései nem adnak többletet a magánélethez való jog jelentéstartalmához.

Szintén nevesített jogként kerül szabályozásra a hátrányos megkülönböztetés tilalma, amely a személyiségi jogi védelem mellett, kiemelt értéként, alapvető jogként is deklarálásra került.³⁵

A hatályos Polgári törvénykönyv a becsülethez és jó hírnévhez való jogot szintén elhelyezte a személyiség egyes szelvényjogait megjelenítő példálózó felsorolásban.³⁶ A becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezőmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.³⁷ A jó hírnév megsértését jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó és e személyt sértő, valótlan tényt állít vagy híresztel, vagy valós tényt hamis színben tüntet fel.³⁸ E jogok érvényesülésének a korábbiaknál lényegesen szabadabb teret enged az egyes közösségi platformok létrejötte, amely online felületeken az egyes közlések rendkívül gyakran konkurálnak a véleménynyilvánítás szabadságának alapjogával. A bírói gyakorlat tendenciáit tekintve megállapítható, hogy e közlések számos alkalommal különböző közéleti szereplőket érintenek.³⁹ Az ilyen esetekben az eljáró ítélkező fórumok az Alkotmánybíróság, illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága által kialakított mértékrendszert figyelembe véve, esetről esetre mérlegelik, hogy az adott közlés személyiségi jogsértést valósít meg, vagy a véleménynyilvánítás szabad körébe tartozik-e. Csupán néhány példával élve, e mérlegelés elvégzése során kiemelt szerepe van annak, hogy az adott közlés tényállításnak vagy véleménynyilvánításnak tekinthető, annak közlése milyen személyi kör előtt történt, illetve szolgál-e valamilyen közérdeket.⁴⁰

A névviseléshez való jog – a Raffay által kifejtett dogmatikai indokokkal egyezően – a hatályos Ptk.-ban is nevesítésre kerül.⁴¹ Az online kihívásokra reflektálva említést

33 Lásd hozzá: FÉZER Tamás: *A privátszféra polgári jogi védelmének alapkérdései*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/1–2. http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2014/a_privatszfera_polgari_jogi_vedelmenek_alapkerdesei/ (letöltés ideje: 2025. 04. 02.).

34 Lásd hozzá: Fővárosi Ítéltábla 2. Pf.20.429/2010/3. sz. ítélet, Kúria Kpkf. 37.901/2019/3. sz. határozat, Fővárosi Törvényszék P. 22.846/2016/13. sz. ítélet, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság P. 20.028/2008/13. sz. ítélet.

35 Alaptörvény XV. cikk.

36 Ptk. 2:43. § c) pont.

37 Ptk. 2:45. § (1) bekezdés.

38 Ptk. 2:45. § (2) bekezdés.

39 KOLTAY András: *A közügyek vitáinak szabadsága, a közéleti szereplők személyiségi jogainak védelme és a polgári jogi személyiségvédelem. Háttéranyag joghallgatók részére*, 1–12. [https://jak.ppke.hu/uploads/articles/307183/file/B14_A%20k%C3%B6z%C3%A9leti%20szerepl%C5%91k...%20\(h%C3%A1tt%C3%A9ranyag\).pdf](https://jak.ppke.hu/uploads/articles/307183/file/B14_A%20k%C3%B6z%C3%A9leti%20szerepl%C5%91k...%20(h%C3%A1tt%C3%A9ranyag).pdf) (letöltés ideje: 2025. 04. 08.).

40 Lásd hozzá: KOLTAY András, SZOMORA Zsolt: *A hírnév és becsületvédelem a polgári és a büntetőjogban*, Orac Kiadó Kft., Budapest, 2024.

41 Ptk. 2:43. § d) pont.

érdemel, hogy a jogvédelem új irányát jelenti a domainnév védelme. Egy vonatkozó esetjogi döntés kimondja, hogy a domainnév az elektronikus szolgáltatások körében azonosítja a szolgáltatást nyújtó természetes vagy jogi személyt, mivel annak nevét és elérhetőségét is meghatározza. Így e név használata sértheti más személyek névvisselési jogát, de a regisztráció tisztességtelen piaci magatartást is megvalósíthat.⁴²

A képmáshoz és hangfelvételhez való jogot a Ptk. 2:48. §-a szabályozza. E szakasz (1) bekezdése szerint képmás vagy hangfelvétel csak az érintett személy hozzájárulásával készíthető és használható fel. A (2) bekezdés ehhez kapcsolódóan előírja, hogy ha a felvétel nyilvános közszereplés során készül, és az érintett méltóságát nem sérti, akkor hozzájárulás nélkül is felhasználható. Számos esetben jogalkalmazási nehézséget okozott a „*nyilvános közszereplés*” fogalmának pontos meghatározása,⁴³ valamint az a kérdés, hogy az adott személy közszereplőnek minősül-e, illetve hogy a felvétel milyen céllal került közzétételre. A képmáshoz való jog védelme különösen problematikus az internetes környezetben, ahol a képmások gyorsan, hozzájárulás nélkül, tömegesen terjedhetnek, és azok másodlagos, kereskedelmi célú felhasználása is megtörténhet.⁴⁴

A levéltitok, magántitok, üzleti titok és a személyes adatok védelme a Ptk. 2:43. § e) pontja alapján szintén kiemelt védelmet élveznek. Ezek közül a személyes adatok védelme különös jelentőséggel bír az információs társadalomban.⁴⁵ A Ptk. az európai uniós adatvédelmi szabályokkal összhangban biztosítja, hogy a személyes adatok jogosulatlan kezelése esetén az érintett polgári jogi igényt, különösen sérelemdíjat érvényesíthessen. Jogalkalmazási probléma, hogy az adatkezelők gyakran nem egyértelműen azonosíthatók, illetve nem világos, hogy a konkrét adatkezelés jogalapja fennáll-e. Nehézséget jelenthet továbbá a hozzájárulás meglétének vagy hiányának bizonyítása, valamint az adatkezelés célhoz kötöttsége.

Zárásképpen rögzíthető, hogy a Ptk. személyiségi jogokra vonatkozó szabályozása kellően rugalmas, és képes alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz. A nem taxatív felsorolás lehetővé teszi újabb jogok elismerését is a bírói gyakorlat útján. Ugyanakkor a jogalkalmazók számára komoly kihívást jelent a különböző jogok – különösen a véleménynyilvánítás és a személyiségi jogok – közötti egyensúly megtalálása. Emellett a technológiai fejlődés, a közösségi média és a digitális adattárolás új típusú sérelmeket generál, amelyekre a klasszikus jogértelmezési módszerek nem mindig nyújtanak adekvát választ. A jogfejlesztés, az ítélkezési gyakorlat és az oktatás hármas együttműködése szükséges ahhoz, hogy a személyiségi jogok védelme hatékonyan érvényesülhessen.

42 ÍH 2008.65. sz. ítélet.

43 Lásd hozzá példaként: A Kúria Pfv.20588/2020/5. számú precedensképes határozata személyiségi jog megsértése tárgyában, ÍH 2019.84. sz. ítélet.

44 Lásd hozzá példaként: Kúria Pfv.20138/2024/4. számú precedensképes határozata képmáshoz való jog megsértése tárgyában.

45 A személyes adat fogalmát az információs önrendelkezési jogról szóló 2011. évi CXII. törvény (Info tv.) 3. § 1. pontja, valamint az Európai Parlament és Tanács (EU) 2016/679. rendelete (GDPR) határozza meg.

3. A személyiségi jogvédelem szankciórendszere – Raffay koncepciója és a hatályos szabályozás

Raffay Ferenc *A magyar magánjog kézikönyve* első kötetében, külön cím alatt foglalkozik a személyiségi jogok oltalmát lehetővé tevő jogi eszközök rendszerezésével.⁴⁶ Legfontosabb megállapítása, hogy a személyiség magánjogi oltalma nem valósult meg teljeskörűen a korabeli jogrendszerben, az egyes szelvényjogok védelme elszórtan, ágazati jogszabályokban jelent meg. A vétkes jogsértés esetén a preventív funkció érvényesítése nem került előtérbe, a személyiségi jogi jogsértés tekintetében csak az anyagi kár megtérítésének igénylésére volt lehetőség, amelynek eszköze a kártérítés volt.⁴⁷ Az egyes ágazati szabályok tipikusan a szerzői jog egyes aspektusainak a védelmét valósították meg. A név védelmét azonban kereskedelmi jellegű normák is szolgálták, amelyek lehetővé tették a cégek nevének a védelmét, de családjogi rendelkezések is vonatkoztak e személyiségi jog védelmére. Rögzítésre került, hogy ha egy házassági bontóperben a nő vétkessége került megállapításra, ő főszabályként nem viselhetette tovább a férje családi nevét.⁴⁸ A korszak társadalmi berendezkedésének megfelelően a nemesi cím oltalma is a név védelmének égisze alá esett, a Curia 2516/1902. és 3916/1906. számú határozatai rögzítették, hogy a nemesi cím jogosulatlan használatának kimondása a bíróságok hatáskörébe tartozott.⁴⁹

A hatályos Ptk. által szabályozott személyiségi jogi szankciórendszer célja kettős: egyrészt az érintett jogalany személyiségi jogainak helyreállítása, másrészt a jogsértő magatartás szankcionálása és a hasonló jövőbeni jogsértések megelőzése.⁵⁰ A személyiségi jogi sérelem esetén kérhető szankciók köre két csoportra osztható: megkülönböztetünk egymástól objektív és szubjektív jellegű szankciókat.

Szubjektív szankciók közül kettőt – sérelemdíjat, illetve kártérítést – nevesít a Polgári törvénykönyv.⁵¹ A sérelemdíj jogintézményét⁵² a hatályos Polgári törvénykönyv vezette be a magyar jogrendszerbe. A szankció *differentia specificáját* jelenti, hogy önmagában a személyiségi jogi sérelem megalapozza annak érvényesítését. A jogintézmény bevezetésekor jelentkeztek bizonyos jogalkalmazási nehézségek, tipikusan az ún. „*bagatell-igények*” megítélésével kapcsolatban, viszont napjaink ítélkezési gyakorlata már egységesnek tekinthető. A Kúria Pfv.IV.20.504/2017/7. számú eseti döntése jól példázza a jogértelmezés irányát. Kimondja, hogy a sérelemdíj megítélésénél a szubjektív körülmények (például az érintett pszichés megterhelése) mellett objektív mérceket is alkalmazni kell, és nem elegendő az érintett alanyi sérelmének hivatkozása. A döntés kiemeli: a sérelemdíj nem lehet szimbolikus, de nem is vezethet indokolatlan

46 RAFFAY: i. m., Harmadik cím.

47 Uo., 251.

48 Uo., 253.

49 Uo., 254.

50 Megkülönböztethető tehát egymástól a preventív és a reparatív funkció.

51 Ptk. 2:52 és 2:53. §.

52 Lásd hozzá: PRIBULA László: *A sérelemdíj, mint a nem vagyoni kártérítés „jogutódja”? A jogintézmény bevezetésének eljárásjogi problémái*, Jogtudományi Közlöny, 2016/3, 129–138.

gazdagodáshoz, így az összecszerűséget mindig az eset konkrét körülményeihez kell igazítani.

Szintén szubjektív szankció a kártérítési igény.⁵³ A személyiségi jogsértéssel összefüggő kár megtérítése azonban csak akkor kérhető, ha a károsult bizonyítani tudja a kár bekövetkeztét, annak összegét, a jogellenességet, az okozati összefüggést és a felróhatóságot – tehát a deliktuális felelősség általános feltételeit. A kártérítési igény és a sérelemdíj tehát nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Rátérve az objektív szankciók rendszerére, rögzíthető, hogy a Ptk. 2:51. § (1) bekezdése kimondja: „*akinek a személyiségi jogát megsértik, a jogsértés ténye alapján – kártérítésre irányuló jogának sérelme nélkül – a jogsértés megszüntetését, a jogsértő eltiltását, elégtétel adását, a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedését és sérelemdíj megfizetését követelheti*”.

A jogsértés abbahagyásának követelése⁵⁴ elsősorban akkor bír jelentőséggel, ha a jogellenes állapot még fennáll – például egy jogsértő tartalom eltávolítása az internetről. A bíróság gyakran kötelezi a jogsértőt a jogsértő tartalom törlésére, azonban az online tér sajátosságai (például tartalmak másodközlése, külföldi szervereken történő tárolás) gyakorlati akadályokat gördíthetnek a végrehajtás elé. Egy vonatkozó eseti döntésben például a bíróság úgy döntött, hogy a jogsértő közlés elérhetőségének megszüntetésére irányuló kötelezés akkor is helyénvaló, ha a tartalom több helyen, többszörösen megjelent, hiszen a jogsértés ismétlődő jellege fokozza annak súlyát.⁵⁵

Az eltiltás a további jogsértéstől elsősorban prevenciós eszköz, amelynek akkor van relevanciája, ha a jogsértő magatartás jövőbeni megismétlődése valószínűsíthető.⁵⁶ A bírói gyakorlat szerint azonban a jogsértő magatartás szándékos jellege vagy tartóssága szinte mindig megalapozza az eltiltás alkalmazását – különösen a közösségi médiában történő személyiségi jogot sértő magatartások megvalósítása esetén.

Az elégtétel adása tipikusan az erkölcsi, semmint materiális jóvátétel eszköze.⁵⁷ A nyilvános bocsánatkérés gyakran akkor kerül alkalmazásra, amikor a személyiségi jogsértés is nyilvánosan valósult meg. A bírósági esetjog azonban következetesen hangsúlyozza, hogy az elégtételnek arányosnak kell lennie a jogsértéssel, és nem okozhat újabb, esetleg a jogsértő személyiségi jogait sértő következményt.⁵⁸

A jogsértéssel elért vagyoni előny átengedése⁵⁹ azon elv mentén került be a szabályozásba, hogy a személyiségi jogsértéssel elért vagyoni előny ne eredményezhesse a jogsértő (tipikusan valamely sajtószerv) gazdagodását. E jogkövetkezmény a bírósági gyakorlatban viszonylag kevésbé alkalmazott szankció, amely inkább kereskedelmi célú jogsértések (például képmás vagy hang jogosulatlan reklámcélú felhasználása) esetén releváns. A Kúria egy vonatkozó eseti döntésében⁶⁰ rögzítette, hogy a képmás engedély nélküli reklámcélú felhasználása esetén a jogsértő köteles az elért nyereséget

53 Ptk. 2:53. §.

54 Ptk. 2:51. § (1) a) pont.

55 A Fővárosi Ítéltábla Pf.20064/2021/11. számú határozata személyiségi jog megsértése tárgyában.

56 Ptk. 2:51. § (1) b) pont.

57 Ptk. 2:51. § (1) c) pont.

58 Lásd hozzá: BH 2022.9.240. sz. határozat.

59 Ptk. 2:51. § (1) d) pont.

60 BH 2019.10.268. sz. határozat.

az érintett részére átadni – függetlenül attól, hogy a jogsértett külön vagyoni hátrányt szenvedett-e.

Összefoglalva, a hatályos Ptk.-ban a személyiségi jogsértések esetén alkalmazható szankciók rendszere differenciált, tekintettel arra, hogy objektív és szubjektív szankciókat is magában foglal, megállapítva ezzel a lehetséges jogkövetkezmények széles körét, és biztosítva a személyiségi jogsértések hatékony reparációját.

4. Összegzés

Jelen tanulmány Raffay Ferenc 1904-es magánjogi koncepciója és a hatályos Polgári törvénykönyv szabályozása tükrében vizsgálta a személyiségi jogok érvényesülésének keretrendszerét, párhuzamot vonva a két eltérő korszak emberképéből fakadó jogfelfogása között.

Raffay személyiségi jogi gondolatai – különösen az általános személyiségi jog generális védelmének szükségességéről vallott nézetei – már a XX. század elején olyan előremutató elméleti alapokat fektettek le, amelyek a mai jogalkotás és jogalkalmazás számára is relevánsak. Nézete szerint a személyiségi jog az emberi létezéshez elválaszthatatlanul kapcsolódó abszolút alanyi jog, amely nem vagyoni természetű, hanem az ember szabad kibontakozását hivatott biztosítani. Ezzel a felfogással megelőlegezte azt a modern szemléletet, amely a személyiségvédelem kiindulópontját az emberi méltóságban látja – ezt tükrözi a hatályos Ptk. 2:42. §-ában megfogalmazott generálklauzula is. Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a törvénytöredék 2016-os módosítása – a magán- és családi élet, az otthon, a kapcsolattartás és a jó hírnév kiemelésével – példálózó jellegű felsorolással bővítette a klauzulát, amely elvi és rendszerbeli problémákat vethet fel, hiszen a részjogosultságok külön nevesítése nem tekinthető szükségszerűnek.

A nevesített személyiségi jogok elemzését követően levonható az a következtetés, hogy Raffay a jogi védelem körébe vont olyan jogokat is – például a képmáshoz való jogot, a levéltitok védelmét vagy a névviseléshez való jogot –, amelyek a korabeli jogszabályi környezetben még nem jelentek meg explicit módon. Ezzel a jogfejlődés irányát kiválóan előre vetítette, hiszen a hatályos Ptk. példálózó felsorolása ma már részletesen tartalmazza e szelvényjogokat.

Raffay idejében a személyiségi jogok megsértése esetén a reparáció kizárólag kártérítés útján volt lehetséges, preventív, nem vagyoni szankciók nem álltak rendelkezésre. Ezzel szemben a hatályos Ptk. differenciált, objektív és szubjektív jogkövetkezményeket is lehetővé tesz: ilyen például a sérelemdíj, a kártérítés, a jogsértés megszüntetése, az eltiltás, az elégtétel, illetve a jogsértéssel elért vagyoni előny átcengedése. A szankciórendszer így már nemcsak az egyéni kompenzációt szolgálja, hanem a jogsértések megelőzését is.

Zárásképpen megállapítható, hogy Raffay személyiségi jogi koncepciója a mai napig releváns. Olyan alapokat fektetett le, amelyek – ha megfelelően értelmezzük és alkalmazzuk őket – ma is érvényes választ adhatnak a modern társadalom kihívásaira.

Az emberi méltóság védelmére épülő generális személyiségvédelem, a rugalmasan alkalmazható szelvényjogrendszer és a szankciók differenciált köre együtt biztosíthatják, hogy a jog képes legyen hatékonyan reagálni a digitális világ és az információs társadalom által támasztott új igényekre.

Felhasznált irodalom

1. BALÁS P. Elemér: *A személyiségi jogok = Magyar Magánjog I. Általános rész. Személyi jog*, szerk. SZLADITS Károly, Grill Kiadó, Budapest, 1941
2. BARZÓ Tímea: *Személyiségi jogok = Civilisztika I.*, szerk. BARZÓ Tímea, PAPP Tekla, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018.
3. FÉZER Tamás: *A privátszféra polgári jogi védelmének alapkérdései*, Debreceni Jogi Műhely, 2014/1–2, http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2014/a_privatszfera_polgari_jogi_vedelmenek_alapkerdesei/ (letöltés ideje: 2025. 04. 02.)
4. HALÁSZ Csenge: *A magánélethez való jog*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2018.
5. KOLOSVÁRY Bálint: *Arckép és jog*, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1927.
6. KOLTAY András, SZOMORA Zsolt: *A hírnév és becsületvédelem a polgári és a büntetőjogban*, Orac Kiadó Kft., Budapest, 2024.
7. KOLTAY András: *A közügyek vitáinak szabadsága, a közéleti szereplők személyiségi jogainak védelme és a polgári jogi személyiségvédelem. Háttéranyag joghallgatók részére*, 1–12, [https://jak.ppke.hu/uploads/articles/307183/file/B14_A%20k%C3%B6z%C3%A9leti%20szerepl%C5%91k...%20\(h%C3%A1tt%C3%A9ranyag\).pdf](https://jak.ppke.hu/uploads/articles/307183/file/B14_A%20k%C3%B6z%C3%A9leti%20szerepl%C5%91k...%20(h%C3%A1tt%C3%A9ranyag).pdf) (letöltés ideje: 2025. 04. 08.).
8. MESZLÉNY Artúr: *A személyiség védelme a Polgári Törvénykönyv tervezetében*, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1903/7, 1–24, http://misc.bibl.u-szeged.hu/22873/1/04557_001-030.pdf (letöltés ideje: 2025. 04. 12.).
9. NÓTÁRI Tamás: *A magánjog kodifikálása Magyarországon*, 3, https://real.mtak.hu/25242/1/notariptktortenetiopen_1_.pdf (letöltés ideje: 2025. 05. 27.).
10. PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.
11. PETRIK Ferenc: *A személyiségi jogok az új Polgári Törvénykönyvben*, Magyar Jog, 2004/5, 257–271.
12. PRIBULA László: *A sérelemdíj, mint a nem vagyoni kártérítés „jogutódja”? A jogintézmény bevezetésének eljárásjogi problémái*, Jogtudományi Közlöny, 2016/3, 129–138.
13. RAFFAY Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve I*, Pannonia, Győr, 1909.
14. SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
15. VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv első hét évéről*, Jogtudományi Közlöny, 2021/3, 101–112.

KOVÁCS BENCE ZSOLT¹

„A közérdek túlzott istápolása” jogtalansággá fajul – Az egyházi oktatási intézmények államosításának összehasonlító elemzése Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában a szovjet típusú diktatúrák berendezkedése után

“The Excessive Patronage of Public Interest” Degenerates into Injustice – A Comparative Analysis of the Nationalization of Church-Run Educational Institutions in Czechoslovakia, Hungary, and Romania after the Establishment of Soviet-Type Dictatorships

Abstract: Between the two world wars, churches played a central role in maintaining most educational institutions in the region of Czechoslovakia, formerly part of Transleithania (the Kingdom of Hungary), throughout the entire territory of Hungary, and among ethnic minorities in Greater Romania. This situation changed fundamentally following the establishment of Soviet-type dictatorships, which led to the nationalization of church-run schools and kindergartens. This study explores the legal dimensions of this educational transformation across the three countries, focusing on the legislative frameworks that enabled nationalization. To this end, the concept of nationalization is defined in both its contemporary and historical meaning, the Marxist perspective on church-operated education is analysed, and the earlier Soviet policies that served as a blueprint for these changes are also reviewed.

Keywords: nationalization, expropriation, Soviet-type dictatorship, communist ideology, church-run educational institutions

Összefoglaló: A két világháború között az oktatási intézmények legnagyobb részének fenntartását Csehszlovákia korábban Transzlejtániahoz (Magyar Királysághoz) tartozó részén, Magyarország teljes területén, valamint Nagy-Románia kisebbségi etnikumait illetően az egyházak biztosították. E helyzet az egyházi iskola- és óvodarendszer szovjet típusú diktatúrák berendezkedését követő államosításával gyökeresen megváltozott. Összehasonlítva az államosítás jogszabályi megoldásait, jelen tanulmány tisztán jogi szempontból kívánja megvizsgálni ezen oktatási rendszerben beálló paradigmaváltást. Az értekezés meghatározza, többek között, az államosítás fogalmát, mind

1 ORCID: 0009-0007-7785-3879

korabeli, mind mai értelmében, górcső alá veszi a marxista elmélet szemléletét az egyházi oktatásról, valamint elemzi az államosítás mintájául szolgáló, Szovjetunióban lefektetett gyakorlatot is.

Kulcsszavak: államosítás, kisajátítás, szovjet típusú diktatúra, kommunista ideológia, egyházi oktatási intézmények.

1. Bevezető

A századforduló körül a magyar jogásztársadalmat nagymértékben megosztó és lázban tartó magyar magánjogi kodifikáció kérdése Raffay Ferencet (1870–1907) is galvanizálta. Még a törvénykönyvtervezet első változatának 1900-ban történő megjelenése előtt² bizonyos kérdéskörök korabeli tételes jogtól eltérő szabályozását a kodifikációs bizottság figyelmébe ajánlotta. Ennek okán íródott meg 1899-ben a még győri királyi törvényszéki albirói minőségében megjelentetett cikke is, amelyben éles kritikával illette a kisajátításról szóló 1881. évi XLI. törvénycikket. A jogszabály megváltoztatásának szükségességét Raffay azzal indokolta, hogy az „*nem nyújt kellő védelmet a tulajdonos érdekeire nézve, míg tagadhatatlanul sok előnyben részesíti a kisajátítót. Igaz ugyan, hogy csak közcélokra közérdekből van helye kisajátításnak, de a közérdek istápolása nem mehet annyira, mert jogtalansággá és szabadosággá fajul, hogy miatta az egyesek joga szenvedjen érzékeny csorbát.*”³

E kritika mentén fordult szembe a jogszabály által szentesített azon – a jogalkotó által feltételezhetően kivételként kigondolt – lehetőséggel, amely a kártalanítás csupán kisajátítás utáni (*ergo* nem előzetes) formáját is megengedte. A törvény értelmében az állam, a kisajátítási tervek jogerőre emelkedése után, de még a kártalanítási eljárás megkezdése előtt – a közlekedési miniszter által a munkálatok sürgősségének indoklása mellett – birtokba vehette a kisajátítandó területet, és a tulajdonos beleegyezése nélkül megkezdhette rajta az építkezést. E gyakorlatot megalapozó lehetőség következtében a kisajátítási esetek 95%-ában hamarabb történt meg a kisajátító birtokba lépése, mint ahogy a kártalanítás kifizetésre került. A kivételesen fontos és sürgős esetekre előírt jogszabályi megoldás tehát – az előzetes kártalanítási eljáráshoz viszonyított relatív gyorsasága révén – főszabállyá vált. A kártalanítás összege fölötti jogvita esetén ennek kiegyenlítése akár 4–5 évig is elhúzódott.⁴

Körülbelül 50 évvel a fent említett cikk megjelenése után, pontosan a közösség érdekének a különböző magánérdekek fölötti súlykolásával történt meg az államosításnak nevezett széles körű vagyonek Kobzás folyamata Kelet-Közép-Európa szovjet

2 Részletekért a magyar magánjogi törvényjavaslatok történetéről: VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből: európai kitekintéssel*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2022, 96–138; VERESS Emőd: *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról = Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 23–32.

3 RAFFAY Ferenc: *A tulajdonos érdekeinek megvédése a kisajátításnál*, A Jog, 1899/34, 247–248, 248.

4 Uo.

érdekszférába került országaiban. Ezen, a társadalmi és gazdasági rend teljes átalakítását célul kitűző folyamat az egyházak által fenntartott oktatási intézményeket sem kerülte el. 1948 folyamán Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában az egyházi iskolákat, valamint az ezek fenntartásához használt célvagyonelemeket egyaránt állami tulajdonba vették.

Így járt a Szarvasi Evangélikus Főgimnázium is, Raffay Ferenc középiskolai tanulmányainak helyszíne, és az az eperjesi evangélikus kollégium is, amelybe 1901-ben nevezték ki őt rendes tanárnak. Előbbi iskola a magyar államosítási törvény mentén, míg utóbbi intézmény az egyik csehszlovák jogszabály alapján került államosításra. A kolozsvári egyetem – Raffay 1901-ben elnyert magántanári pozíciójának helyszíne – második világháború utáni romániai jogutódjai más folyamatok révén kerültek ugyancsak állami kontroll alá.

Mindezeket szem előtt tartva, jelen dolgozat célja a csehszlovákiai, magyarországi, illetve romániai egyházi oktatási intézmények – a szovjet típusú diktatúrák berendezkedése utáni – államosítási folyamatának ismertetése és összehasonlító elemzése. Az értekezés meghatározza, többek között, az államosítás fogalmát, mind korabeli, mind mai értelmében, górcső alá veszi az egyházi oktatás felszámolásának Szovjetunióban gyökerező ideológiai hátterét, valamint vizsgálja az átültetett gyakorlatot, Kelet-Közép-Európa fentiekben felsorolt országaira fókuszálva.

2. Az államosítás korabeli definíciója és mai értelme

Az államosítás folyamatának bemutatása előtt szükséges maga az államosítás fogalmának jogi meghatározása, ugyanis ennek korabeli – gyakorlatba ültetése során alkalmazott – és mai értelme nem fedi tökéletesen egymást. Szemléletes példa erre, hogy a vizsgált országokban az egyházi oktatási intézményeket felszámoló jogszabályok nem ezen intézmények államosítását, hanem csupán ezek *átvételét* vagy *állami tulajdonba való kerülését* írták elő.⁵ Az államosítás fogalmának szó szerinti használatával elvett javak csoportjába alapvetően a különböző termelő- vagy csereeszközök tartoztak. Mai értelmében azonban az államosítás gyűjtőfogalomnak tekinthető, amely a kollektivizálásra és más vagyonelemek elkobzással történő állami vagy valamilyen más közösségi (*de facto* állami) tulajdonba való vételére is vonatkozik. Valószínűleg azért terjedt ki a fogalomhasználat az utóbbi két jelenségre is, mivel időben párhuzamosan, hasonló jogi és extrajudiciális eszközökkel, egy nagyobb ideológiai cél érdekében történő és teleologikusan értelmezve azonos vagy nagyon hasonló eredménnyel járó folyamatokról volt szó.

5 Magyarországon az ezért felelős 1948. évi XXXIII. törvénycikk átvételt és tulajdonba vételt említ. A romániai jogszabályok (Decret nr. 175 din 2 august 1948 és Decret nr. 176 din 2 august 1948) a hasonló intézmények állami iskolává válásáról (*devin școli de Stat*) és tulajdonba kerüléséről (*trecerea în proprietatea Statului*) van szó. A csehszlovákiai jogszabály (Zákon č. 95/1948 Sb.) a nem állami tulajdonú iskolák ilyen irányú átalakulásáról (*přeměnuji*) rendelkezik.

Mindezekről függetlenül, az államosítás jogintézménye e jelenlegi értelmében a Kelet-Közép-Európában lejátsszódott, a kommunista ideológia által vezérelt társadalmi kísérlet gyakorlatán keresztül írható le és határozható meg. A továbbiakban az államosítás mint fogalom hétköznapi és jogi értelmének történeti ismertetésére kerül sor.

Az államosítás fogalmának hétköznapi használata a nagy francia forradalomig nyúlik vissza, amelynek idején a *nationaliser* kifejezés még valamely dolog nemzeti jelleggel történő felruházását jelentette. Aktuális köznyelvi értelmével – mint valamely jószág állami tulajdonba vétele – csupán az 1860-as évektől rendelkezik.⁶ Ezzel is magyarázható, hogy Marx Károly írásaiban az államosítás fogalma nem jelenik meg. Az intézmény marxi írásokban fellelhető előképeként a *Tőke* első kötetének végén – a tőkés felhalmozás történelmi tendenciájában – megfogalmazott *kisajátítók kisajátítása*⁷ vagy a Kommunista Párt kiáltványában szereplő – az ideológia kvintesszenciájaként megfogalmazott – „*magántulajdon megszüntetése*”⁸ és azon belül „*[a] hitel centralizálása az állam kezében nemzeti bank révén, amely állami tőkével és kizárólagos monopóliummal rendelkezik*”⁹ tekinthető. Engels Frigyes már ismeri az államosítás fogalmát. Egy 1891-ben kelt levelében kritizálja is ezt az intézményt, ugyanis „*ameddig a birtokos osztályok hatalmon maradnak, addig minden államosítás nem megszüntetése, hanem csak formaváltoztatása a kizsákmányolásnak; a francia, az amerikai, a svájci köztársaságban nem kevésbé, mint a monarchikus Közép- és a despotikus Kelet-Európában.*”¹⁰ Noha azt használták ilyen értelemben is, érdekes, hogy a magyar nyelvben nem a francia és angol fogalmak (*nationaliser*, illetve *nationalization*) tükörfordításaként megjelenő *nemzetiesítés* honosodott meg, hanem a későbbi angol *statisation*nek megfelelő államosítás vált használatossá.

Jogi *terminus technicus*ként az államosítást először Mexikó 1917-ben elfogadott – több változtatás foganatosítása után ma is hatályban lévő – forradalmi Alkotmánya által megteremtett és lefektetett gyakorlatára, illetve a korai Szovjetunió által foganatosított rendeletek eredményének leírására használták.¹¹ A mexikói Alkotmány 27. cikke egyfajta *dominium eminens*szel – eredeti és előzetes tulajdonjoggal – ruházta fel a mexikói nemzetet az ország vizeire és teljes földterületére nézve. Ennek következményeként a magántulajdon az

6 *Origin and history of nationalization*, Etymology Online, <https://www.etymonline.com/word/nationalization> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

7 MARX Károly: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*, Szikra Kiadás, Budapest, 1955 [1867], 705. Marx az eredetileg a „*minden pórusból vért és szennyet*” izzadás közben született tőke koncentrációját a kisebb tőkének a nagyobb tőke általi kisajátításaként, vagyis a folyamatos kisajátítások eredményeként írja le. Szerinte alapvetően a tőkekoncentráció történelmi folyamatában „*arról volt szó, hogy a nép tömegét kisajátította néhány bitorló, itt [a kommunizmus létrejöttében] arról, hogy néhány bitorlót kisajátít a nép tömege*”. Uo., 706. A *kisajátítók kisajátítása* szókapcsolatnak a lenini, *Pravdában* megfogalmazott parafrázisa – a fosztogatók kifosztása formában – az októberi orosz forradalom alatt a tömeg által skandált lözonggá vált. Vladimir Iljics LENIN: *Speech To Propagandists On Their Way To The Provinces*, [1918], <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/jan/23.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

8 MARX Károly, ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány. Nemes Dezső bevezető tanulmányával*, Szakszervezeti Tanács „Munka” Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1948 [1848], 43.

9 Uo., 49.

10 ENGELS Frigyes: *Engels Max Oppenheimhez Drezdába* [1891] = *Karl Marx, Friedrich Engels művei. 38. kötet. Levelek 1891–1892*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 59–61, 60.

11 Konstantin KATZAROV: *Theory of nationalisation*, Martinus Nijhoff, Hague, 1964, 23, 31.

Alkotmány felfogásában nem volt más, mint a nemzet által – ennek kizárólagos kompetenciájaként – annak saját tulajdonából másra átruházott részegység.¹² E cikk egy széles körű földreform lehetőségét nyitotta meg az országban.¹³ Mégis, a rendelkezés legnagyobb újdonsága abban rejlett, hogy egy új, kollektivisták megközelítést hozott el a tulajdonjog felfogásában, alárendelve ezt a társadalom vélt vagy valós érdekeinek.¹⁴ Ezzel valójában a tulajdonjog gyakorlásának célhoz kötése, a tulajdon formáinak társadalmi funkcióval való felruházása történt meg.¹⁵ A földrajzi távolságtól függetlenül az októberi forradalom után ehhez hasonló szemléletváltás játszódott le a Szovjetunióban. A Gergely-naptár szerint 1917. november 8-án kiadott első rendelettel, a szocialista kísérlet jegyében, elkezdődött a gazdasági élet államosítással történő teljes átalakítása.¹⁶

Az első világháború lezárulta után az államosítás mögötti gondolatrendszer több nagyobb állam, mint például Németország, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok vagy Spanyolország alkotmányában is feltűnt.¹⁷ Mégis, európai reneszánszát a jogintézmény a második világháború után élte. Elsősorban Kelet-Közép-Európa szovjet érdekszférába kerülése hozta magával az államosítás egyfajta szovjet *legal transplant*-ként való átültetését. Talán ebből kifolyólag sem meglepő, hogy a jelenség részletes jogi leírását egy Bulgáriából származó, majd Franciaországban letelepedett jogászprofesszor, Konstantin Katzarov (1898–1980) – mint a téma talán legtüzetesebb kutatója – végezte el.

Katzarov az 1960-ban eredetileg franciául megjelent tematikus könyvében úgy határozta meg az államosítás jogintézményét, mint „(1) azon átalakítást, amely (2) egy magasabb rendű közérdeket szolgál, és amely (3) (a) meghatározott javakra vagy (b) egy egyéb tevékenységre vonatkozik, amelyek (4) a legszélesebb értelemben vett termelési vagy csereeszközök, vagy azokká válhatnak, és amelyeket (5) a közösség – (a) az állam, (b) helyi önkormányzat vagy (c) a szövetség – tulajdonává tesznek annak érdekében, hogy (6) azokat (a) azonnal vagy (b) a jövőben a közérdekből használják fel, és ne magánérdekből.”¹⁸ E meghatározásnak és a marxista ideológiának megfelelően az államosítás tárgyát a kizsákmányolás lehetséges eszközei, vagyis a termelőeszközök tették ki. Mivel az egyházak nem, vagy csak kismértékben voltak a profitorientált gazdasági élet szereplői, ezen intézmények vagyona nem esett az államosítható jószágok körébe. A magasabb rendű közérdekre való hivatkozás a fenti meghatározást erősen ideológiai szemléletűvé téve próbálja a bármely áron történő államosítást legitimálni.

A hasonló, pártatlanságukban megkérdőjelezhető meghatározások dominálták a korabeli szakirodalom túlnyomó többségét. A jelen szakmunkáiban ezzel részben vagy teljesen szemben álló meghatározásokat találhatunk.

12 Reiner GROTE: *The Mexican Constitution of 1917: An Early Example of a Transformative Constitutionalism?* = *México y la constitución de 1917. Influencia extranjera y trascendencia internacional (derecho comparado)*, szerk. Héctor FIX-ZAMUDIO, Eduardo FERRER MAC-GREGOR, Secretaría de Cultura–INEHRM–Senado de la República–Universidad Nacional Autónoma de México, Ciudad de México, 2017, 615–644, 633.

13 *Uo.*, 621–622.

14 *Uo.*, 622.

15 KATZAROV: *i. m.*, 32–33.

16 Részletekért a folyamatról: *Uo.*, 34–36, 39–40.

17 Részletekért: *Uo.*, 36–39.

18 *Uo.*, 160.

Veress Emőd jogászprofesszor e jelenséget vizsgáló realista elmélete alapján az államosítás az állam részéről tett meg nem támadható, egyoldalú akaratnyilatkozatként is felfogható; amelyet akár adminisztratív aktussal is lehet foganatosítani; és melynek tárgya a termelőeszközök összessége. Hatását tekintve a tulajdonjog maga az akaratnyilvánítás tényétől fogva az államra száll, bármely más formai követelmény teljesülése nélkül. Célja az új gazdasági rend kialakítása. Ami a kártalanítást illeti, ha az formálisan létezik is, tényleges megvalósulása lehetetlen, ugyanis a korabeli szemlélet alapján csak újratermelné a tőkét, a tőkésosztályt és a kizsákmányolást.¹⁹ A szerző véleménye szerint ezért az államosítás „*valójában nem más, mint kisajátítás. Azonban nem akármilyen kisajátítás, hanem annak egy illegális formája: előzetes kártalanítás nélküli kisajátítás, hamis közérdekre alapozott, az egész társadalmat érintő kisajátítás. Végső soron ez a hatalommal való visszaélés és kényszerítés aljas formája, amelyet ideológiailag utópikus érvekkel igazolnak.*”²⁰ Horváth Attila professzor szerint is a korban „*jogszabályi értelmezés szerint tilos erőhatalommal jogtalan vagyonekbezkobzást hajtottak végre.*”²¹

Mindezeknek megfelelően az államosítás kortárs – utóbbi három definícióval példázott – értelmébe már beletartozik az egyházi oktatási intézmények elkobzásának folyamata is.

3. Az elmélet és a kezdeti gyakorlat: a marxizmus és az oktatáspolitikai, illetve az egyházi iskolák államosítása a Szovjetunióban

A kelet-közép-európai államosítások keleti, szovjet előképpel rendelkeznek. A szovjet gyakorlat teremti meg a szükséges logikai kapcsolatot ezek, valamint a marxista ideológia között. A marxi és engelsi írásokban kibontakozó elmélet inkább a kor kapitalista rendszerének a kritikáját, semmint egy új társadalom felépítésének konkrét lépéseit, átfogó tervrajzát tartalmazta. Ez különösen igaz az egyházi és magánkézben levő oktatási intézmények államosítására, amely leginkább az ideológiát először gyakorlatba ültetni próbáló bolsevik programon keresztül érthető meg. A következőkben ennek ismertetésére kerül sor.

3.1. Az oktatási rendszer és az egyház kritikája a marxizmusban

Marx és Engels írásaiban tételesen nem található meg az egyházi oktatási intézmények államosításának szükségessége. Ugyanakkor mindketten sokat írtak egy széles körű oktatási reform, az ingyenes és általános közoktatás bevezetésének

19 Emőd VERESS: *Soviet-type Nationalization in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History (Second, Enlarged Edition)*, szerk. Pál SÁRY, Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2023, 281–310, 290–300.

20 A szerző fordítása. *Uo.*, 300.

21 HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú átalakulás hatása a polgári jogra az 1959. évi IV. törvényig = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris, Budapest, 2007, 236–247, 242.

indokoltságáról. Ennek felel meg a Kommunista Párt először 1848-ban kiadott kiáltványában megfogalmazott követelés: „[m]inden gyermek nyilvános és ingyenes nevelése. A gyermekek mai formában való gyári munkájának eltörlése. A nevelés egyesítése az anyagi termeléssel stb.”²² Néhány évvel korábban megjelent művében Engels is egyértelműen a szekuláris, állami közoktatás mellett foglal állást, kritikával illetve az angliai „állam-egyház” által fenntartott iskolarendszert.²³

Ezen írásokban fellelhető antiklerikalizmus – az általános szekularizációs vágyban, az állam és egyház modernizáció érdekében történő szétválasztásának szükségességében gyökerező hozzáállás – nem új keletű. Legalább a nagy francia forradalomig vezethető vissza. Marx elhíresült, a vallást a nép ópiumaként leíró metaforája²⁴ azt volt hivatott kifejezni, hogy a vallás szerepe – a jogéhoz hasonlóan – a társadalmi igazságtalanság fenntartása a földön.

Ami a magántulajdon és a vallás viszonyát illeti, Marx szerint a „[v]allás, család, állam, jog, morál, tudomány, művészet stb. csak különös módjai a termelésnek és ennek általános törvénye alá esnek. A magántulajdon pozitív megszüntetése – mint az emberi élet elsajátítása – ennél fogva a pozitív megszüntetése minden elidegenülésnek, tehát az ember visszatérése a vallásból, családból, államból stb. a maga emberi, azaz társadalmi létezésébe. A vallási elidegenülés mint olyan csak az ember belsejében, a tudat területén megy végbe, de a gazdasági elidegenülés a valóságos élet elidegenülése – megszüntetése ezért mindkét oldalt átfogja. [...] A kommunizmus nyomban [...] az ateizmussal kezdődik.”²⁵

A fentiekben idézett műveket tulajdonképpen csupán kordokumentumként volna szabad értelmezni. Alapvetően azt mutatják be, hogy az 1840-es években Nyugat-Európa iparosodott vidékeire, legfőképpen Angliára – a gyermekmunka mellett – nagyfokú analfabetizmus volt jellemző. A megfogalmazott követelések Angliában csupán 1880-ban, a kötelező elemi oktatást foganatosító törvénnyel (*Elementary Education Act*) váltak valósággá.

3.2. Sto gyelaty? Az egyház kizárása az oktatásból a Szovjetunióban

A kelet-közép-európai egyházellenes intézkedések igazi mintájául a Szovjetunióban korábban lejátszódott általános szekularizáció szolgált. Ebből kifolyólag szükséges elvégezni az egyházi oktatási intézmények államosítása mögötti – a kor ideológusai által kidolgozott – elmélet, valamint az államosítást foganatosító rendelet elemzését is.

A fenti, a vallást ópiummal azonosító metaforát – amely a marxizmus egész világnézetének vallást illető sarokköveként jellemezhető – Lenin előszeretettel idézte írásaiban.²⁶ Egy, ezen üzenetet az orosz társadalomnak inkább közérthetővé tevő hasonlatában így fogalmazott: a „vallás afféle szellemi pálinka, amelybe a tőke rabszolgái

22 MARX, ENGELS: *i. m.*, 49.

23 ENGELS Frigyes: *A munkásosztály helyzete Angliában* [1845] = *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, II, 1844–1846, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958, 211–474, 367.

24 MARX Károly: *A hégeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés* [1843–1844] = *Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 41–58, 42.

25 MARX Károly: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* [1844] = *Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 59–67, 63.

26 Vladimir Iljics LENIN: *A munkáspárt és a vallás* [1909] = *Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 422–434, 423.

belefojtják emberi mivoltukat, csak valamelyest is emberi életre való igényeiket".²⁷ Mindezzel együtt, Lenin nézetei szerint a vallás kérdése csupán másodrendű, a deklarált cél nem lévén más, mint hogy „*az állam csakugyan magánügynek tekintse a vallást [...] [és] a proletariátus [...] véget vessen a gazdasági rabságnak, amely az emberiség vallásos elbutításának igazi forrása.*”²⁸

Az októberi forradalom után Lenin írásaira inkább a militáns ateizmus lett jellemző, mivel az ideológia értelmében a kommunista társadalom létrejöttével a vallás amúgy is fokozatosan el fog sorvadni. Az ekképpen siettetésre is jogosult történelmi szükségszerűségnek megfelelően fogadta el és hirdette ki 1918. január 23-án (a Gergely-naptár szerint február 5-én) a Lenin által elnökölt Népbiztosok Tanácsa (*Sovnarkom*) az **„egyház és vallási egyesületek államtól és iskolától való elválásáról”** szóló rendeletet.²⁹ Ez – a vallásszabadság formális deklarálása mellett – kimondta, hogy az állam és az egyház teljesen különválnak, az egyházak elveszítik jogi személyiségüket és teljes vagyonukat, valamint a vallásos oktatás kikerül az állami intézményekből. A vallási szervezetek számára az istentiszteletekhez szükséges épületeket és tárgyakat, a központi vagy helyi állami hatóságok külön rendeletei alapján, ingyenes használatra bocsáthatták. Ez a szekularizációs intézkedés számított az első oktatási tárgyú rendeletnek is – a következő a koedukációról, majd az országban élő kisebbségek anyanyelvi oktatásáról szolt³⁰ –, amelyet időbeli sorrendben két másik, ugyancsak államosítást foganatosító rendelet (Rendelet a kereskedelmi tengerészet államosításáról, illetve Rendelet a magánbankok alaptőkéjének elkobzásáról) követett.

Az egyházi iskolák ily módon történő implicit államosítása révén – a Buharin és Preobrazsenszkij által közölt adatok alapján – kb. 30 000 oktatási intézmény kerülhetett átvételre.³¹ Ugyancsak e szerzőktől származó adatok szerint 1917 szeptemberében – tehát még a forradalom előtt – 88 887 elemi és 1880 állami fenntartású középiskola volt a cári Oroszországban.³² Az egyházi iskolák tehát az alapfokú oktatási intézmények körülbelül negyedét teheték ki. Talán az előbbieknél pontosabbak a cári oktatásügyi minisztérium által a törvényhozónak 1916-ban bemutatott becslések, amelyeknek értelmében a 2804 középiskola 15,3%-a, továbbá a 228 339 elemi iskola 26,2%-a volt a különböző egyházak tulajdonában.³³

Post factum, avagy az iskolák ily módon történő államosítása után az oroszországi Kommunista Párt 1919 márciusában elfogadott programja az iskolákat a „*társadalom*

27 Vladimir Iljics LENIN: *Szocializmus és vallás* [1905] = *Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 405–410, 406.

28 *Uo.*, 410.

29 Decree on Separation of Church and State [1918], <https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/documents/1918/02/5.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

30 Lucy L. W. WILSON: *The New Schools of New Russia*, Vanguard Press, New York, 1928, 32.

31 Nikolai BUKHARIN, Yevgeni PREOBRAZHENSKY: *The ABC of Communism*, Communist Party of Great Britain, 1922 [1920], 256.

32 *Uo.*, 246.

33 Pavel Nikolayevich IGNATIEV: *Education = Russia U.S.S.R.: A Complete Handbook*, szerk. P. MALEVSKY-MALEVITCH, William Farquhar PAYSON, New York, 1933, 651–676, 662–663.

kommunista regenerációjának”,³⁴ a „vallási előítéletektől”³⁵ való megszabadulás egyik eszközeként határozta meg. Mindezzel a párt az oktatás teljes laicizálása, valamint a kötelező és ingyenes közoktatás bevezetése mellett foglalt állást. Ezen – a Szovjetunió későbbi ateista politikájával is összhangban lévő – álláspont lett szentesítve az 1919 júliusában elfogadott szovjet Alkotmány 13. és 17. pontjaiban is.³⁶ Utánozva a forradalmi rendeletek megfogalmazását, a rendelkezések egyrészt formálisan deklarálták a lelkiismereti szabadságot, másrészt az egyház államtól és iskolától való elválasztását – a tulajdonképpeni szekularizációt –, valamint az általános és ingyenes közoktatás bevezetését tűzték ki célul.

Utóbbira, avagy a „tömegek szellemi felvilágosítására”³⁷ azért volt szükség, mert a berendezkedő bolsevik rendszer meg akarta „szabadítani a tanulást a tőke kontrolljától”³⁸ és „elpusztítani a gazdagok monopóliumát az oktatásban”,³⁹ így szüntette meg a „burzsoá” iskolarendszer által fenntartott, konformizmusra nevelő indoktrinációt. Ehhez kapcsolódott a kötelező oktatás bevezetésének célja is, bár ezen intézkedést már a cári hatóságok is foganatosítani akarták a háború befejeztével.⁴⁰ Így a kötelező oktatás bevezetése a bolsevik forradalom után igazából csak egy újabb ideológiai töltetet kapott, az egyik célkitűzését téve egy széles körű oktatási reform végrehajtásának. Ennek megfelelően 1918. október 1-jén az összes, korábban egyházi tulajdonú iskola fölötti irányítást az oktatási népbiztos (a korban Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij kultúrpolitikus) vette át, egységes munkaiskolává nyilvánítva ezeket.⁴¹ Érdekességgként megemlítendő, hogy az egységes munkaiskolákról szóló október 16-i rendelet utolsó paragrafusai megtiltották a kötelező házi feladat adásának lehetőségét, és eltörölték a bárminemű felvételi, előremeneti, illetve érettségi vizsgákat.⁴² E rendelkezések beleillenek a korai szovjet jogalkotás utópista ágába, amely, az államnak a jogrendszer egészével egyetemben történő elsorvadását jósolva, az osztálytársadalomra – az ideológia értelmében – jellemző tekintélyelv alapján működő múltat szerette volna végleg eltörölni.⁴³

Az iskolarendszer szovjetek általi átvétele után – de feltehetőleg a háború utóhatásának is betudhatóan – a bárminemű oktatásban részt vevő gyermekek számaránya

34 BUKHARIN, PREOBRAZHENSKY: *i. m.*, 388.

35 *Uo.*, 389.

36 Constitution of the Russian Socialist Federative Soviet Republic [1918], <https://www.marxists.org/history/ussr/government/constitution/1918/index.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

37 Nikolai BUKHARIN: *Church and School in the Soviet Republic* [1919], <https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1919/churchandschool.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

38 *Uo.*

39 *Uo.*

40 IGNATIEV: *i. m.*, 663.

41 *Uo.*, 664.

42 Decree on the Unified Labor School of the Russian Socialist Federated Soviet Republic [1918], <https://soviethistory.msu.edu/1917-2/raising-socialist-youth/raising-socialist-youth-texts/unified-labor-school/> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

43 Egy összefoglalóért a szovjet jogalkotás korai, utópista ágáról, lásd Yoram GORLIZKI: *Communism and the Law = The Oxford Handbook of European Legal History*, szerk. Heikki PIHLAJAMÄKI, Markus D. DUBBER, Mark GODFREY, Oxford University Press, Oxford, 1096–1115, 1097–1100. Sztálin az 1931-es oktatási reformmal valamennyire visszatért a hagyományos

gyors csökkenésnek indult. Míg 1914-ben 91%-uk részesült iskolai oktatásban, 1918-ban ez az arány 62%-ra, 1919-ben 49%-ra, 1920-ban pedig 24,9%-ra csökkent. Ennek következtében 1914 és 1920 között az írástudatlanság az összlakosság körében 44%-ról 65%-ra nőtt.⁴⁴

E jelenségre válaszul hirdette ki 1919. december 26-án a Népbiztosok Tanácsa az írástudatlanság felszámolásáról szóló rendeletet (*likvidatsiya bezgramotnosti*). A *libkez* nevében a 8 és 50 év közötti írástudatlanok számára kötelezővé tették a kifejezetten az alfabetizáció és az ideológiai nevelés céljára felállított intézmények látogatását. A társadalmi fejlődésben már a szocializmus elérését deklaráló 1936-os sztálini Alkotmány 121. cikke – fenntartva az állam és az egyház elválasztását – kötelező elemi oktatásról rendelkezett.⁴⁵

Az egyházi oktatási intézmények felszámolásának szovjetunióbeli gyakorlata tulajdonképpen azt egyértelműsíti, hogy a bolsevik vezetést elsősorban egy konkurens világnézettel és az azt képviselő intézményekkel való leszámolás szándéka vezette, semmint az oktatási rendszer – csupán másodlagos célt szolgáló – szekularizációja. A kizárólagosságot hirdető kommunista ideológia nem tűrhette meg – a magáéval akár részben azonos – alternatív világmagyarázatot nyújtó intézmények létezését. Dimitri Klepinin – ma már az ortodox egyházbeli zsidómentő tevékenysége miatt kanonizált – ortodox pap, egyetemi oktató szerint „[a] vallás elleni háborújában a kommunizmus egy dogmatikus materialista hitre támaszkodik – amely lényegében vallásos természetű. Ez adja a paradoxonját: a kommunizmus a militáns materializmus igazi vallása, amelynek célja egy új társadalom megteremtése, minden anyagi jelenség megmagyarázása és az élet új irányba terelése. Ezért a vallással való konfliktusában fanatikus, és el akarja bitorolni azt a helyet az emberi életben, amelyet mindig is a vallás töltött be, és mindig is be fog tölteni. Vallásgyűlölete határtalan.”⁴⁶ A társadalom általános szekularizálásának folyamatában a kommunista ideológia, Paul Froese szerint is, ténylegesen egy vallás szerepét töltötte be. „Az 1920-as évek végére a szovjet rezsim létrehozta az Állandó Bizottságot a Vallási Kérdések Vizsgálatára és Felügyeletére, a Harcos Ateisták Ligáját, hogy terjessze azt az üzenetet, miszerint a vallás tudományosan cáfolható, valamint számos ateista egyetemet alapított, hogy egy új, vallásellenes értelmiségi generációt neveljen ki. Abban a reményben, hogy aláássa a vallást, a szovjet rezsim egyfajta antiegyházat alakította magát, ateista iskolákkal és gyűlésházakkal, vallásellenes térítőkkal, valamint egy világosan meghatározott ateista erkölcsi világnézettel, amelyet 'tudományos ateizmusnak' neveztek.”⁴⁷

oktatási mintához, és visszavezette a vizsgák rendszerét. David D. SCANLON et. al.: *Education. Revolutionary patterns of education. Russia: from tsarism to communism* = *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/education/Revolutionary-patterns-of-education> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

44 IGNATIEV: i. m., 665.

45 Constitution of the Union of Soviet Socialist Republics With Amendments and Additions adopted by the First, Second, Third, Sixth, Seventh and Eighth Sessions of the Supreme Soviet of the U.S.S.R. [1936], <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1936/12/05.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

46 A szerző fordítása. Dmitry KLEPININ: *Religion = Russia U.S.S.R.: A Complete Handbook*, szerk. P. MALEVSKY-MALEVITCH, William Farquhar PAYSON, New York, 1933, 627–650, 627.

47 A szerző fordítása. Paul FROESE: *The plot to kill God: findings from the Soviet experiment in secularization*, University of California Press, Berkeley, 2008, 5. A könyv a szovjet szekularizációs kísérletet mutatja be szociológiai szempontból.

Ezen antiklerikalizmus és egyházellenesség eklatáns példája Leninnek a politbűróhoz, a politikai rendőrség vezetéséhez, az Igazságügyi Népbiztossághoz és a forradalmi törvényszékekhez intézett titkos levele 1922-ből. Annak az évnek a februárjában, a Szovjetunióban jelentkező éhínségre hivatkozva, a Központi Bizottság kiadta az egyházi értéktárgyak lefoglalásáról szóló rendeletet. Az intézkedés lehetővé tette a helyi hatóságok számára az előző rendelet által egyházi tulajdonban hagyott, szigorúan liturgikus célú arany- és ezüstitárgyak rekvirálását. Mindez természetesen nagyfokú ellenállást váltott ki a papság és a hívők részéről. Lenin ezzel kapcsolatos, márciusban írt titkos levelében kimondta, hogy minél több papot sikerül az ellenkezés miatti retorzió ürügyén *„agyonlőni, annál jobb. Most kell ennek a publikumnak olyan leckét adni, hogy aztán néhány évtizedig még csak gondolni se merjenek semmiféle ellenállásra.”*⁴⁸

4. Az egyházi oktatási intézmények államosítása Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában

Mint láthattuk, tételelesen nem szerepel a marxi ideológiában az egyházi oktatási intézmények államosításának szükségessége. Ebből kifolyólag, a kelet-közép-európai iskola államosítások során a szovjet előkép azonosítható meghatározó mintaként. A továbbiakban az egyházi oktatási rendszer három vizsgált állambeli felszámolásának folyamata kerül bemutatásra, különös figyelmet szentelve az államosítás alkotmányjogi kérdéseket is felvető időzítésének.

4.1. Az időzítés – alkotmányjogi kérdések

Az egyházi oktatási intézmények államosításának *mikorja* azért kulcsfontosságú kérdés, mert pontosan kitűnik belőle, hogy a vizsgált folyamat egy mesterterv szerint, szovjet központi irányítás alatt történt. Bár a Szovjetunióban is forradalmi gyorsasággal lettek elfogadva a kommunista társadalmi kísérlet jegyében a gazdasági és oktatási rendszer átalakításáról szóló rendeletek, mégis, az előkép-nélküliségükben egyfajta organikus folyamat eredményeként is felfoghatók a forradalmi és polgárháborús történetekre meghozott jogi lépések. Ezzel ellentétben, a második világháború után szovjet érdekszférába került államokban pár évbe próbálták belesűriteni mindazon változást, amelyen a Szovjetunió a korábbi évtizedekben átment. Ezzel magyarázható, hogy 100 évvel a Kommunista Párt kiáltványának megjelenése, valamint 30 évvel a szovjet oktatási intézmények államosítása után az európai szatellitállamokba a szekularizáció ezen erőszakos módja is átültetésre került.

Az iskolai évszerkezet szempontjából megfigyelhető, hogy a magánoktatási intézményeket államosító jogszabályok elfogadása mindhárom államban a nyári vakációhoz közel vagy azzal egybeesőleg volt időzítve. Ennek köszönhetően az előírások

48 HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú diktatúra alkotmány- és jogtörténete Magyarországon*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 444.

a következő, 1948–1949-es tanév elejére – a végrehajtási normák szünidőre időzített kiadása és végrehajtása után – ténylegesen hatályba léphettek. Mindez eklatánsan látszik Magyarország esetében, ahol az egyházi iskolák száma jóval nagyobb volt, mint a másik két államban. Itt az 1948/6280. kormányrendelet,⁴⁹ az addig eltelt tanítási napok számától függetlenül, az 1947–1948-as tanév utolsó tanítási napjaként június 10-ét határozta meg, tekintet nélkül az addig eltöltött tanítási napok számára. A vizsgákat, valamint a tanévzáró ünnepséget 1948. évi június hó 15. napjáig le kellett folytatni.

Jogi szempontból az időzítés elsősorban alkotmányjogi kérdéseket vet fel. A társadalmi élet ideológiai motiváltságú jogszabályokkal történő átalakítása, a formális legalitás látszatának fenntartása mellett, csakis egy új alkotmányos rendszerben történhetett meg. Ezért a legtöbb szovjet érdekszférába került államban röviddel a hatalomátvétel után egy új alkotmány került elfogadásra. Főszabály szerint az első, államalapításra tág értelemben – nem csupán a termelési eszközöknek vélt javak, hanem az egyházi oktatás felszámolása tekintetében is – vonatkozó jogszabályokat a társadalom kommunista ideológia mentén történő átformálását célzó új alkotmány hatálybalépése után hozták meg.

E szabály alól Magyarország kivételt képez, ugyanis a szovjet típusú Alkotmány elfogadását megelőzően⁵⁰ az ország egy íratlan alkotmánnyal rendelkezett. Egy új alkotmány hatálybaléptetésének – Románia és Csehszlovákia esetében – szükséges lépését fölös akadálnak tekintő kommunista pártvezetés felfogásában a kartális alkotmány hiánya csupán megkönnyítette a jog és a gazdaság ideológiai vonalak mentén történő átformálását. Talán e szabály alóli kivétellel is magyarázható, hogy míg Csehszlovákiában és Romániában a szovjet típusú diktatúra kezdetén elfogadott alkotmányokat⁵¹ a rendszer a későbbiekben lecserélte, Magyarország valamivel később elfogadott Alkotmánya – noha több módosítással – a diktatúra egész ideje alatt hatályban maradt.

A lelkiismereti szabadság formális deklarálása mellett mindhárom '40-es évek végén elfogadott alkotmányban találunk a vallás vagy az egyház társadalmi életben betöltött szerepére vonatkozó rendelkezéseket. Magyarország 1949. évi Alkotmányának 54. § (2) a Szovjetunió 1936. évi Alkotmányába foglalt megoldását másolja: „[a] lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól”. Csehszlovákia május 9-i Alkotmánya 13. cikkének első bekezdése kijelenti, hogy az összes iskola állami fenntartású. Ezen az egyházi oktatást közvetett módon ellehetetlenítő rendelkezésekkel szemben Románia 1948. évi Alkotmányának 27. cikke már tételes tiltást tartalmaz: „[e]lgyetlen felekezeti, gyülekezeti vagy vallási közösség sem nyithat vagy tarthat fenn általános oktatási intézményeket, hanem csak az egyházi személyzet képzésére szolgáló, állami ellenőrzés alatt álló speciális iskolákat”.

49 1948/6280. kormányrendelet az 1947/48. iskolai év befejezéséről és az 1948/49. iskolai évre szóló beiratások idejének megállapításáról. Megjelent a Magyar Közlöny 1948. június 5-én kiadott 125. számában.

50 Folyamat részleteiért lásd HORVÁTH: *A szovjet típusú diktatúra...*, i. m., 84–86.

51 Az 1948-as romániai Alkotmány elemzéséért lásd FAZAKAS Zoltán József: *A Vastörvény: a román nemzetállam mint alkotmányos értékválasztás, annak továbbélése a román totális államokban és a nemzeti kisebbségek*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2024, 121–126.

1. táblázat. *A magánoktatási intézmények államosításáról szóló jogszabályok és a szovjet típusú alkotmányok időzítése Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában (forrás: a szerző saját gyűjtése)*

	A magánoktatási intézmények államosításáról szóló jogszabály és elfogadásának, megjelenésének, valamint hatálybalépésének időpontja	Az első két szovjet típusú alkotmány elfogadásának és hatálybalépésének időpontja
ČSR	Zákon č. 95/1948 Sb. o základní úpravě jednotného školství (elfogadás: 1948. 04. 21. ; megjelenés: 1948. 05. 10. ; hatálybalépés: 1948. 09. 01.)	Első Alkotmány (elfogadás: 1948. 04. 14. ; hatálybalépés: 1948. 05. 09.) Második Alkotmány (hatálybalépés: 1960. 07. 11.)
HU	1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában (elfogadás, megjelenés és hatálybalépés: 1948. 06. 16.)	Első és utolsó Alkotmány (elfogadás: 1949. 08. 18. ; hatálybalépés: 1949. 08. 20.)
RO	Decretul nr. 175/1948 pentru reforma învățământului és Decretul nr. 176/1948 pentru trecerea în proprietatea Statului a bunurilor bisericilor congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional (elfogadás, megjelenés és hatálybalépés: 1948. 08. 03.)	Első Alkotmány (elfogadás és hatálybalépés: 1948. 04. 13.) Második Alkotmány (hatálybalépés: 1952. 09. 27.)

A csehszlovákiai és romániai átmeneti alkotmányok további cikkelyei rendelkeztek a marxi elmélet szerinti, különböző termelőeszközöket célzó államosításról. A tulajdon dogmatikai felosztásában addig is létező magántulajdon mellé mindhárom ország alkotmánya más, nem csak a köztulajdon fogalmát lefedő tulajdonformákat is rendelt.

4.2. Az oktatási intézmények államosításának folyamata Csehszlovákiában

Csehszlovákiában az az egyedi helyzet állt fenn, hogy az egyházi oktatási intézmények állami tulajdonba vétele nagyrészt még a kommunista hatalomátvétel eredményezte iskolaállamosításokat megelőzően megtörtént. Ennek magyarázatához szükséges a mai Szlovákia és Csehország területén az első világháborút követően beálló változások görcső alá vétele.

Az impériumváltás után frissen megalakult csehszlovák állam szlovák részén a Magyar Királyság oktatási modelljének megfelelően az – állami iskolák jelenlétét ugyan nem teljesen kizáró – egyházi oktatási rendszer volt hangsúlyos. Bizonyos adatok szerint 1917–1918-ban Szlovákia területén az iskolák 74,5%-a tartozott egyházi

vezetés alá.⁵² Ezzel is magyarázható, hogy a világháború után berendezkedő csehszlovák államhatalom – a romániai példával ellentétes módon – nekifogott az egyházi iskolák elszlovákosításának. Egyes katolikus iskolákat már ekkor átvett az államigazgatás, azonban a szlovák elem katolikus egyházban történő megerősítése után ezeket nagyrészt vissza is juttatta.⁵³ E kezdeti viszonytság után a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló 1883. évi XXX. – a Magyar Királyságtól megörökölt – törvénycikk hatálya alatt új egyházi iskolák alapítására is lehetőség nyílt. Utóbbi folyamatot azonban az inkább szekularizációt támogató cseh politikai elit kevésbé támogatta.

A helyzet a müncheni egyezmény és az első Csehszlovákia széthullása után radikálisan megváltozott. Az immár csupán szlovák államot vezető kleriko-fasiszta rezsim idején a római katolikus egyház szerepe az oktatásban értelemszerűen szubsztanciálisan megnőtt.⁵⁴ Erre is válaszul, egyfajta ellenreakcióként, az 1944. augusztus 29-én kirobbant szlovák nemzeti felkelés⁵⁵ alatt született meg a Szlovák Nemzeti Tanács a szlovákiai oktatás államosításáról szóló 1944. évi 5. rendelete. A szeptember 6-án elfogadott, még aznap hatályba lépő jogszabály lakonikus négy cikkéből az első kimondta, hogy „[m]inden kategóriájú és fokozatú iskola, a gyermekmegőrzőktől és nappaliktól [a korabeli óvodák elnevezése] kezdve egészen az egyetemekig, Szlovákiában e rendelet hatálybalépésének napjától államosításra kerül”.

A rendelet érdekességét annak utóélete adja. Bár október 28-án a kollaboráns szlovák erőknél és a Szlovákiában állomásozó német csapatoknak betudhatóan a felkelés végleg megbukott, a világháború után újraalakult Csehszlovákia szlovák részén a hatóságok a rendeletet hatályban lévőnek tekintették. 1945 áprilisában – a Szovjetunióval szorosabb kapcsolat ápolását előíró kassai kormányprogram meghozatala után – a katolikus egyház püspökeinek heves tiltakozása ellenére *ad hoc* módon alkalmazni kezdték, átvéve az irányítást bizonyos felekezeti iskolák, valamint teljes ingó és ingatlan vagyonuk fölött.⁵⁶ A jogfolytonosság látszatának fenntartása végett a rendeletet a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. évi 34. rendeletével május 16-án megerősítették. A következő jogi aktusok az egyházi bentlakások, árvaházak és más karitatív társadalmi célt ellátó intézmények államosításáról szóltak.⁵⁷ Ami a kollektív bűnösséggel vádolt szlovákiai magyarság vallási közösségeit illeti, az állam a teljes vagyonukat – az iskolákat is beleértve – elkobozta. Továbbá, a tiltakozások ellenére általában azt is megakadályozta, hogy ezen vagyonelemek a szlovákiai egyházakhoz kerüljenek.⁵⁸

52 Blanka KUDLACOVA: *National character of the Educational Reform Movement in Slovakia in the interwar period*, History of Education and Children's Literature, 2015/1, 317–337, 319.

53 Owen V. JOHNSON: *Slovakia, 1918-1938: education and the making of a nation (East European Monographs)*, Columbia University Press, New York, 1985, 318–319.

54 James Ramon FELAK: *After Hitler, Before Stalin: Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia, 1945–1948*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2009, 16.

55 A szlovák nemzeti felkelés 1944-ben kitört fegyveres ellenállás volt a náci megszállás és a kollaboráns szlovák bábkormány ellen, amelynek célja Szlovákia felszabadítása és a demokratikus rend helyreállítása volt.

56 FELAK: *i. m.*, 10.

57 *Uo.*, 17.

58 *Uo.*, 21.

Az ország cseh felére vonatkozóan megállapítható, hogy itt a két világháború között alapvetően jóval csekélyebb volt az egyház által fenntartott oktatási intézmények száma, mint Szlovákiában.⁵⁹ Az első világháború után a Habsburg támogatottságú katolikus egyház elvesztette társadalmi népszerűségének legnagyobb részét. Helyette az újonnan megalakult cseh huszita egyház vált a nem hivatalos államegyházzá.⁶⁰

Ami a második világháború utáni, azonban még a teljes kommunista hatalomátvétel előtti időket illeti, a kommunista pártból kikerült oktatásügyi miniszter, Zdeněk Nejedlý a szlovákiai példa alapján előkészítette az iskolák államosításáról szóló jogszabályt. Javaslatában azonban már nem kerülhetett megvitatásra az 1945 októberére kitűzött kormányülésen, mivel a katolikus egyház tiltakozására ezt elhalasztották.⁶¹ Ezzel a cseh országrészben levő egyházi iskolák egy 3 éves haladékot nyertek a szlovák országrészben levő társaikhoz képest.

Egyházellenes intézkedések szintjén az 1948 márciusában módosított földreformtörvények már egész Csehszlovákiában érintették a katolikus egyház birtokait. E törvények rendelkeztek a katolikus egyház egyes ingatlanainak állami tulajdonba vételéről, beleértve a patronátusokat is, vagyis azokat a jövedelmet termelő birtokokat, amelyeket az egyházak vallási és társadalmi tevékenységeik finanszírozására használtak. Így igazából az egyházi oktatási intézmények létalapját, finanszírozását lehetetlenítették el. Mindennek ellenére, 1948 elején a katolikus egyház a cseh országrészben még 6 gimnáziumot, 5 reálgimnáziumot (középiskolát) és több mint 100 elemi iskolát működtetett, amelyek összesen körülbelül 2497 tanulót számláltak.⁶² Más források szerint Csehszlovákiában 1948 elején még nem kevesebb mint 134, a római katolikus egyház által fenntartott iskola volt megtalálható.⁶³

Az 1948 februárjában megtörtént kommunista állampuccs után ilyen körülmények között került elfogadásra az egyházi oktatás teljes felszámolását előíró, fentiekben már említett jogszabály. Ugyan a magánoktatási rendszer felszámolását az egységes állami oktatás felállításáról szóló reformtörvény átmeneti rendelkezéseinek formájában előírva valamelyest hasonlít a romániai rendelkezés homológjára, a jogszabály egy aspektusában nagyban eltért a romániai és magyarországi államosítási aktusoktól. Míg utóbbiak tételesen rendelték el az egyházi iskolák államosítását, a csehszlovák szabályozás ezt csupán implicite tette meg. Ennek magyarázatául valószínűleg az szolgál, hogy már relatíve kisszámú, csupán a cseh országrészben található iskola volt az egyházak kezén.

59 Anderson LEAH SEPPANEN: *Render Unto God What is God's: How Religious Actors Achieved Church Property Restitution in the Czech and Slovak Republics* = *American Political Science Association 2013 Annual Meeting paper*, 2013, 13, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2300840 (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

60 Tomáš HAVLÍČEK, Martina HUPKOVÁ, Daniel REEVES: *Secularization and Church Property: The Case of Czechia* = *The Changing World Religion Map. Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, szerk. Stanley D. BRUNN, Springer, Dordrecht–Heidelberg–London–New York, 2015, 2181–2200, 2185.

61 Petra CHALUPOVÁ: *Katolická církev v českých zemích v letech 1945–1948 Brněnská diecéze – církevní školství a činnost církve pro mládež (magisterská diplomová práce)*, Masarykova univerzita Filozofická fakulta Historický ústav, Brno, 2008, 34.

62 Petr JÄGER: *Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948–1989 = Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, szerk. Michal BOBEK, Pavel MOLEK, Vojtěch ŠIMÍČEK, Mezinárodní politologický ústav, Brno, 2009, 769–810, 803.

63 Radim CIGÁNEK: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*, Karolinum, Praha, 2009, 140.

Mindezeknek megfelelően, az egységes iskolarendszer alapvető szabályozásáról szóló 1948. évi 95. törvény 4. § (1) előírta, hogy minden iskola állam által működtetett iskola. Ehhez a korabeli Alkotmányból már ismert előíráshoz kapcsolódtak továbbá a 9. § és a 20. § azon rendelkezései, amelyek az óvodák és iskolák alapításának, illetve megszüntetésének jogát az adott tartományi iskolahatóság hatáskörébe helyezték. A korábban nem állami kontroll alatt működő magánoktatási intézmények, így az egyházi iskolák tekintetében is a törvény átmeneti rendelkezései tartalmazták a foganatosítandó teendőket. A 81. § elrendelte, hogy az eddig nem állami kontroll alatt álló „*közoktatási joggal rendelkező iskolák*” ezentúl jelen törvény hatálya alá essenek, *ergo* tagozódjanak be az egységes állami oktatási rendszerbe. A magániskolákra nézve a törvény 82. §-a volt irányadó, amelynek értelmében az „*iskolai alapok, különösen a nemzeti iskolák oktatásáról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk alapján létrehozott alapok megszűnnek, és azok vagyona a fenntartó tulajdonába kerül, aki az iskolai költségeket korábban fedezte*”. A 83. § továbbá kimondta, hogy az „*iskolai hatóság jogosult használni azt az ingó és ingatlan vagyont, amely 1948. január 1-jén az iskola korábbi fenntartójának tulajdonában volt, vagy amelyet a fenntartó más jogcímen használt, az átalakuló iskola céljaira*”, amely jogkorlátozásért a korábbi fenntartóknak, illetve a vagyon tulajdonosainak nem járt kártérítés. A 84. § a korábbi alkalmazottak átvételéről szolt.

A törvény érdekessége, hogy a magyarországi jogszabályhoz hasonlóan nem vonatkozott a papképzéssel foglalkozó intézményekre, így ezen iskolák egyházi kézben maradhattak. A 92. § kijelentette, hogy a „*törvény nem vonatkozik a felsőoktatási intézményekre, a katonai iskolákra és a teológiai intézetekre*”.

Az oktatási reformot foganatosító törvény legfőbb célja alapvetően az oktatás kommunista ideológia mentén való átgyúrása volt, amit ennek teljes etatizációjával és központi irányítás alá vonásával kívánt elérni. A 2. § szerint az iskolák szerepe „*olyan nemzetileg és politikailag tudatos polgárok nevelése, akik a népi demokratikus állam hűségesei, bátor hazafiak, valamint a dolgozó nép és a szocializmus elkötelezett támogatóiként állnak helyt*”.

4.3. Az oktatási intézmények államosításának a folyamata Magyarországon

A modern kori Magyarországon az oktatási intézmények többségének fenntartásáért legfőképp a nevelő funkciójukat ilyen formában is betöltő egyházak voltak felelősek. Az oktatás terén megvalósítandó szekularizáció több indok mentén is alátámasztott szükségessége folyamatosan jelen volt a magyar politikai gondolkodásban. Az 1848-as forradalom⁶⁴ és a Tanácsköztársaság fennállásának⁶⁵ ideje alatt⁶⁶ több sikertelen próbálkozás is született erre nézve. A két világháború közötti etatista politika az oktatás terén 1935-ben

64 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában kimondta, hogy „[m]inden bevet vallásfelekezetei egyházi és iskolai szükségiei közálladalmi költségek által fedeztessenek”.

65 A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete a nevelési és kutatási intézetek köztulajdonba vételéről. Megjelent 1919. március 29-én, <https://mandadb.hu/dokumentum/1121252/379319190329x001001ild1430.pdf> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.). A magyarországi proletárdiktatúra szovjet mintát másoló egyházpolitikájáról lásd LÁSZLÓ T. László: *Egyház és Állam Magyarországon 1919–1945*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 107–124.

66 KELEMEN Elemér: *Az államosítás oktatástörténeti előzményei Magyarországon*, Neveléstörténet, 2008/3–4, 80–90, 83, 86.

egy olyan új tanügyi törvény⁶⁷ elfogadását eredményezte, amely „önkormányzati és az egyházi autonómiák felszámolásával [...] az iskolák 'második államosítását' [a Tanácsköztársaság idején az történnén az első] jelentette a magyarországi oktatásügy történetében”.⁶⁸ Ennek ellenére még 1945-ben is – Európában akkor már rég egyedülálló módon – az egyházak rendelkeztek az oktatási intézmények abszolút többsége fölötti tulajdonjoggal.

Az egyházak oktatási feladatkörének ellátása legnagyobb részben mindig is ezen intézmények saját vagyonából valósult meg. A második világháború után meghozott, az ún. „ürívilág” felszámolását célzó földreform⁶⁹ az egyházi intézményrendszer fenntartását részlegesen ellehetetlenítette.⁷⁰ Ebből kifolyólag a helyi közigazgatási egységek és a különböző vállalatok egyre nagyobb szerepet kaptak az egyházi oktatási intézmények fenntartásában. Mindezek ellenére, még a földosztás után is „[n]yilvánvaló volt, hogy a nevelési célok marxista átalakítása csak a társadalmi többséggel szemben, államhatalmi eszközökkel történhet meg”.⁷¹

A magyarországi történészeknek köszönhetően kimondottan jól rekonstruálható az egyházi iskolák államosításának folyamata.⁷² A magánoktatási intézmények államosításáról szóló törvényt egy igazi többszereplős forgatókönyv készítette elő. Az Államvédelmi Osztály egyházi iskolákat érintő házkutatásait a bíróságok előtt köztörvényes bűncselekmények ellen indított koncepciók peres sokasága követte. (Ezek közül a Pócsperiti katolikus plébános elleni ügy volt a legjelentősebb.)⁷³ A sajtó e perekről egy egyházellenes propaganda-hadjárat keretén belül részletesen be is számolt. Mindeközben a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága határozatot adott

67 1935. évi VI. törvénycikk a közoktatásügyi igazgatásról. Kihirdetve 1935. június 12-én. A törvény által bevezetett általános állami kontrollmechanizmusról lásd KATONA András: *Az iskolai felügyelet története Magyarországon II. (1935-től a rendszerváltoztatásig)*, Történelemtanítás, 2016/1–2, https://real.mtak.hu/208972/1/07_01_04_Katona.pdf (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).
68 KELEMEN: i. m., 87.

69 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről. Kihirdetve 1945. szeptember 16-án.

70 A katolikus egyháztól 456 000 hektárt vettek el bárminemű kártérítés nélkül. Csupán e terület körülbelül harmadát (legfőképp termőföldet) osztották ki. A katolikus egyháznak tehát hozzávetőlegesen 45 600 hektárja maradt. A református egyház 58 140 hektárjából körülbelül 34 000 hektár maradt meg. Az evangélikus egyházat nem érintette a földreform. Az egyházi tulajdonban maradt földekről a nem csekély nyomás alá helyezett egyházak a szovjet típusú diktatúra berendezkedése után mondtak le. TIBOR FEDOR: *Settlement of Ownership of the Former Real Properties of Churches in Hungary = Religion and Public Authority in European Union Countries Conference Proceedings*, szerk. Jakub Kříž, Ministry of Culture of the Czech Republic, Praha, 2009, 45–55, 45.

71 PORNÓI Imre: *1948 – Az iskolák államosítása = Szakmódszertani és más emberközpontú tanulmányok*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, TORGYIK Judit, International Research Institute sro, Komárno, 2019, 461–468, 461.

72 Lásd például RAPALI Vivien Regina: *Az egyházi iskolák államosítása = Kronológia: A rendszerváltás mérföldkövei*, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/az-egyhazi-iskolak-allamositasa> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.); HORVÁTH: *A szovjet típusú diktatúra...*, i. m., 455–457. Az egyházak reakciójáról az intézkedések kapcsán lásd PORNÓI: i. m., 462–465. Egy alternatív nézőpontért: BALOGH Margit, KNAUSZ Imre: *Az iskolák államosítása 1948-ban*, Párttörténeti Közlemények, 1988/2, 40–83.

73 HORVÁTH: *A szovjet típusú diktatúra...*, i. m., 455.

ki, amelyben arról rendelkezett, hogy egy pedagógusdelegáció panaszával keresse fel a miniszterelnököt, és kérje az egyházi iskolák államosítását. Hasonlóképpen az Országgyűlés is utasításba kapta, hogy mikor nyújtsák be és meddig tárgyalják meg az államosítást elrendelő törvényt.⁷⁴

Ilyen körülmények között fogadták el az 1948. évi XXXIII. törvénycikket a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. A törvény indoklásából megtudhatja az olvasó, hogy az „államnak az a joga, hogy a köznevelés egészét kezében tartsa, a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségszerű következménye”.⁷⁵ Továbbá arra is fény derül, hogy az iskolák államosítása több okból kifolyólag is elengedhetetlen lépésnek tekintendő. Egyrészt az egyházak akkori anyagi helyzetükben nem tudtak eleget tenni ezen intézmények fenntartásának, másrészt az ezekben folyó oktatás ellentmondott a korszerű iskoláztatás követelményeinek, harmadrészt pedig az „*egyházi iskolák nevelési eszményei ellentétben állnak az általános iskola demokratikus célkitűzéseivel*”.⁷⁶

Számszerűsítve, az államosítás előtt az oktatási intézmények 53%-át tartották fenn az egyházak. Ha eltekintünk az óvodák és felsőfokú oktatási intézmények számától, kiderül, hogy az iskolák körülbelül 60%-a volt egyházi fenntartású.⁷⁷ A Horváth Attila professzor által közölt adatok szerint ez összesen 6505 iskolát jelentett, amelyből 5407 általános és népiskola, 98 tanítóiskola és líceum, míg 113 gimnázium volt. A felekezetek szerinti lebontásban a következő táblázat az irányadó.

2. táblázat. Az államosított iskolák felekezeti eloszlása Magyarországon (forrás: MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon, Szent István Társulat, Budapest 2000, 301–302., idézi HORVÁTH: A szovjet típusú diktatúra..., i. m., 456.*)

Egyház	Elemi iskola	Középiskola	Megmaradt intézmények
Izraelita	26	13	1 gimnázium
Evangelikus	342	21	–
Református	1184	46	1 gimnázium
Katolikus	2885	301	8 gimnázium

Mint látható, Csehszlovákiával (a papnevelést kizáró intézmények kivételével) és Romániával ellentétben az államosításért felelős magyarországi törvény nem vonta maga után az összes egyházi oktatási intézmény államosítását. A protestáns és izraelita egyházakra az államhatalom egy-egy megállapodást oktrojált rá, így vonva ezeket a tulajdonképpeni hatalma alá.⁷⁸ E megállapodás a református egyházzal még az államosí-

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ 1948. évi XXXIII. törvénycikk indoklása a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. Kihirdetve 1948. június 16-án.

⁷⁶ Uo. Az indoklás minimálisan kitér az egyházak által addig fenntartott jogakadémiákra is, kijelentve, hogy ezen „*jelentőségüket veszített, idejüket múlt intézmények kérdésének észszerű rendezését eddig kizárólag különállásuk akadályozta*”.

⁷⁷ FEDOR: i. m., 45.

⁷⁸ Bővebben ezekről HORVÁTH: *A szovjet típusú diktatúra..., i. m., 457*; PORNÓI: i. m., 463.

tási törvény meghozatala előtt megkötésre került, így „a sárospataki, a debreceni, a pápai kollégiumokat, a budapesti fiú- és leánygimnáziumot és a négy jogakadémiát (ezeket később, a) 1949. június 26-án a 4105/1949. sz. kormányrendelet⁷⁹ szüntette meg) nem államosították ekkor”.⁸⁰ Mivel iskoláihoz való hozzáállását a XI. Piusz pápa által 1929-ben kiadott egyik apostoli körlevele⁸¹ határozta meg, a katolikus egyház – e hozzáállást hűen tükrözve – hevesebben kiállt az államosítás ellen.⁸² Formálisan hatályos jogi megállapodást nem is kötött az államhatommal. A katolikus püspöki kart mégis rákényszerítették egy, a későbbiekben egyik fél által sem elismert, az államhatom számára azonban hivatkozási alapként szolgáló megállapodás elfogadására. E megállapodás révén az egyháznak nyolc középiskolát juttattak vissza.⁸³

További különbség a csehszlovákiai és romániai államosítási jogszabályhoz képest, hogy e folyamat Magyarországon nem egy oktatási reformtörvény részeként valósult meg. Ennek következtében a magyarországi államosítási törvény nem rendelkezett még a hit- és erkölcsan kötelező oktatásának kivezetéséről sem.⁸⁴ Utóbbi „fakultatívvá tétele”, tulajdonképpen betiltása, csupán az Elnöki Tanács 1949. évi 5. törvényerejű rendeletével⁸⁵ történt meg.

Az államosítási törvény összesen hat szakaszra oszlott. Az 1. § kimondta, hogy a „nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá a kisdédóvódák fenntartását – a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézetek (hittudományi főiskola, diakónus és diakonisszaképző stb.) kivételével – az állam veszi át”. A 2. § a fenti intézmények tanárait, tanítóit és óvónőit állami alkalmazottakká minősítette át, egyben elismerve az eddig ledolgozott éveiket is. A 3. § az átvett intézmények épületét, berendezését, felszerelését, valamint az iskola, illetve óvoda addigi fenntartását szolgáló egyéb vagyonát (mint például az *expressis verbis* megemlített tanítói földet vagy lakást) mint közművelődési célvagyonot az állam tulajdonába rendelte. A 4. §, egyfajta átmeneti rendelkezésként megteremtette annak lehetőségét, hogy az oktatási intézmény fenntartásának anyagi terheit (ennek tulajdonosától függetlenül) addig részben viselő helyi önkormányzat vagy vállalat az államosítás után is kötelezhető legyen e terhek viselésére. Minderre a törvény indoklása szerint azért volt szükség, mert a „helyzet ugyanis az, hogy az állami általános és népiskolák, valamint a kisdédóvódák dologi terheit igen jelentős mértékben a városok, továbbá a nagy- és kisközségek viselik. Ezeknek a terheknek, vagy legalább azok jelentős részének további viselése

79 1949/4105. kormányrendelet az egri, a kecskeméti és a miskolci állami jogakadémiák működésének megszüntetéséről és a debreceni tudományegyetem jog- és közgazdasági tudományi kara működésének szüneteltetéséről. Megjelent a Magyar Közlöny 1949. június 26-án kiadott 134. számában.

80 PORNÓI: i. m., 463.

81 XI. Piusz pápa „Divini illius magistri” kezdetű apostoli körlevele az ifjúság keresztény neveléséről, Kapisztrán Szent János Kiadó, Budapest, 2017 [1929], http://cdn3.kapisztrankiado.hu/letoltesek/kiadvanyok/1929_Divini_Illius_Magistri.pdf (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

82 PORNÓI: i. m., 464.

83 HORVÁTH: A szovjet típusú diktatúra..., i. m., 460.

84 Erre az államosítási törvény cikk indoklásában a törvényjavaslat benyújtói külön hangsúlyt helyeznek. Céljuk kizárólag „köznevelésünk egységének a megteremtésére irányul”. 1948. évi XXXIII. törvény cikk indoklása.

85 1949. évi 5. törvényerejű rendelet a vallásoktatás tárgyában. Megjelent a Magyar Közlöny 1949. szeptember 6-án kiadott 182–184. számában.

nemcsak az állami költségvetés szempontjából indokolt, hanem azért is, mert a városok, a nagy- és kisközségek a dologi fenntartást saját eszközeikkel és a helyi viszonyok ismeretében olcsóbban és kielégítőbben tudják biztosítani, mint az állam.” Az 5. § kimondta, hogy a jövőben iskolát vagy óvodát csak minisztertanácsi határozat alapján lehet létesíteni és fenntartani.

Az államosítási törvényt több, a kormányzat részéről kiadott végrehajtó aktus követte. Ezek közül kiemelt fontosságú a népjóléti miniszter által 1948. július 18-án kiadott 1948/119.490. számú körrendelet,⁸⁶ amely az államosítási törvény végrehajtásával kapcsolatban szólított fel adatszolgáltatásra. A valamennyi város polgármesterének, község főjegyzőjének és körjegyzőknek intézett rendelet a különböző óvodatípusok összeírását kérte a hatóságoktól.

Az iskolák átvételével kapcsolatban három különböző minisztertől származó – tartalmában mégis szinte teljesen megegyező – rendeletről szükséges szót ejteni. A július során kibocsátott rendeletek – a megemlítés sorrendjében – a kereskedelmi és szövetkezetügyi minisztertől,⁸⁷ a földművelésügyi minisztertől⁸⁸ és az iparügyi minisztertől⁸⁹ származtak. Az államosítás pillanatáig az említett miniszterek felügyelete alatt is működő magániskola-kategóriák (pl. egyházi mezőgazdasági vagy műszaki középiskolák, illetve kereskedelmi szakiskolák) átvételének folyamatára határoztak meg többlétszabályokat, részletezve az államosítási törvény rendelkezéseit. Bár a rendeletek csupán a kibocsátásuk napján léptek hatályba, rendelkezéseiket – mai jogászszemmel megszegve a retroaktív szabályozás tilalmát – az államosítási törvény hatálybalépésének pillanatáig visszamenőleg kellett alkalmazni.

A rendeletek 3. §-ai például elrendelték, hogy az iskolák épületét olyan felirattal és névvel kell haladéktalanul ellátni, amely az iskola állami jellegét tünteti fel. Jogtörténeti szempontból kimondottan érdekesek a 8. §-ok rendelkezései, amelyek részletezik, hogy tulajdonjogi hatásának szempontjából hogyan is értendő az államosítási törvény. A rendeletek értelmében a törvény hatálybalépésének pillanatában – amely ez esetben azonos a közzététel időpontjával – a magániskolák fölötti tulajdonjog *ipso iure* az államra szállt át, bármely más formai követelmény teljesülésének szükségessége nélkül. Ezzel

86 A népjóléti miniszter 1948/119.490. N. M. számú körrendelete. Adatszolgáltatás az 1948. évi XXXIII. tc. végrehajtásával kapcsolatban. Megjelent a Magyar Közlöny 1948. július 18-án kiadott, 161. számában.

87 A kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter 1948/32.200. K. Sz. M. számú rendelete a nem állami iskolák fenntartásának az állam általvaló átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában rendelkező 1948: XXXIII. tc. végrehajtásáról. Megjelent a Magyar Közlöny 1948. július 3-án kiadott 148. számában.

88 A földművelésügyi miniszter 1948/70.400. F. M. számú rendelete a nem állami iskolák fenntartásának az állam általvaló átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában rendelkező 1948: XXXIII. törvénycikknek a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt álló iskolák tekintetében való végrehajtásáról. Megjelent a Magyar Közlöny 1948. július 13-án kiadott 156. számában.

89 Az iparügyi miniszter 1948/11.500. Ip. M. számú rendelete a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában alkotott 1948: XXXIII. törvénycikk végrehajtásáról. Megjelent a Magyar Közlöny 1948. július 16-án kiadott 159. számában.

indokolták az „átvett” ingatlanok már a telekkönyvi bejegyzés előtt megkezdődni hivatott állami használatát. A rendelkezések – a jogfolytonosság bizonyos látszatát fenntartva – azt voltak hivatottak takarni, hogy egy ilyen eljárás jogellenesnek bizonyult volna a szovjet típusú diktatúra berendezkedése előtt.

Hasonlóan érdekes rendelkezésekkel találkozhatunk a rendeletek 9. §-ában, amelyek az államosított ingóságok sorsa fölött rendelkeznek. A felsorolás értelmében *„állami tulajdonba kerül az iskola, illetőleg tanulóotthon berendezése, azaz az iskola, a tanulóotthon, a gyakorlóterület, műhely vagy konyha, az iskolai ifjúsági egyesület, az iskolai sportpálya vagy sporttelep területén vagy helyiségeiben beépített vagy elmozdítható bútorzat, fűtő-, fürdő-, mosdó-, mosogató-, főző- és mosóberendezések, vízvezetéki, világítási és szállítási berendezések. [...] Az állami tulajdonba kerülő felszerelés körébe tartozik mindaz az élő és holt felszerelés, amely a nevelés, tanítás, elméleti és gyakorlati képzés, valamint az iskolai igazgatás célját szolgálta, ide tartoznak továbbá azok, amelyek a tanulóotthon köztartásának működtetését biztosították (pl. szemléltető eszközök, szertári felszerelések, tanári és ifjúsági könyvtárak, tanulóotthoni fehérneműk, főzési eszközök stb.)* Ugyanakkor a rendelkezés szerint *„[n]em tartoznak az iskolai és tanulóotthoni felszereléshez a kegyeleti célokat szolgáló képek, szobrok vagy egyéb emléktárgyak, szentképek, vallási tárgyú szobrok, a tanítórend alapítójának vagy tagjának életét tárgyazó képek, a könyvtárnak kizárólag vallási tárgyú része stb. Ez utóbbiakat az iskolafenntartó jogosult elvinni. Nem tartozik az iskolai és tanulóotthoni felszereléshez az az ingóság sem, amelyet nem tanítás vagy nevelés céljára, hanem abból a célból helyeztek el az épületben, mert azt célszerűnek tartották vagy mert máshol elhelyezni nem lehetett (alkalmazottak és tanulók magántulajdonai, egyházi célokat szolgáló helyiségek berendezése, nem az iskola céljára szolgáló gyűjtemény vagy könyvtár stb.).”*

4.4. Az oktatási intézmények államosításának folyamata Romániában

Az oktatás az Ókirályság területén alapvetően más modell alapján működött, mint a később a Magyar Királyságtól az országhoz csatolt területeken. Az egységes, állami fenntartású iskolahálózat megteremtését – további formai szempontból idegen ihletésű, a korabeli romániai realitásoknak nem megfelelő reformokkal egyetemben – Alexandru Ioan Cuza fejedelemsége alatt kezdték el. Az első, 1864-ben elfogadott oktatási törvény⁹⁰ alapvetései között a kötelező és ingyenes alapfokú közoktatás megteremtése mellett ennek teljes laicizálása is helyet kapott.⁹¹ Az első világháború előtt az oktatás e szekularizált modell mentén, a Spiru Haret neve által fémjelezett későbbi reformok kíséretében fejlődött tovább. Ennek következtében a magánoktatási intézményeket legfőképp az izraelita hitközösség által létrehozott iskolák, valamint az ortodox egyház papneveldei tették ki.

Az első világháborút követő impériumváltással ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Az oktatás terén Románia alapvetően az egyház által fenntartott iskolahálózatot örökölte meg a Magyar Királyságtól. Az ortodox és görögkatolikus egyházak – avagy

90 Legea nr. 1150/1864 asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1864. november 25-én kiadott számában.

91 *Mize sociale, tradiții și inovații în legislația învățământului românesc (studiu introductiv) = Antologia legilor învățământului din România*, Institutul de Științe ale Educației, București, 2004, 5–23, 9.

leginkább az erdélyi románság felekezetei – által fenntartott iskolák, a papnevelést célul kitűző intézmények kivételével, a két világháború közötti periódusban beolvadtak az állami iskolák sorába. Mindezzel ellentétben, a négy történelmi egyházhoz tartozó – legfőképp magyar és német nyelvű – oktatási intézmények meg kívánták őrizni függetlenségüket. Ezt azonban a kisebbségi egyházak – legfőképpen karitatív és nevelő tevékenységének – szolgálatában álló vagyon jelentős részének elvételét elrendelő,⁹² „nemzeti bosszú látszatát”⁹³ keltő 1921. évi erdélyi földreform⁹⁴ nagyban megnehezítette.

Az elődállamoktól örökölt három különböző közoktatási rendszer, valamint az okiráltságbeli alapfokú közoktatás egységes szabályozása 1924-ben született meg.⁹⁵ Ezzel párhuzamosan az állami oktatási rendszerbe nem integrált oktatási intézmények egybefogását az 1925-ben elfogadott magánoktatási törvény⁹⁶ volt hivatott biztosítani. Utóbbi jogszabály elfogadását nagyban sérelmezte a korabeli erdélyi magyar társadalom,⁹⁷ ugyanis ez egyrészt „az ősi erdélyi hitvallásos iskolákat magániskolákká fokozta le”,⁹⁸ másrészt pedig számos rendelkezésével mondott ellent a Románia által a világháború után területi nyereségek fejében aláírt kisebbségi szerződésnek.⁹⁹

Mindezen változások fontosnak bizonyultak, mivel a magánoktatási intézmények – köztük az egyházi iskolák – második világháborút követő államosítására egységesen került sor. Az oktatási intézmények átvételét a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének két, egymást időben közvetlenül követő rendelete írta elő. Az első – a csehszlovák megoldáshoz hasonlóan oktatási reformról szóló – jogszabály¹⁰⁰ 35. cikke elrendelte a felekezeti és magánoktatási intézmények kivétel nélküli állami iskolákká alakítását. A 36. cikk a

92 Részletekért lásd MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Stádium, Budapest, 1941, 28–38; FAZAKAS Zoltán József: *Az első világháború utáni román agrárreform mint a nemzetállam kiépítésének eszköze*, Jogtörténeti Szemle, 2023/1, 11–19, 11–17.

93 FAZAKAS: *Az első világháború utáni...*, i. m., 17.

94 Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1921. július 30-án kiadott 93. számában.

95 Legea pentru învățământul primar al statului (școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili) și învățământul normal-primar. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1924. július 26-án kiadott 161. számában.

96 Lege asupra învățământului particular. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1925. december 22-én kiadott, 283. számában.

97 A törvény elfogadásának menetéért lásd MIKÓ: i. m., 51–52. Az elfogadás előtt Balogh Arthur kisebbségi jogász beadvánnyal fordult a Nemzetek Szövetségéhez, Mailáth Gusztáv Károly katolikus püspök pedig elrendelte, hogy „az összes erdélyi római katolikus templomban könyörögtek Istenhez, hogy hárítsa el azt a veszedelmet, amit a magánoktatási törvény az egyházra jelent”. Uo., 52.

98 Uo.

99 FAZAKAS Zoltán József: *Nemzet, nemzetiség, kisebbség: A magyar és román nacionalizmus aszimmetriái 1784–1940 között*, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021, 340–341.

100 Decretul nr. 175/1948 pentru reforma învățământului. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1948. augusztus 3-án kiadott 177. számában. A rendelet tulajdonképpen az oktatás etatizálásáról szólt: egységes tankönyveket vezettek be, és kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását. A jogszabály 25. cikkén erőteljes szovjet minta figyelhető meg: a fentiekben tárgyalt szovjet rendelethez hasonlóan az „írástudatlanság likvidációjáról” tartalmazott előírásokat, elrendelve

tanítószemélyzet átvételéről is rendelkezett. Az államosítási folyamat akadályozásának új, dekrétum által rögzített bűncselekménye teljes vagyonek Kobzással és öttől tíz évig terjedő kényszermunkával volt büntetendő.

A második – az egyházak, gyülekezetek, közösségek vagy magánszemélyek tulajdonában lévő általános, műszaki vagy szakmai oktatási intézmények működtetését és fenntartását szolgáló javak állami tulajdonba vételéről szóló – rendelet¹⁰¹ fogantatosította és részletezte az előbbi jogszabály államosításra vonatkozó rendelkezéseit. Ezzel kapcsolatban két érdekesség figyelhető meg. Egyrészt e második, végrehajtó jogszabály az általános oktatási reformról szóló jogszabállyal azonos szinten állt a normahierarchiában. Másrészt egy, a célvagyon fogalmát meghatározó általános rendelkező rész után a rendelet tételesen felsorolta az államosítandó oktatási intézményeket. A továbbiakban a jogszabály általános, valamint konkrét felsorolást tartalmazó rendelkezései kerülnek elemzésre.

Ami az államosítást foganatosító jogszabály általános részét illeti, ez összesen négy cikkből épült fel. Az 1. a „*közüoktatás megfelelő megszervezése és működtetése, valamint az oktatás bővítése és demokratizálása érdekében*” elrendelte a magánoktatási intézmények teljes ingó és ingatlan vagyonának államosítását. E rendelkezés, közösen a 2. cikk előírásaival, tulajdonképpen a célvagyon fogalmát is meghatározta, mint minden olyan ingó és ingatlan – akár résztulajdonban levő – vagyont, amelyet az iskolák, internátusok, kollégiumok vagy menzák működtetése, fenntartása vagy támogatása végett szereztek be, illetve ezt a célt szolgálta. A 3. cikk egy ígéretet tartalmazott, amelynek értelmében „*[a]zok a javak, amelyek kizárólagosan a vallási szertartások szolgálatában állnak, visszakerülnek az illető felekezethez*”. A 4. cikk minden magánoktatási intézmények szervezését és működtetését ellátó egyesületet feloszlattott, továbbá rendelkezett ezen egyesületek vagyonának átvételéről is.

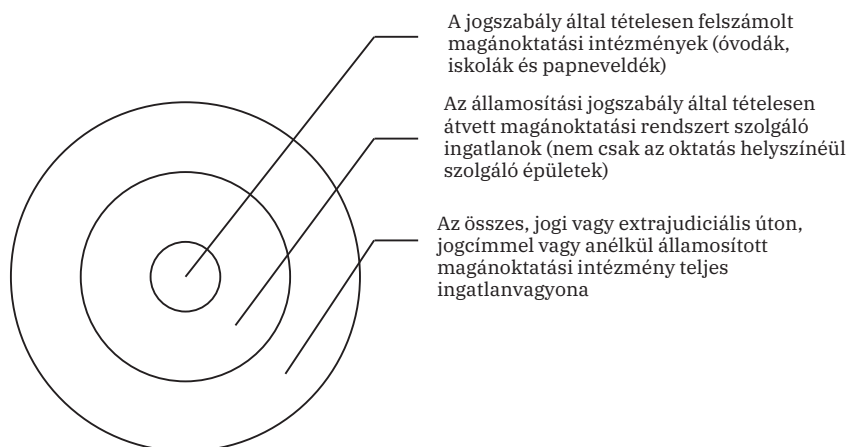
A jogszabály listaszerű, az oktatási intézmények ingatlanjait felsoroló rendelkezéseit illetően megjegyzendő, hogy aligha fedezhető fel egy, a felsorolás egészén alkalmazott egységes metodológia. Bár megyei osztásban kerültek felsorolásra az államosítandó magánoktatási intézmények ingatlanjai, megyénként eltért, hogy csupán iskolákat vagy éppen óvodákat is felsoroltak, feltüntetve vagy sem az ingatlanok pontos címét. Számos közigazgatási egységben nem nevesítették az óvodák államosítását. Csupán Bukarest és Háromszék esetében van nyoma 24 felsorolt óvodának. Bizonyos – főleg erdélyi – megyékben az iskolák neve mellett az ezeket fenntartó további ingatlanok is felsorolásra kerültek. A lista összeállítója kimondottan slendrián volt az idegen nyelvű nevet viselő iskolák vagy utcák helyes leírását, valamint, az egyházaktól elvett oktatási intézmények esetén az adott felekezet egységes megnevezését illetően. Néhány esetben az oktatási intézmények felsorolásába bekerült egy-egy fogadó (*local*), internátus (*internat*), bentlakás (*cămin*),

az 55 év alatti felnőtt lakosság alfabetizációját. A szovjet jogszabály hű másolására talán az adhatott okot, hogy a korabeli Romániában ugyancsak nagyfokú volt az írástudatlanság a nyugati szomszédokhoz képest. Az 1948-as népszámlálás adatai szerint a 10 évnél idősebb lakosság körében 23,1%-os volt az írástudatlanság aránya.

101 Decretul nr. 176/1948 pentru trecerea în proprietatea Statului a bunurilor bisericilor congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățămînt general, tehnic sau profesional. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1948. augusztus 3-án kiadott 177. számában.

tanári lakás (*imobil pentru corpul didactic*), tanítói ház (*casa învățătorilor*), kázinó (*cantină*), vendéglő (*restaurant*), árvaház (*orfanat*), daktilográfiai intézet (*insitut dactilografic*) is. Mindezzel együtt a jogszabály egy dologban egységesnek mondható. A jogalkotó minden magánoktatási intézmény neve után odabiggyesztette az adott intézmény teljes vagyosának államosítását (*cu întreaga avere, conform inventarului jurnal*) elrendelő frázist.

A rendelet több mint 1535 oktatási intézményt: iskolát (*școală, liceu, gimnasiu, colegiu*), óvodát (*grădiniță*), illetve papnevelő intézetet (*seminariu, academie teologică*) államosított tételesen. Az összes államosított ingatlan száma azonban ennél jóval nagyobb. Az oktatási intézményekhez hozzáadódtak egyrészt az előbbieken felsorolt, külön listaelemeket képező nem oktatási intézmények. Másrészt pedig jelentős volt azon iskolákhoz tartozó, ezeknek fenntartását szolgáló további ingatlanok száma, amelyek az iskolák neve mellett egyes megyékben taxatív megjelentek, míg más megyékben nem kerültek felsorolásra.

1. ábra. Az államosított magánoktatást szolgáló ingatlanok logikai eloszlása és kapcsolata a név szerint felszámolt intézményekkel (forrás: a szerző által kigondolt részhalmazok a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége által meghozott 1948. évi 176. rendelet alapján)

A felsorolt 1535 oktatási intézményt, beazonosítható előző tulajdonosából, valamint ismert területi elhelyezkedéséből kiindulva, a 3. és 4. táblázat foglalja össze.

Mint látható, az államosított oktatási intézmények túlnyomó többsége (körülbelül 85%-a) a frissen Romániához került – főképp Magyarországtól elcsatolt – területekről való. Megfigyelhető továbbá az is, hogy az általuk fenntartott oktatási rendszer felszámolása leg súlyosabban a kisebbségi egyházakat érintette.

Mivel Románia területén a felekezeti és etnikai hovatartozás nagymértékben fedti egymást, megállapítható, hogy az államosítás legnagyobb vesztesei a romániai etnikai kisebbségek voltak. Ezt szemlélteti többek között az a tény is, hogy az államosítási törvényrendelet által felsorolt körülbelül 266 római katolikus egyházhhoz tartozó iskolából csupán 15 található a Kárpátok túlsó oldalán.

3. táblázat. *A tételesen államosított magánoktatási intézmények Románia régióihoz és lakosságához viszonyított eloszlása (forrás: a szerző saját számítása a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége által meghozott 1948. évi 176. rendelet alapján)*

	Megyék száma az államosítás pillanatában	Államosított oktatási intézmények száma	Lakosság az 1948. január 25-i népszámlálás szerint
Bukarest	–	89	1 025 180
Havasalföld (Bukarest kivételével) és Dobrudzsa	19	79	6 106 615
Moldva	15	66	3 005 814
Erdély, Partium és Bánság	24	1301	5 735 015
Összesen	58 (nem számoltuk be Bukarestet)	1535	15 872 624

4. táblázat. *Az államosított magánoktatási intézmények száma a beazonosítható tulajdonos szerint (forrás: a szerző saját számítása a Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége által meghozott 1948. évi 176. rendelet alapján)¹⁰²*

Az oktatási intézmény beazonosítható tulajdonosa (felekezet/püspökség és alapítványai)	Államosított oktatási intézmények száma
Ortodox egyház	≈30
Görögkatolikus egyház ¹⁰³	34
Református egyház	380
Római katolikus egyház	266
Unitárius egyház	6
Evangelikus egyház	208
Zsidó közösség	110
Muzulmán közösség	3
Jogszabály által nem nevesített tulaj	≈498

102 Vincze Gábor kizárólag a magyar egyházakra hivatkozva egy részben eltérő statisztikát közöl. Számítása szerint „[a]három római katolikus egyházmegyének összesen 468; a két református egyházkerületnek 531; az unitárius egyháznak 34; a magyar evangélikus egyháznak 8 oktatási intézményét államosították”. VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások: fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Státus, Csíkszereda, 1999, 196. Ugyan a szerző előtt nem vált ismertté, hogy Vincze Gábor mire alapozta számítását, könnyen elképzelhető, hogy az államosított oktatási intézmények összessége valóban jóval nagyobb volt a táblázatban ismertetett számoknál. Tekintettel arra, hogy az államosítás nem fogható fel jogtisztta folyamatként, a listáról esetlegesen lemaradt intézmények átvétele tulajdonképpen bármilyen formális jogalap nélkül megtörténhetett.

103 A görögkatolikus egyházat még az iskolák államosításának évében – pontosan 30 évvel a gyulafehérvári román nagygyűlés után, amely során ezen egyház papjai oly fontos szerepet játszottak – felszámolta egy oktatásügyi miniszteri rendelet, erőszakkal beolvasztva maradványait a román ortodox egyházba. Decretul nr. 358/1948 pentru stabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic. Megjelent a Hivatalos Lap 1948. december 2-án kiadott 281. számában. A folyamat korábbi szovjet minta alapján ment végbe. Nyikita Hruscsov 1946 során még az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság miniszterelnökeként, Sztálin parancsára tiltotta be az ukrainai görögkatolikus egyházat. 1950-ben megtörtént az unitusok felszámolása Szlovákiában.

A kisebbségi ingatlanok felülreprezentáltságának magyarázata abban keresendő, hogy a két világháború között a kisebbségi nyelven folyó oktatás a kisebbségek egyetlen, relatív autonómiával rendelkező intézményeihez, az egyházakhoz volt kiszervezve.¹⁰⁴ Ez Erdélyben tulajdonképpen megfelelt az első világháború előtti gyakorlatnak is, azzal a különbséggel, hogy a háború után az ortodox és görögkatolikus egyházhoz tartozó felekezeti iskolák fenntartásának terhét a román állam magára vállalta. Így mintegy 2786, eredetileg ortodox és görögkatolikus iskola vált államivá.¹⁰⁵ A kisebbségi tankötelesek egy része ebben az időszakban román tannyelvű iskolába kényszerült. Az 1930-as évek közepére „a magyar kisebbség gyermekeinek 26%-a részesült magyar felekezeti oktatásban, alig 5,4%-a járt állami oktatási intézmény magyar tagozatára, míg 42%-uk valamely román iskolában folytatta tanulmányait”.¹⁰⁶

A kettős, nemzetiségi-egyházi iskolarendszer tényén a második világháború sem változtatott jelentősen. Például „az 1947/48-as tanévben az összes magyar tannyelvű elemi iskolák diákjainak 45 százaléka; a főgimnáziumok tanulóinak 75 százaléka; a tanító és óvónő képzők tanulóinak pedig 56 százaléka járt az egyházak, vagy különböző rendek tulajdonában lévő intézménybe”.¹⁰⁷ Az erdélyi történelmi magyar egyházak – 1948 tavaszán már tudható – iskolaállamosítási szándékot övező hozzáállása nagyban megegyezett a magyarországi társaik reakcióival. Míg a római katolikus egyház aktívan ellenezte e terveket, a protestáns egyházak kényszeredetten ismerték el az állam jogát az oktatási intézmények átvételére. A református egyházvezetés azt remélte, hogy „lojálisabb hozzáállásért” – a másfél hónappal korábban történt magyarországi iskolaállamosításokhoz hasonlóan – a felekezet megtarthatja ellenőrzését öt általa tetszőlegesen választott, kiemelt jelentőségű kollégiumban.¹⁰⁸ Az államosítási rendeletek elfogadása után ez a remény értelemszerűen teljesen szertefoszlott.

Az államosítás ugyanakkor nem járt magától értetődően együtt a kisebbségi nyelven folyó oktatás megszüntetésével. A romániai szovjet típusú diktatúra első évtizedét meghatározó „lenini-sztálini nemzetiségi politika” eredményeként a magyar nyelven oktató elemi iskolák száma például növekedésnek indult. Ezzel egyidejűleg a magyarul oktató középiskolák száma azonban jelentősen lecsökkent.¹⁰⁹

104 Ami az állami és községi iskolahálózatot illeti, az első világháború után ez a magyarosítási politika eszközéből a romániai erőszakos asszimilációs törekvések eszközévé vált. A kisebbségi szerződés elméleti szinten ugyan garantálta a kisebbségi nyelven történő oktatást egy bizonyos – a kisebbséghez tartozó tankötelesek által elért – százalék esetén, ez a rendelkezés illuzórikussá vált. Az államilag fenntartott, kisebbségi nyelven tanító iskolák száma évről évre csökkent. VINCZE: i. m., 187. Míg „a közoktatásügyi minisztérium 1933. évi kimutatása 4295 iskola közül 427 magyar állami iskolát és tagozatot tüntet fel”, „[a]z 1936/37. tanév végén már csak 17 magyar tannyelvű és 27 magyar tagozattal rendelkező állami elemi iskolában, összesen 44 iskolában tanították a magyar anyanyelvű tanköteleseket.” MIKÓ: i. m., 162–163.

105 Uo., 161.

106 FAZAKAS: *Nemzet, nemzetiség, kisebbség...*, i. m., 341.

107 VINCZE: i. m., 196.

108 Uo., 310.

109 Uo., 200.

Ami a papnevelést illeti, az 1948. augusztus 4-én – közvetlenül az oktatási intézmények államosítását követően – kiadott kultusztörvény¹¹⁰ minden elismert egyházra nézve elrendelte egy papnevelő intézet felállítását. Ennélfogva az oktatás e formája is állam által biztosított ingatlanokban valósult meg. Helyszínül tulajdonképpen a korábban is papnevelés célját szolgáló épületek töredékét nevezték ki: mind a római katolikus, mind a magyar protestáns egyházak együttes, teológiai oktatási célú használatára¹¹¹ egyetlen épületet biztosítottak.

5. Zárógondolatok

Az államosítás *par excellence* XX. századi jogi fogalom. Az októberi forradalom során és azt követően kialakult szovjet gyakorlatban eredetileg csupán a termelőeszközök kerülhettek államosításra. Az államosítás módszereinek, valamint eredményeinek más, ugyancsak bizonyos javak *de facto* állami tulajdonba vételét célzó kényszerintézkedésekhez – mint például az egyházi oktatási intézmények felszámolása – való hasonlósága kitágította az államosítás fogalmának értelmét az utóbbi jelenségekre is. Ma a pusztán jogi szempontból vizsgált államosítás úgy is felfogható, mint a kisajátítás azon, az egész társadalmi és gazdasági rendet érintő illegális formája, amely az elkobzott javak természetétől függetlenül előzetes kártalanítás nélkül, hamis közérdekre való hivatkozással történt meg.

Ami az egyházi oktatási intézmények – mai szemmel nézve ugyancsak államosításként leírható – formális szempontból sem teljesen jogtisztá elkobzásának folyamatát illeti, három fő motiváció szűrhető le a szovjet típusú rendszerek ismertetett gyakorlatából. Elsősorban, a maga kizárólagosságát hirdető kommunista ideológia nem tűrhette meg egy, a magáéval konkurens világnézet és ezt hirdető intézményrendszer létezését. Másodsorban, az egyházak olyan konzervatív intézmények, amelyek a mindenkori *status quo* fenntartásában érdekeltek, így akadályként jelentek meg a nagyfokú társadalmi kísérlet kiépítésében. Harmadrészt, az oktatás etatizálása és központi irányítás alatti koncentrációja lehetővé tette a fiatalság kommunista indoktrinációját, elindítva ezáltal a „klerikális reakcióval” való leszámolást.

A Szovjetunióban a forradalom alatt gyakorlatba ültetett általános szekularizációs politika radikális módon, teljes vagyoneklobzással kívánta leválasztani az egyházat az államról és az oktatásról. E gyakorlat átültetése a második világháború után szovjet érdekszférába került országokba a maga teljességében nem történt meg. Bár az egyházellenes intézkedések a szovjet forradalmi rendeletek mintáját vették alapul, sokkal inkább tükrözték a második világháború utáni, az ortodox egyházak tekintetében toleránsabb szovjet

110 Decretul nr. 177/1948 pentru regimul general al cultelor religioase. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1948. augusztus 4-én kiadott 178. számában. Gyakorlatilag e rendelet számolta fel az egyházak megmaradt autonómiáját. Rendelkezései között találjuk a római katolikus püspökök számát csökkentetését, valamint annak szükségességét, hogy a hatalom is megerősítse és elismerje a megválasztott egyházi vezetőket. VINCZE: i. m., 310.

111 Uo., 197.

egyházpolitikát. Keményebb fellépés a római fennhatóságú – római, illetve görögkatolikus – egyházak ellen volt tapasztalható. Ebből kifolyólag, Kelet-Közép-Európában leginkább az egyházak társadalmi szerepének csökkentését célzó intézkedések kerültek meghozatalra bizonyos, a berendezkedő rezsimeknek kulcsfontosságú területeken. Csehszlovákiában és Romániában az egyház által fenntartott oktatási rendszer államosítását azon átmeneti alkotmányok vetítették előre, amelyek a nemzeti jogrendszerek szovjet minta alapján történő átglyásának – legitimációs – céljával kerültek elfogadásra. Az iskolák és óvodák államosítása mindhárom országban a teljes kommunista hatalomátvétel után, 1948 nyarán történt meg. Ebből is látszik, hogy ez a feladat előkelő helyen szerepelt a Moszkvából irányított proletárdiktatúra kiépítésének forgatókönyvében.

Az első világháborút lezáró békeegyezmények után a Kárpát-medencében létrejövő utódállamoknak rendezniük kellett a közoktatásban mindaddig kitüntetett szerepet játszó egyházak helyzetét. Míg Romániában részlegesen megtörtént a román egyházak által fenntartott iskolák betagozódása az állami oktatási rendszerbe, a kisebbségi egyházak nem kívántak lemondani az őket e téren megillető autonómiáról. A második világháború végéig Magyarországon és Csehszlovákia szlovák országrészén a korábban is fennálló oktatási minta maradt a meghatározó. A három állambeli egyházi oktatást 1948-ban végérvényesen felszámoló jogszabályok valamennyire skálászerűen tükrözik az egyházak közoktatás terén betöltött szerepét. Az alábbi táblázat az államok között fennálló különbségek szemléltetésére hivatott.

5. táblázat. *Az 1948-ban államosított egyházi intézmények körülbelüli száma Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában (forrás: a szerző saját számítása az előzőekben ismertetett források alapján)*

Ország	Az 1948-ban államosított egyházi oktatási intézmények körülbelüli száma
Csehszlovákia	≈130
Magyarország	≈6505
Románia	≈1037

Csehszlovákiában 1948-ban azért történhetett meg az egyházi oktatás csupán implicit – egy oktatási reformtörvény rendelkezéseinek keretén belül történő – beszántása, mivel egyházi kézben addigra csak a cseh országrészben – itt is csupán elenyésző számban – maradtak iskolák. A szlovákiai országrészben már 1945-ben elkezdték felszámolni az egyébként többségben lévő egyházi oktatási intézményeket, így ezek állami átvételére hamarabb sor került. Ezzel ellentétben, Magyarországon közvetlenül a szovjet típusú diktatúra berendezkedése előtt is az egyházak tartották fenn az iskolák több mint felét. Ekképpen volt szükség egy kimondottan az egyházi oktatás államosítását fogantató jogszabály elfogadására. Romániában – Csehszlovákia és Magyarország példájához viszonyítva – egy köztes jogszabályi megoldás született. Míg a magánoktatás államosítását általánosan kimondó, az oktatást kommunista ideológia mentén átalakító jogszabály nagyban hasonlított a csehszlovák szabályozáshoz, a törvényt végrehajtó rendelet már inkább a magyar jogszabályi megoldásra hajazott. Utóbbi elfogadását legfőképp az indokolta, hogy az államosítást megelőzően Erdély kisebbségi egyházainak sikerült valamelyest

megtartani és gyakorolni a kisebbségi etnikumú fiatalok nevelésének feladatkörét. Mégis a romániai jogalkotó által elfogadott államosítási rendelet két oknál fogva sajátos. Egyrészt a végrehajtó jogszabály az általános oktatási reformról szóló jogszabállyal azonos szinten állt a jogforrási hierarchiában. Másrészt a rendelet listászerűen felsorolta az ország államosítandó, korábban a magánoktatás szolgálatában álló ingatlanait.

A romániai oktatás államosításának legtöbb kárát egyértelműen a kisebbségek szenvedték el. A diktatúra kezdeti éveinek gazdasági sikertelensége az általános jólét ígérő rezsim válságát hozta magával. Mindez a szovjet csapatok Romániából történő kivonásával (1958) társulva vezetett ahhoz a paradoxonszerű ideológiai váltáshoz, amely előidézte a romániai nacionalkommunizmus megszületését. Az újonnan felfedezett nacionalizmussal kitöltött, fokozatosan erősödő legitimációigény egy sovíniszta fordulatot eredményezett. Ez a második világháború előtti – erőszakos asszimiláció eszközével történő – nemzetépítési törekvések valamennyire organikus folytatásává vált. A kisebbségi oktatás monopóliumával újonnan rendelkező állampárt a kisebbségi nyelveken történő oktatás fokozatos elsovasztását, majd teljes felszámolását tűzte ki célul.

A vizsgált államok papnevelést ellátó intézményei is különböző eljárásoknak voltak alávetve. Míg Csehszlovákiában és Magyarországon a jogalkotó az egyházak kezében hagyta ezeket, Romániában a papnevelő intézetek is államosításra kerülnek. Jó esetben adott volt egyházanként egy-egy papnevelde létesítésének lehetősége. Az egyházak központi ellenőrzés alá vonásának ezen aktusa formálisan is megszüntette az előző papneveldek és az újabb, azonos célt szolgáló intézmények közötti jogfolytonosságot.

Kelet-Közép-Európa szovjet érdekszférába került összes államában megtörtént az egyházi oktatási intézmények, különböző alapítványok és szerzetesrendek – tulajdonképpen szinte a teljes egyházi vagyon – felszámolása és államosítása. A korban kétség sem férhetett ahhoz, hogy az államosított iskolák és óvodák pontosan melyik felekezettől is lettek elvéve. A rendszerváltásokat követően több államban megkezdődött az egyházak bizonyos formában történő, részleges kártalanítása. E folyamat Romániában a régió országaihoz képest valamelyest megkésve, azonban az egyházaknak igencsak kedvező – jelenleg is hatályos – reprivatizációs szabályozás formájában fogantatott.¹¹² Mindezzel együtt, a visszaszolgáltatási folyamat közelmúltbeli tapasztalatai¹¹³ arra engednek következtetni, hogy az egyházak csupán akkor számítottak megfelelő jogalanyoknak, amikor ezek vagyonának elkobzásáról volt szó.

Irodalomjegyzék

1. BALOGH Margit, KNAUSZ Imre: *Az iskolák államosítása 1948-ban*, Párttörténeti Közlemények, 1988/2, 40–83.
2. Nikolai BUKHARIN, Yevgeni PREOBRAZHENSKY: *The ABC of Communism*, Communist Party of Great Britain, 1922 [1920].

112 Ennek történetéről, valamint jelenlegi formájáról lásd MARKÓ Attila: *Az egyházi ingatlan-visszaszolgáltatás gyakorlata Romániában 1997–2016*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.

113 Lásd például VERESS Emőd: *Vázlatos megjegyzések a romániai egyházi ingatlanrendezésről, különös tekintettel a Székely Mikó Kollégium ügyére*, Pro Minoritate, 2020/2, 76–94.

3. Nikolai BUKHARIN: *Church and School in the Soviet Republic* [1919], <https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1919/churchandschool.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
4. Petra CHALUPOVÁ: *Katolická cirkev v českých zemích v letech 1945-1948 Brněnská diecéze – církevní školství a činnost církve pro mládež (magisterská diplomová práce)*, Masarykova univerzita Filozofická fakulta Historický ústav, Brno, 2008.
5. Radim CIGÁNEK: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949*, Karolinum, Praha, 2009.
6. ENGELS Frigyes: *A munkásosztály helyzete Angliában [1845] = Karl Marx és Friedrich Engels művei, II, 1844–1846*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958, 211–474.
7. ENGELS Frigyes: *Engels Max Oppenheimhoz Drezdába [1891] = Karl Marx, Friedrich Engels művei, 38. kötet. Levelek 1891–1892*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 59–61.
8. FAZAKAS Zoltán József: *A Vastörvény: a román nemzetállam mint alkotmányos értékválasztás, annak továbbélése a román totális államokban és a nemzeti kisebbségek*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2024.
9. FAZAKAS Zoltán József: *Az első világháború utáni román agrárreform mint a nemzetállam kiépítésének eszköze*, Jogtörténeti Szemle, 2023/1, 11–19.
10. FAZAKAS Zoltán József: *Nemzet, nemzetiség, kisebbség: A magyar és román nacionalizmus aszimmetriái 1784–1940 között*, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest, 2021.
11. Tibor FEDOR: *Settlement of Ownership of the Former Real Properties of Churches in Hungary = Religion and Public Authority in European Union Countries Conference Proceedings*, szerk. Jakub KŘÍŽ, Ministry of Culture of the Czech Republic, Praha, 2009, 45–55.
12. James Ramon FELAK: *After Hitler, Before Stalin: Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia, 1945–1948*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2009.
13. Paul FROESE: *The plot to kill God: findings from the Soviet experiment in secularization*, University of California Press, Berkeley, 2008.
14. Yoram GORLIZKI: *Communism and the Law = The Oxford Handbook of European Legal History*, szerk. Heikki PIHLAJAMÄKI, Markus D. DUBBER, Mark GODFREY, Oxford University Press, Oxford, 1096–1115.
15. Reiner GROTE: *The Mexican Constitution of 1917: An Early Example of a Transformative Constitutionalism? = México y la constitución de 1917. Influencia extranjera y trascendencia internacional (derecho comparado)*, szerk. Héctor FIX-ZAMUDIO, Eduardo FERRER MAC-GREGOR, Secretaría de Cultura–INEHRM–Senado de la República–Universidad Nacional Autónoma de México, Ciudad de México, 2017, 615–644.
16. Tomáš HAVLÍČEK, Martina HUPKOVÁ, Daniel REEVES: *Secularization and Church Property: The Case of Czechia = The Changing World Religion Map. Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, szerk. Stanley D. BRUNN, Springer, Dordrecht–Heidelberg–London–New York, 2015, 2181–2200.
17. HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú átalakulás hatása a polgári jogra az 1959. évi IV. törvényig = Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Osiris, Budapest, 2007.
18. HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú diktatúra alkotmány- és jogtörténete Magyarországon*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024.
19. Pavel Nikolajevich IGNATIEV: *Education = Russia U.S.S.R.: A Complete Handbook*, szerk. P. MALEVSKY-MALEVITCH, William Farquhar PAYSON, New York, 1933, 651–676.
20. Petr JÁGER: *Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948-1989 = Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, szerk. Michal BOBEK, Pavel MOLEK, Vojtěch ŠIMÍČEK, Mezinárodní politologický ústav, Brno, 2009, 769–810.

21. KATONA András: *Az iskolai felügyelet története Magyarországon II. (1935-től a rendszerváltoztatásig)*, Történelemtanítás, 2016/1–2, https://real.mtak.hu/208972/1/07_01_04_Katona.pdf (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
22. KELEMEN Elemér: *Az államosítás oktatástörténeti előzményei Magyarországon*, Neveléstörténet, 2008/3–4, 80–90.
23. KONSTANTIN KATZAROV: *Theory of nationalisation*, Martinus Nijhoff, Hague, 1964.
24. DMITRY KLEPININ: *Religion = Russia U.S.S.R.: A Complete Handbook*, szerk. P. MALEVSKY-MALEVITCH, William Farquhar PAYSON, New York, 1933, 627–650.
25. BLANKA KUDLÁČOVÁ: *Education as a Political Tool of the Communist Regime in Slovakia*, Pamięć i Sprawiedliwość, 2023/2, 59–78.
26. BLANKA KUDLÁČOVÁ: *National character of the Educational Reform Movement in Slovakia in the interwar period*, History of Education and Children's Literature, 2015/1, 317–337.
27. LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és Állam Magyarországon 1919–1945*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 107–124.
28. DAVID D. SCANLON et. al.: *Education. Revolutionary patterns of education. Russia: from tsarism to communism = Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/education/Revolutionary-patterns-of-education> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
29. ANDERSON LEAH SEPPANEN: *Render Unto God What is God's: How Religious Actors Achieved Church Property Restitution in the Czech and Slovak Republics = American Political Science Association 2013 Annual Meeting paper*, 2013, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2300840# (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
30. VLADIMIR ILJICS LENIN: *A munkáspárt és a vallás [1909] = Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 422–434.
31. VLADIMIR ILJICS LENIN: *Speech To Propagandists On Their Way To The Provinces*, [1918], <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/jan/23.htm> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
32. VLADIMIR ILJICS LENIN: *Szocializmus és vallás [1905] = Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 405–410.
33. MARKÓ Attila: *Az egyházi ingatlan-visszaszolgáltatás gyakorlata Romániában 1997–2016*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.
34. MARX Károly, ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány. Nemes Dezső bevezető tanulmányával*, Szakszervezeti Tanács „Munka” Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1948 [1848].
35. MARX Károly: *A hégeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés [1843–1844] = Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 41–58.
36. MARX Károly: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*, Szikra Kiadás, Budapest, 1955 [1867].
37. MARX Károly: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből [1844] = Marx/Engels/Lenin a vallásról*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 59–67.
38. MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*, Stádium, Budapest, 1941.
39. *Mize sociale, tradiții și inovații în legislația învățământului românesc (studiu introductiv) = Antologia legilor învățământului din România*, Institutul de Științe ale Educației, București, 2004, 5–23.
40. *Origin and history of nationalization*, Etymology Online. Elérhető: <https://www.etymonline.com/word/nationalization> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
41. OWEN V. JOHNSON: *Slovakia, 1918-1938: education and the making of a nation (East European Monographs)*, Columbia University Press, New York, 1985.

42. PORNÓI Imre: *1948 – Az iskolák államosítása = Szakmódszertani és más emberközpontú tanulmányok*, szerk. KARLOVITZ János Tibor, TORGYIK Judit, International Research Institute sro, Komárno, 2019, 461–468.
43. RAFFAY Ferenc: *A tulajdonos érdekeinek megvédése a kisajátításnál*, A Jog, 1899/34, 247–248.
44. RAPALI Vivien Regina: *Az egyházi iskolák államosítása = Kronológia: A rendszerváltás mérföldkövei*, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/az-egyhazi-iskolak-allamositasa> (letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
45. VERESS Emőd: *Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatról = Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2019, 23–32.
46. VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből: európai kitekintéssel*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2022.
47. VERESS Emőd: *Private Law Codifications in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History (Second, Enlarged Edition)*, szerk. SÁRY Pál, Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2023, 193–233.
48. Emőd VERESS: *Soviet-type Nationalization in East Central Europe = Lectures on East Central European Legal History (Second, Enlarged Edition)*, szerk. Pál SÁRY, Central European Academic Publishing, Miskolc–Budapest, 2023, 281–310.
49. VERESS Emőd: *Vázlatos megjegyzések a romániai egyházi ingatlanrendezésről, különös tekintettel a Székely Mikó Kollégium ügyére*, Pro Minoritate, 2020/2, 76–94.
50. VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások: fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*, Státus, Csíkszereda, 1999.
51. Lucy L. W. WILSON: *The New Schools of New Russia*, Vanguard Press, New York, 1928.
52. *XI. Piusz pápa „Divini illius magistri” kezdetű apostoli körlevele az ifjúság keresztény neveléséről*, Kapisztrán Szent János Kiadó, Budapest, 2017 [1929], http://cdn3.kapisztrankiado.hu/letoltesek/kiadvanyok/1929_Divini_Illius_Magistri.pdf (letöltés ideje: 2025. 03. 25.).

BARTIS ELŐD

Ügyleti képviselet a román fejedelemségek jogában

Conventional Representation in the Law of the Romanian Principalities

Abstract: This study explores the rules governing conventional representation in the legal sources of the two Romanian principalities, Wallachia and Moldavia, from their foundation up to their unification in 1859. Over the course of more than five centuries, we review the regulations concerning conventional representation as reflected in medieval legal collections, the laws and educational works adopted during the Phanariot period, the legal codes promulgated by princes Calimach and Caragea, and the Wallachian Commercial Code of 1840. The study focuses exclusively on the institution of conventional representation, without addressing instances of legal or judicial (court-ordered) representation.

Keywords: Romanian legal history, representation, conventional representation, Wallachia, Moldavia

Összefoglaló: Jelen tanulmány célja az ügyleti képviselet szabályainak feltárása Havasalföld és Moldva jogforrásaiban, a két román fejedelemség megalakulásától egészen 1859-es egyesülésükig. A több mint ötszáz évet felölelő időszakban áttekintettük a középkori román jogszabálygyűjtemények, a fanarióta korszakban elfogadott törvények és oktatási célokra készült munkák, továbbá a Calimach és Caragea fejedelmek által kiadott törvénykönyvek, valamint az 1840-ben megalkotott havasalföldi Kereskedelmi törvénykönyv ügyleti képviseletre vonatkozó szabályait. A tanulmány kizárólag az ügyleti képviselet intézményére fókuszál, nem tárgyalja a törvényes, illetve a hatósági (bíróság által elrendelt) képviselet eseteit.

Kulcsszavak: román jogtörténet, képviselet, ügyleti képviselet, Havasalföld, Moldva.

1. A középkori román jog

Bár a román jogtörténeti munkák hagyományosan a Dák Királyság és Dacia Provincia korával kezdik a román jog történeti elemzését, jelen tanulmányban eltekintünk a római jog képviseleti szabályainak ismertetésétől. A második dák háborút követően (Kr. u. 105–106), miután a Római Birodalom meghódította a Dák Királyságot, a tartomány jogrendjét a különböző státusú telepések *peregrinus* jogrendje és a birodalmi jog kölcsönhatása

határozta meg.¹ Mivel a római jog esetleges helyi sajátosságokkal alkalmazandó volt Dacia Provinciában is, elégségesnek érezzük, ha itt csak utalunk a római joggal foglalkozó legfőbb magyar nyelvű munkákra,² amelyek kimerítő részletességgel tárgyalják az intézményt.

Közelmi jogi relevanciával bíró helyi sajátosságként azonban szükséges említést tennünk ebből a korszakból az ún. daciai viaszostáblákra³ (*tabulae ceratae*), amelyek a helyiek által használatos szerződéseket rögzítették, viszont ezek közül csak egy szerződésben találunk egy rövid utalást a képviselő intézményére. A XIII. viaszostábla egy társasági szerződést rögzít, amely értelmében két, feltehetően római polgár, Crassius Frontius és Iulius Alexander, egy közös pénzalapot hoznak létre, hivatásszerű kölcsönfolyósítás céljából (*societas danistariae*).⁴ A szerződés rögzíti, hogy Crassius Frontius nem személyesen, hanem Cassius Palumbus (valószínűleg libertusa) útján folyósította saját részét.⁵

A román államalakulatok szoros értelemben vett létrejöttéről csak a XIV. század elejétől beszélhetünk. A történészek hagyományosan 1343-ra teszik Moldva alapítását, amikor Nagy Lajos magyar király létrehozta a moldvai határőrséget, míg Havasalföldét 1330-ra (posadai ütközet). A két fejedelemség egészen 1859-ig különálló államként létezett, saját fejedelmekkel, önálló közigazgatással és jogalkotással, bár nyelvi, kulturális tekintetben, illetve kereskedelmi kapcsolataik révén szorosan összefonódtak. A tanulmányban az időrendi megközelítést részesítettük előnyben a területi elvvel szemben, így a képviselői szabályokat a jogforrások megjelenésének sorrendjében mutatjuk be.

Kezdetben a román fejedelemségekben is elsősorban a szokásjog jelentette a jog forrását, amely idővel kiegészült a fejedelem által hozott törvényekkel (románul „*pravila*”). Moldvában írásos jogszabályokról először a XV. század elején tesznek

1 NÓTÁRI Tamás: *Római jog Dacia Provinciában = Erdély jogtörténete*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris Kiadó, Kolozsvár, 2018, 44.

2 FÖLDI András, HAMZA Gábor: *A római jog Története és Intitúciói. 22. átdolg. és bőv. kiadás*, Eszterházi Károly Egyetem, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016; HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő: dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011; BESENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás tükrében. 4. kiadás*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010.

3 Szám szerint huszonöt viaszostábla, amely közül négy nem jogi tartalmú, Kr. u. 139 és 167 között keletkeztek az Alburnus maior (mai Verespatak) és közelében található bányászfalukban. Az okiratokat a markomann-szarmata betörés elől délre menekülő lakosok Alburnus Maior bányaüregébe falazták be, ahonnan fokozatosan, 1786 és 1855 között kerültek elő. Kilenc, teljes egészében olvasható, három jórészt rekonstruálható viaszostábla, a fennmaradók azonban annyira töredékesek, hogy jogi értelmezés tárgyát nem képezhetik. A következő szerződések azonosíthatók ezekből: *stipulatio*, adásvétel (*emptio-venditio*), kölcsön (*mutuum*), munkabérlés (*locatio-conductio operarum*), társaság (*societas*), letét (*depositum*). Vö. NÓTÁRI: *Római jog Dacia Provinciában...*, i. m., 51–62.

4 Vö. *Uo.*, 61; Vladimir HANGA: *Dreptul roman pe teritoriul Daciei = Istoria dreptului românesc*, I, szerk. Liviu P. MARCU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Budapest, 1980, 111.

5 *Uo.*

említést, Alexandru cel Bun uralkodásának idejéből (1400–1432),⁶ az első átfogóbbnak mondható jogszabálygyűjtemények azonban csak a XVII. században jelentek meg.

1640-ben Matei Basarab havasalföldi fejedelem utasítására nyomtatott törvénykönyv jelenik meg román nyelven (az ún. *Pravila mică*),⁷ amely főként egyházi és néhány világi szabályt is tartalmazott. Foglalkozott többek között az örökösödés rendjével, az örökbe fogadott gyermekek jogi helyzetével, a házassági akadályokkal és szexuális bűncselekményekkel.⁸

Ezzel szinte egy időben, Moldvában is egyházi és világi jogszabályokból álló törvénygyűjtemény jelenik meg, Vasile Lupu fejedelem kezdeményezésére és jóváhagyásával. Az 1646-ban megjelent ún. *Cartea românească de învățătură*⁹ tulajdonképpen bizánci eredetű görög és latin forrásokból¹⁰ válogatott szabályok fordítása román nyelvre. A törvénygyűjtemény szinte minden jogterületet átfogott: egyszerre tartalmazott egyházi, büntető-, polgárjogi és eljárásjogi szabályokat. Ami a kötelmi jogot illeti, foglalkozott a kötelmek forrásaival, a garanciákkal, a szerződéssel és jogügyletekkel, a jogellenes cselekményekkel, és néhány rendelkezése a képviselőre is vonatkozott.¹¹

A képviselő megnevezése a törvénygyűjteményben az „*ispravnic*” volt, de ezzel a kifejezéssel illeték az uralkodó parancsait végrehajtó tisztviselőket, később azokat a személyeket, akik az uralkodó nevében kormányoztak egy területet.¹² A 13. fejezet („*pricina*”) 145. alfejezete („*zaceală*”) kimondta, hogy az a személy, aki valaki képviselőjének adta ki magát, és ilyen minőségben pénzt vett át egy adóstól, úgy felelt, mint egy tolvaj, ha az átvett pénzt saját érdekében használta fel. Ugyanazon fejezet 148. alfejezete az egyházi vagyonnal történő visszaélés kapcsán tett említést a képviselőről.

6 Dimitrie ALEXANDRESCO: *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine. Tomul I, ediția a II-a*, Editura Tipografiei Ziarului „Curierul Judiciar”, București, 1906, 3; Vladimir HANGA, Valeriu ȘTROPĂ, Valentin Al. GEORGESCU: *Izvoarele dreptului feudal, structura generală și trăsăturile stilistice = Istoria dreptului românească*, I, szerk. Liviu P. MARCU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, 202.

7 Magyar fordításban: kis törvénykönyv.

8 HANGA, ȘTROPĂ, GEORGESCU: *i. m.*, 207.

9 Szó szerinti fordításban „*román tankönyv*”, amely azt a célt szolgálta, hogy iránymutatást adjon a bírácoknak. A Román Tudományos Akadémia 1961-ben a törvénytől teljes szövegét közzétette, a régi írott román jog forrásainak feltárását célzó sorozat részeként. Lásd Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Cartea românească de învățătură. Ediție critică*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961.

10 A törvénygyűjtemény fő forrása az ún. „*császári törvények*” („*Pravilele împărătești*”), amelyek Justinianus törvényeinek kivonatolt, magyarázattal ellátott kiadásai. A román fejedelemségekben ismertek voltak a Baszilikák (I. Baszileiosz bizánci császár által elkezdett és VI. Leó idején befejezett gyűjtemény, amely a Codex Juris Civilis átdolgozása és görög nyelvű fordítása), Stefan Dusan Zanikulja (Konstantinus és Justitianus törvényének szerb kivonata) és Konstantinus Harmenopolus Kompilációja. A büntetőjogi szabályok tekintetében Prosper Farinaccius *Praxis et theoriae criminalis* című munkájából merített. Vö. DEMETER JÁNOS: *A román jog kodifikálásának szakaszai és jellemzői*, Jogtudományi Közlöny, 1985/4, 207–216, 208; RĂDULESCU: *Cartea...*, *i. m.*, 16–20.

11 HANGA, ȘTROPĂ, GEORGESCU: *i. m.*, 210.

12 Dicționar explicativ al limbii române (A román nyelv értelmező szótára), <https://dexonline.ro/intrare/ispravnic/29385/definitii> (letöltés ideje 2025. 01. 21.).

Ez alapján, ha valaki az egyház képviselőjeként („*ispravnic bisearicii*”) saját céljára használta fel az egyházi vagyont, büntetésképpen el kellett távolítani arról a helyről, ahol tevékenykedett, és minden vagyonát elvesztette. Ebben az esetben az „*ispravnic*” tulajdonképpen egyházi ügyintézőt jelent, aki azonban egyebek mellett akár területek adásvételével vagy az egyházi vagyon megőrzéséhez szükséges jogügyletek megkötésével is meghatalmazással rendelkezett. Még drasztikusabb volt a szankció abban az esetben, ha valaki az egyházi vagyon begyűjtésével volt megbízva, és az így szerzett vagyont nem adta át az egyház kincstárnokának, hanem saját céljára használta fel. Amennyiben bizonyítást nyert tette becsületes és hithű tanúk által, lefejezés általi halálbüntetésre lehetett ítélni, és minden vagyonát elvesztette. Utóbbi rendelkezésből világosan kitűnik a kor vallás- és egyházközpontúsága, a törvény rendkívül szigorúan védte az egyházi vagyont.

A 15. fejezet 204. alfejezete modern szóhasználattal élve a kereskedelmi képviselő egyik aspektusát szabályozta. Kimondta ugyanis, hogy abban az esetben, ha egy kereskedő („*neguțătoriu*”) képviselője a kereskedő által rábízott dolgokon felül még más-tól is vásárol, és azt is eladja a kereskedő nevében, a kereskedő nem fog felelni utóbbi dolgok hibáiért vagy az azok által okozott károkért.¹³ Vasile Lupu törvénygyűjteménye kevés rendelkezést tartalmazott a képviselőre vonatkozóan, így azokból rendszertani következtetéseket nehéz levonni. Ennek ellenére ez utóbbi rendelkezésből világosan kiolvasható a *közvetlen képviselő elvének alkalmazása*, hiszen azt látjuk, hogy a törvény egy kivételt rendel azon főszabály alól, miszerint a kereskedő felel azokért a dolgokért, amelyeket képviselője útján értékesít. Ez csak úgy lehetséges, ha a jog elismeri, hogy akkor is közvetlen jogviszony alakul ki a kereskedő és a vevő között, ha valamelyikük a szerződést képviselő útján köti meg.

Végül pedig az 51. fejezet („*glava*”) 10. alfejezete úgy rendelkezett, hogy a kiskorú gyermek („*cucon micșor*”) képviselője, aki köteles a kiskorú vagyonát kezelni még a szülők halála után is, engedély nélkül venne el a vagyonból, úgy, hogy azt nem a kiskorú érdekében használta fel, a képviselő csalásért volt felelősségre vonható. Itt a képviselő kifejezés vélhetően a gyámra vonatkozik. Erre enged következtetni az a megjegyzés, hogy a képviselő szülők halála után is kezeli a kiskorú vagyonát.

Összességében véve Vasile Lupu törvénygyűjteménye rendkívül fontos helyet foglal el a román fejedelemségek jogtörténetében, hiszen ez tekinthető az első román nyelvű, világi hatalom által jóváhagyott írott törvénykönyvnek, amely ebből a szempontból sok európai országot megelőz. Bár nem tekinthető eredeti munkának, hiszen alapvetően nem más, mint bizánci eredetű (görög és latin nyelvű) szabályok kompilációja, mégis kiemelt szerepe volt abban az időben a fejedelem hatalmának megerősítésében. Ez főképp a büntetőjogi szabályokon érhető tetten, amelyek rendkívül szigorúan büntették az uralkodó hatalma ellen irányuló bűncselekményeket (felségárulás, felkelés, hivatalnokok sérelmére elkövetett bűncselekmények stb.),¹⁴ valamint a büntetőjogi felelősség

13 Liviu MARCU P., Valeriu ȘTROPĂ: *Obligații și contracte = Istoria dreptului românesc*, I, szerk. Liviu P. MARCU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980, 571.

14 Az elnyomó osztály és a fejedelem szükségét érezte olyan büntetőjogi szabályoknak, amelyek útján elejét tudja venni az elnyomottak lázadásainak. Vö. RĂDULESCU: *Cartea..., i. m.*, 10, 26.

szabályai alá rendelték több olyan tényállást, amit a szokásjog polgári jogi természetűnek tekintett, így bővítve a bűncselekmények körét.¹⁵ Ahogyan azt láthattuk, ez a következtetés érvényes a képviselet vonatkozásában is, hiszen a rábízott vagyonnal visszaélő képviselő a tolvajjal vagy csalóval hasonló módon felelt. Fontos megjegyezni, hogy a *Cartea românească de învățătură* alkotói is felismerték a helyi szokásjog és a törvénykönyv szövege közötti ellentmondásokat, ezért úgy rendelkezett, hogy ellentmondás esetén a helyi szokás elsőbbséget élvezett.¹⁶

Vasile Lupu törvénygyűjteményének történelmi jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Moldvában közel kétszáz évig hatályban volt és visszhangja a havasalföldi bojárság körében is sikert aratott, hiszen tartalmát, bár más elrendezésben és más fordításban, de integrálták a Matei Basarab uralkodó által 1652-ben kihirdetett törvénykönyvbe is (az ún. *Îndreptarea legii* vagy *Pravila mare*¹⁷). A két törvénymű azonban nem azonos, hiszen Matei Basarab törvénykönyve tartalmazta Manuil Malaxos *Nomokanonjának* fordítását is. Ennek ellenére kijelenthető, hogy tulajdonképpen Moldvában is és Havasalföldön is a XVII. század elején voltaképpen azonos írott törvények alapján szolgáltatták a jogot.¹⁸

A következő jelentősebb időszak a román fejedelemségek magánjogfejlődésében az ún. fanarióta korszak (XVIII. század eleje és 1821 között) volt, amikor Havasalföld és Moldva fejedelmét a török porta nevezte ki a török közigazgatásban magas pozíciót betöltő görög tisztviselők¹⁹ közül. Ezek művelt, nyelveket beszélő személyek voltak, akik ismerték a nyugati és keleti kultúrát is.²⁰ Sokan közülük felváltva, hol az egyik, hol a másik fejedelemségben uralkodtak, s magukkal vihették a maguk alkotta törvényeket és módszereket. Megbízatusuk nemcsak diplomáciai célzatú volt, hanem azt a törekvést is szolgálta, hogy minél több adót sajtoljanak ki a népből. Minden visszaállásuk ellenére, a fanarióta korszaknak is voltak hozadécai az államigazgatás, tökefelhalmozás, kereskedelmi kapcsolatok és nem utolsósorban a törvénykezés terén is.²¹

Havasalföldön Alexandru Ipsilanti fejedelem (1774–1782) megbízására 1780-ra összeállították az ún. *Pravilniceasca condică* törvénygyűjteményt, amelynek alapja a Baszilikák, kiegészítve néhány helyi szokással és gyakorlattal.²² A korábbi törvénygyűjteményekhez képest ez a mű sokkal strukturáltabb, átláthatóbb. A törvénygyűjtemény negyven címből és összesen kétszáz pontból állt, amelyek főként a bírósági rendszer felépítésével és a perrendtartással foglalkoztak, de polgári és családjogi szabályokat is

¹⁵ *Uo.*, 16.

¹⁶ *Uo.*, 27.

¹⁷ Magyar fordításban: a jog kiigazítása (Istennel), illetve nagy törvénykönyv. A Román Tudományos Akadémia 1962-ben ezt a törvényt is közzétette, a régi írott román jog forrásainak feltárását célzó sorozat részeként. Lásd. Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Îndreptarea legii*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1962.

¹⁸ RĂDULESCU: *Cartea...*, i. m., 26–27.

¹⁹ Ezek a tisztviselők Isztambul Fener kerületéből származtak, innen a korszak elnevezése.

²⁰ VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022, 42.

²¹ DEMETER: i. m., 208.

²² ALEXANDRESCO: *Explicațiunea...*, *Tomul I*, i. m., 18–19.

tartalmaztak. Külön címben („*Pentru vechili*”²³) foglalkozott a megbízással és képviseléssel, viszont ezek csak eljárásjogi jellegűek voltak. A megbízott elnevezése a „*vechil*”, a képviselőé pedig „*epitrop*” volt. Úgy rendelkezett, hogy amennyiben valaki megbízott útján vesz részt a tárgyaláson, a bíró ne a képviselőt ítélje el, hanem azt a személyt, aki a megbízást adta (1. pont), hiszen úgy kell tekinteni, mintha a megbízó saját maga vett volna részt a tárgyaláson. Kifejezetten megjelenik tehát a közvetlen képviselő elve. A megbízott köteles volt írásos igazolást felmutatni a bíróságnak, hogy képviselői joggal bír, illetve további két tanú kellett a képviselőtényét igazolja. A képviselőt vonatkozhatott kizárólag a tárgyaláson való részvételre, de kiterjedhetett arra is, hogy a képviselő a perben részes fél helyett szolgáltasson vagy neki kelljen teljesíteni. Ez utóbbi esetben a bíróság a képviselőt kötelezte fizetni, vagy neki ítélhette meg a követelést (2. pont).

Moldvában Alexandru Moruzi fejedelem felismerte, hogy Vasile Lupu törvénykönyve egyre inkább feledésbe merült, és az igazságszolgáltatásban inkább a Baszilikák és a császári törvények eltérő verzióihoz nyúltak vissza. Ennek következtében megbízta pohárnokát, Toma Carrát, hogy fordítsa le görög nyelvről Armenopol Hexabibloszát. Carra 1804-re elkészítette a fordítást, azonban Moruzi egy újabb feladattal bízta meg: egy polgári és büntető törvénykönyv kidolgozásával. Noha a polgári törvénykönyv személyi jogi része elkészült, Carra 1806-ban bekövetkezett halála megakadályozta a tervezet megvalósítását.²⁴

Az ítélkezés megkönnyítése céljából Andronachi Donici 1814-ben oktató jellegű törvénygyűjteményt jelentetett meg, amit egyszerűen csak *Codul lui Donicinek* (Donici törvénykönyve) vagy *Manualul lui Donicinek* (Donici tankönyve)²⁵ nevezték. Ez is, hasonlóan a Havasalföldön már hatályban lévő *Pravilniceasca condică*hoz, a Baszilikák kivonata volt. A benne található szabályok főként polgári és eljárásjogi szabályok: kitért többek között a törvény meghatározására, a szokásra, a bíróságok hatáskörére és eljárására, a tulajdonjogra, szerződésekre és a családjogra is. A megbízásról („*vechil*”) a VII. fejezet szól, amelynek szövegében megjelenik a „*vechil*” mellett az „*advocat*” (ügyvéd) kifejezés is. A „*vechil*” valószínűsíthetően minden megbízásra, az „*advocat*” csak a perbeli képviselőre vonatkozott. A VII. fejezet 1. pontjában azt mondta ki például, hogy nem lehetnek perben megbízottak vagy ügyvédek azok, akik süketek, a 17. életévüket be nem töltött kiskorúak, akiket emberöléssel gyanúsítottak, hamis tanúzásért elítéltek, vagy becsületességük megkérdőjelezhető. Ugyanezen pont rendelkezett a megbízott díjazásáról: amennyiben az ügyet befejezte, jogosult volt a szerződés szerinti

23 A „*vechilet*” kifejezés a török „*vechialet*” szóból származik, melynek jelentése az oszmán polgári törvénykönyvben is a megbízás. A megbízó elnevezése „*muvechil*”, a megbízotté pedig a „*vechil*”. Dimitrie ALEXANDRESCO: *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine*. Tomul IX, Editura Tipografiei Ziarului „Curierul Judiciar”, București, 1910, 549.

24 ALEXANDRESCO: *Explicațiunea...*, tomul I, i. m., 18.

25 A törvénygyűjtemény hivatalos elnevezése *Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile, spre înlesnirea celor ce se înțeleptesc întru învățătura lor, cu trimiterea către cartea, titlul, capul și paragraful împărăteștilor pravile*, magyar fordításban *A császári törvénykönyvek könyveiből röviden összefoglalt gyűjtemény, azoknak a segítségére, akik ezek tanulmányozásával foglalkoznak, a császári törvénykönyvek könyvére, címére, fejezetére és paragrafusára való utalásokkal*.

díjazására, viszont ha nem fejezte be az ügyet, vagy nem a kapott utasítások mentén járt el, felelt a megbízójával szemben, és nem volt jogosult díjazásra. A meghatalmazott, aki más nevében járt el, a törvény szerint köteles volt biztosítékot (kauciót) adni a tárgyalás előtt annak érdekében, hogy a perben meghozott határozatok teljesítését biztosítsa. Csak akkor nem volt kötelezhető a meghatalmazott a biztosíték letételére, ha az őt meghatalmazó fél volt a felperes. Ha azonban az őt meghatalmazó fél alperes volt, akkor a meghatalmazott kezességet vállalt az alperesért („*chizeşie*”), vagy biztosítékot („*cauţie*”) kellett adjon [VII. fejezet, 2. pont]. A megbízottakra vonatkozó rész egy általános tiltással fejeződik be, mely szerint az ügyvédeknek és a perben részt vevő feleknek tartózkodniuk kell egymás sértegetésétől. Aki ezt nem tartotta be, becsületvesztés volt a büntetése, ami valószínűleg azzal is járt, hogy többet nem lehetett perbeli képviselő az 1. pont alapján.

2. A Calimach-törvénykönyv

Szintén a fanarióta korszak hozadéka volt a román fejedelemségek első polgári törvénykönyve is, amelyet 1817-ben fogadtak el Moldvában, Scarlet Calimach fanarióta fejedelem uralkodásának idején. A készítettőjéről egyszerűen csak *Calimach-törvénykönyvként* (*Codul Calimach*²⁶) hivatkozott polgári törvénykönyv először görög nyelven jelent meg, majd 1933-ban román nyelvre is lefordították. 1865-ig volt hatályban, az Egyesült Fejedelemségek első közös polgári törvénykönyvének hatálybalépéséig. A kódex megjelenése beilleszthető a XIX. század elején megindult európai kodifikációs hullámba, amely a nyugati országok után a kelet-közép-európai térség országait is elérte.²⁷

A kódex főként a bizánci hagyományokat követte, szerkesztői forrásaként a császári törvényeket (Baszilikák) jelölték meg, de szerkezetére és tartalmának egyes részeire az éppen akkor megjelent 1811-es Optk. és a francia Polgári törvénykönyv is hatással volt.²⁸ Az osztrák hatás Christian Flechtenmacher, brassói eredetű szász jogásznak volt köszönhető, aki a törvénykönyv szerkesztőbizottságának vezéralakja volt Anania Cuzanos és Andronache Donici mellett. Flechtenmacher jogi és filozófiai tanulmányait Bécsben végezte, Calimach fejedelem meghívására jogásként tevékenykedett az udvarban, és az ő közvetítése által ismerték meg az osztrák jogot. A francia polgári törvénykönyv, amelyből egyébként is merített az osztrák törvényhozás, közsímet volt, és különösebb közvetítés nélkül is hatott minden olyan jelentősebb társadalmi kérdés kapcsán, amely a polgárosodás nyomán vetődött fel.²⁹

26 Hivatalos elnevezések szerint *Codul civil al Principatului Moldovei* (1816), és *Codică țivilă sau politicească a Prințipatului Moldovii* (1833). Lásd Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Codul Calimach. Ediție critică*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1958, 36–37.

27 VERESS: *i. m.*, 43.

28 Beszédes, hogy például a román polgári jog egyik legkiemelkedőbb XX. századi jogtudósa, Dimitrie Alexandresco az *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român* című 11. kötetes munkájában is a *Calimach-törvénykönyv* rendelkezéseire történő utalásoknál hozza az Optk. megfelelő rendelkezéseit is.

29 DEMETER: *i. m.*, 209; VERESS: *i. m.*, 44.

Szerkezetét tekintve a törvénykönyv három részből épült föl: a személyekre, a dolgokra és a személyekre és dolgokra egyaránt vonatkozó szabályok. A képviselő szabályait elsősorban találjuk meg a törvénykönyvben, amely megkülönböztette a törvényes („*împuternicirea legiuită*”)³⁰ és bírósági meghatalmazást („*împuternicirea judecătorească*”),³¹ illetve a meghatalmazási szerződést („*tocmala împuternicirii*”), vagyis a megbízást. A meghatalmazási szerződés szabályait a jogalkotó a dolgokról szóló második rész 25. fejezetében helyezte el, amely a meghatalmazás és a mások érdekében végzendő egyéb cselekmények címet viselte (1347–1397. §-ok).³²

A megbízást mint olyan jogügyletet meghatalmazásnak nevezi, mely alapján valaki vállalja, hogy egy másik személy által parancsolt feladatot ez utóbbi nevében elvégez (1347. §). A megbízás közvetlen képviselőt eredményezett, a megbízott által kötött jogügylet értelmében a megbízó szerzett jogokat és kötelezettségeket (1366. §). Ha a megbízott nem tájékoztatta a harmadik felet arról, hogy megbízotti minőségben jár el, ez nem befolyásolta a harmadik személy megszerzett jogait (1367. §). Ennek eredményeként a megbízott közvetlenül felelt a harmadik személlyel szemben.

Vitatott kérdés volt, hogy az intellektuális munkák elvégzése minden esetben a megbízás tárgyát képezték, vagy képezheték a vállalkozási szerződés (a törvénykönyv szóhasználatával élve munkabérlet³³) tárgyát is. Mindkét szerződés tárgya ugyanis valamilyen feladat ellátása egy másik személy érdekében. A törvénykönyv a vállalkozási szerződést úgy határozta meg, mely alapján valaki egy mesterségbeli munka elvégzését vállalja előre meghatározott pénzbeli fizetségért (1539. §). Ugyanakkor az 1551. § alapján a vállalkozási szerződésre vonatkozó szabályok alkalmazandók voltak minden olyan megállapodásra, amely értelmében egy személy a munkájáért pénzt vagy más fizetséget kap. A francia felfogás alapján az intellektuális munkák minden esetben megbízás tárgyát képezték (Pothier), azonban a román szakirodalom szerint ez az elmélet nem állta meg a helyét a Calimach-törvénykönyv rendszerében, tekintettel az 1539. és 1551. §-ok imént idézett rendelkezéseire. A két szerződés közti alapvető elhatárolási elem a képviselői jog megléte, amely együtt jár a megbízási szerződéssel, de hiányzik a vállalkozási szerződés esetében, a vállalkozó nem képviseli a kedvezményezettet.³⁴ Ezt a koncepciót az 1864-es román Polgári törvénykönyv elfogadása után is fenntartották a szakirodalomban és a joggyakorlatban.³⁵

A törvénykönyv szóhasználata a felek megnevezésével kapcsolatban nem konzekvens. A megbízóra egyaránt használja az „*încredințătoriu*” (rábízó), „*ocîrmuitor*” (megbízó), „*împuternicitoriu*” (meghatalmazó) kifejezéseket, a megbízottra pedig az „*împuternic*” (meghatalmazott) és „*vechil*” (megbízott) kifejezéseket is. A megbízottnak

30 A szülők és férfiak képviselői joga a gyerekeik, illetve feleségük ügyei tekintetében. Ennek részletszabályai a 106., 204., 1638., 1639., 1660–1662. §-ban találhatók.

31 A bíróság által elrendelt gyámság („*epitropie*”) és gondnokság („*curatelă*”) esetei. Ezek részletszabályai a 258., 272., 356., 372., 1296. és 1307. §-ban találhatók.

32 „*Pentru împuternicire și alte soiuri de ocîrmuiri a treburilor străine.*”

33 „*Năimirea lucrărilor.*”

34 Vö. ALEXANDRESCO: *Explicațiunea...*, tomul IX, i. m., 251–254.

35 Dan CHIRICĂ: *Probleme controversate privitoare la contractul de mandat*, https://www.juridice.ro/essentials/1903/probleme-controversate-privitoare-la-contractul-de-mandat#_ftnref120 (letöltés ideje: 2025. 03. 01.).

alapvetően teljes cselekvőképességgel kellett rendelkeznie. Ennek ellenére, amennyiben nem rendelkezett cselekvőképességgel, de az ügyet a megbízás határainak tiszteletben tartásával kötötte meg, az így végzett cselekmény vagy kötött jogügylet érvényes volt a megbízó és harmadik személy között (1368. §). Ebből a rendelkezésből az következett, hogy sem a megbízó, sem a harmadik személy nem hivatkozhatott a megbízott cselekvőképességének hiányára, ha egyébként a megbízott a megbízásnak megfelelően járt el. Bár a törvénykönyv szabályaiból nem vezethető le, az igazságügyi főkancellár („*Marele Logofăt al Dreptății*”) 1949. december 21-i 6380. számú útmutatása alapján nők nem lehettek megbízottak.³⁶

Amennyiben több személyt bíztak meg egy feladat ellátásával, főszabály szerint ezek együtt dolgoznak, kivéve, ha egyik vagy több közülük nem kapott írásos meghatalmazást, hogy az ügyet egyedül is elláthatja (1359. §). A megbízás akár harmadik személy javára is szólhatott. Amennyiben a megbízó a megbízást elfogadta, a harmadik személy (tulajdonképpen kedvezményezett) a megbízó vagy a megbízott értesítésétől számítva közvetlenül jogot szerzett arra, hogy nem teljesítés esetén bármelyiket perelje (1369. §).

Főszabály szerint feltételezte a megbízás ingyenességét, kivéve akkor, ha a felek kifejezetten vagy hallgatólagosan megállapodtak abban, hogy a szerződés visszerthes. Ebből a szempontból meghatározó volt a megbízó/meghatalmazó anyagi helyzete (1348. §). Ellenkező megállapodás hiányában a megbízott sem a megbízótól, sem harmadik személytől nem fogadhatott el díjat, kivéve, ha a tevékenység ellátását hivatásszerűen végezte (pl. ügyvédek, orvosok, mérnökök) (1361. §).

Az 1349. § alapján a megbízást szóban és írásban is lehetett adni. A képviselői jogot rögzítő okiratot a törvénykönyv meghatalmazási levélnek („*scrisoare de împuternicire*”) nevezi. Megjelenik a hallgatólagos megbízás intézménye is. Ezt a szerződésekre jellemző általános szabályból lehet levonni (1154. §), melyek alapján a szerződéshez szükséges beleegyezést hallgatólagosan is meg lehet adni, a megbízás szabályai pedig nem tesznek erre vonatkozó kifejezett korlátozást.³⁷ Az a megbízott, aki kereskedelmi vagy hasonló ügyekben már korábban képviselte a megbízót, köteles volt késedelem nélkül értesíteni utóbbit, hogy elvállalja-e vagy nem az új megbízást, ellenkező esetben felelt az így okozott kárért (1355. §).

A törvénykönyv megkülönböztette az általános és különös, illetve a korlátlan és korlátozott megbízást. Az általános megbízás értelmében a megbízott a megbízó összes ügyében eljárhatott, a különös megbízás vonatkozhatott egy konkrét ügyre vagy ügycsoportra (1350. §). Különös megbízásra³⁸ volt szükség az adásvételhez, a kölcsönhöz, a pénz vagy más dolgok átvételéhez, a perindításhoz és peregyezséghez (1352.

36 RĂDULESCU: *Codul Calimach...*, i. m., 21.

37 ALEXANDRESCO: *Explicațiunea...*, tomul IX, i. m., 560.

38 A különös megbízás román jogban meghonosodó kifejezése, a „*mandat special*” vagy „*procură specială*” erre a §-ra vezethető vissza. Az 1864-es Ptk. erről szóló 1536. cikkének (2) bekezdése nem az egyébként alapul szolgáló francia Ptk. megfelelő rendelkezését vette át, hanem az olasz Ptk. 1741. cikkének (2) bekezdését. Az ott szereplő kifejezett meghatalmazást („*mandato espresso*”) azonban a „*mandat special*”-ra cserélte, áttemelve a Calimach-törvénykönyv szóhasználatát. A 2011-ben hatályba lépett új román Ptk. is a „*mandat special*” kifejezést használja. Vö. ALEXANDRESCO: *Explicațiunea...*, tomul IX, i. m., 572, 579.

§), valamint az örökség elfogadásához és az arról történő lemondáshoz, a társasági szerződés megkötéséhez, a választottbíró kijelöléséhez, a jogról való ingyenes lemondáshoz (1353. §).

Ami a felek jogait és kötelezettségeit illeti, a törvénykönyv megfogalmazása szerint a megbízott köteles volt szorgalommal és jóhiszeműen teljesíteni a megbízást, úgy, ahogy azt megígérte és ahogy a megbízásban szerepel, valamint köteles mindent, amit szerzett, a megbízójának átadni (1356. §). Még akkor is, ha korlátozott megbízással rendelkezett, megtehetett minden olyan cselekményt, ami a megbízás teljesítéséhez szükséges volt. Ha azonban szükség nélkül átlépte a megbízás határait, személyesen felelt az okozott károkért (1357. §). A megbízás határainak átlépése esetén meg kellett vizsgálni, hogy az átlépés szükséges volt-e. Ebben a tekintetben figyelembe kellett venni a megbízás tartalmát, azokat az eseteket, amikor különös megbízásra van szükség (1352–1353. §), és az ügy természetét (1364. §). Ha a megbízó jóváhagyta a megbízás határain túllépő megbízó tevékenységét, vagy hasznot húzott belőle, köteles volt az ezzel járó költségeket is viselni (1365. §). A törvénykönyv rendelkezéseiből azonban nem derült ki, hogy mi volt a jogi helyzete a megbízó által jóvá nem hagyott, a megbízás határait túllépő jogügyletnek vagy cselekménynek.

A megbízott alapvetően személyesen kellett eljárjon, kivéve, ha külön engedélyt kapott a helyettesítésre, vagy a körülmények következtében a helyettesítés szükség-szerű volt. Engedély nélküli helyettesítés esetén a megbízott személyesen felelt a helyettesítő cselekményeiért, engedélyezett vagy szükséges helyettesítés esetén csak a helyettesítő kiválasztása körül felmerülő vétkességért volt felelős (1358. §). Végül pedig a megbízó köteles volt megtéríteni a megbízónak okozott bármilyen kárt, és a megbízó kérésére számot kellett adnia a megbízás teljesítéséről (1360. §).

A megbízó köteles volt megtéríteni a megbízott által eszközölt szükséges és hasznos költségeket, még akkor is, ha az ügyet nem sikerült teljesíteni. Ugyanakkor, a megbízó kérésére köteles volt a szükséges költségek fedezésére elegendő összeget megelöl-gezni. Amennyiben a megbízás teljesítése során és azzal összefüggésben a megbízot-tat kár érte, a megbízónak az elszenvedett kárt meg kellett térítenie (1362. §). Sajátos módon a törvénykönyv két példát is ad erre az esetre a paragrafust követő megjegyzésben: ha a megbízó veszélyes szarvasmarhát ad át a megbízónak eladás céljából, és az kárt okoz neki; azzal bízta meg a megbízottat, hogy egy vagyontárgyat mentsen ki a tűzből, és a kimentés során megsérül.

Ingyenes megbízás esetén a megbízó a megbízás teljesítésével össze nem függő károk esetén is köteles volt kártérítést fizetni a megbízónak, ekkor az ingyenes megbízás visszterhessé alakult át. Az 1363. § alapján az ingyenes megbízást visszterhesnek kellett tekinteni, ha a megbízott előre nem látható esemény során (vihar, rablótámadás stb.) kárt szenvedett. Ekkor az eset körülményeinek függvényében a megbízó köteles volt díjat fizetni a megbízónak, melynek összegét szakértőknek kellett megállapítani-uk a legmagasabb ár alapján, amelyet valaki más hasonló feladatért kaphatott volna. Ebből és az 1362. §-ból következik, hogy a visszterhes megbízás esetén a megbízott viselte azokat a károkat, amelyek nem voltak közvetlen összefüggésben a megbízás teljesítésével, a díjazás ténye ezt a veszélyt rá hárította.

A megbízás megszűnhetett annak visszavonásával („*luare înapoi*”) a megbízó részéről, a megbízásról való lemondással („*lepădare*”), illetve a felek halálával vagy megszűnésével, amennyiben ez jogi személy. Visszavonás esetén a megbízó köteles volt megtéríteni a megbízó addigi költségeit, esetlegesen elszenvedett kárát, és köteles volt arányosan kifizetni a megállapított díjat (1370. §). Ugyanez a szabály érvényesült akkor, ha a megbízás teljesítése lehetetlenné vált valamilyen előre nem látható esemény folytán (1371. §). A megbízott szintén megszüntethette egyoldalúan a szerződést, vagyis lemondhatott a megbízásról. Ha a megbízott nem valamilyen előre nem látható körülmény miatt mondott le a megbízásról, köteles volt megtéríteni a megbízónak okozott kárt (1372. §). A megbízási szerződés megszűnt akkor is, ha valamelyik fél elhalálozott vagy megszűnt. A megbízott azonban köteles volt befejezni a megbízást, ha az ügy elhagyása előreláthatóan kárt okozott volna az örökösöknek, vagy kikötötték, hogy az a halál esetén is folytatódik (1373. §).

Mindegyik megszűnési ok esetén, a halasztást nem tűrő teendők tekintetében a megbízást folytatni kellett, amíg a megbízó vagy örökösei másképp nem rendelkeztek (1376. §). Bár nem írt elő tájékoztatási kötelezettséget a megbízás megszűnésével kapcsolatosan, az 1377. § értelmében a megbízott harmadik személlyel kötött jogügyletei érvényesek maradtak, ha nem tudott a megbízás megszűnésének tényéről. Amennyiben a megbízott értesült a megszűnés tényéről, de ezt elhallgatta a harmadik személy előtt, a megbízó csak a megbízottól követelhetett kártérítést, a jóhiszemű harmadik személy helyzetét nem befolyásolta. Jogi személy megbízó vagy megbízott csődje esetén („*conkurs de creditorii*”) a megbízás a csődeljárás közzétételétől számítva szűnt meg, a megbízott által ezután végzett cselekmények érvénytelennek minősültek (1375. §).

A törvénykönyv a polgári jogi megbízás mellett a kereskedelmi megbízást is szabályozta. Úgy rendelkezett, hogy a megbízásról szóló szabályokat megfelelően kell alkalmazni azokra az esetekre is, amikor áruk, tengeri hajók, üzletek tulajdonosai vagy egyéb mesterséget gyakorlók más személyre (rendszerint nagyobb kereskedőkre) bízták bizonyos ügyek ellátását (1378. §). Ugyanakkor megjelent a vélelmezett képviselő eset is az üzlethelyiségekben tevékenykedő eladók vagy inasok tekintetében. Amennyiben ezek a személyek eladásra jogosultak voltak, a törvény vélelmezte, hogy átvételre és bizonylat kiállítására is jogosultak voltak (1382. §).

A Calimach-törvénykönyv alkalmazásával egy időben kezdődik el Moldvában a perbeli képviselő professzionalizálódásának folyamata is, ekkor jelennek meg ugyanis az első jogszabályok, amelyek külön feltételek teljesítését írták elő a perbeli képviselőkre. 1839. június 11-én jelenik meg az első törvény, amely tételesen felsorolta azokat a követelményeket, amelyeket a képviselőknél teljesíteniük kell, hogy polgári perekben eljárassanak. Mivel túl kevés személy teljesítette volna az előírt feltételeket, 1846-ig felfüggesztették alkalmazását. Az 1840. október 18-i 350. számú uralkodói rendelkezés előírta viszont, hogy perbeli képviselőhöz közhiteles meghatalmazás szükséges, az Igazságügyi Minisztérium 1860. október 5-i 65. számú körlevele alapján pedig csak az ügyvédeknek vagy a családtagoknak adott perbeli meghatalmazásokat engedték hitelesíteni.³⁹

39 RĂDULESCU: *Codul Calimach...*, i. m., 890.

3. A Caragea-törvénykönyv

Moldva első polgári törvénykönyvével egyidejűleg Havasalföldön is új törvénykönyv készült el, Ioan Gheorghe Caragea fejedelem kezdeményezésére. A *Legiuirea Caragea* vagy *Condica lui Caragea*⁴⁰ cím alatt is emlegetett kódexet 1818-ban tették közzé először Bécsben, görög nyelven, majd Bukarestben, román nyelven. A Calimach-törvénykönyvhöz hasonlóan, a Caragea-törvénykönyv is az Egyesült Fejedelemségek közös polgári törvénykönyvének hatálybalépéséig (1865) érvényben maradt Havasalföldön. Az új törvénykönyv forrásai változatlanul a császári törvények és a helyi szokásjog, viszont kimondott cél volt az azonosított ellentmondások feloldása, és ahol szükséges, a szabályok kiegészítése, új jogszabályok alkotása.⁴¹

A Caragea-törvénykönyv általános törvénygyűjtemény volt, egyszerre szabályozta a polgári jogot, büntetőjogot és eljárásjogot, szemben a Calimach-törvénykönyvvel, amely kizárólag a polgári jogot szabályozta. Rendelkezései kevésbé mondhatók modernnek, inkább feudális jellegűek, és elsősorban az uralkodó feudális osztály hatalmát kívánták megszilárdítani. Megalkotása elsősorban Atanasie Hristopol főkancellár (logothetész) és egy Nestor nevű főtisztviselő nevéhez köthető. Hristopol szépirodalmi készségeiről volt ismert, ennek eredményeként a görög nyelvű szöveget ugyan irodalmi színvonalúnak minősítették, azonban a szakszerű megfogalmazás tekintetében hiányosságokat mutatott. A román nyelvű változat egyik fő problémája az volt, hogy a román jogi szaknyelv ekkor még kialakulóban volt, ezért sok fogalomnak még nem volt román megfelelője.⁴²

Szerkezetét tekintve a törvénykönyv hat részből állt: személyek, dolgok és tulajdonjog változásai, szerződések, tulajdonjog szerzésének módozatai, büntető rendelkezések, büntető és polgári eljárásjog. A szerződésekről szóló III. rész XIX. fejezete foglalkozott a megbízással, a XX. fejezete pedig a perbeli megbízással. A megbízást „*vechilet*”-nek nevezi, a perbeli megbízás elnevezése pedig a „*vechilul pentru judecări*”. Az ügyleti képviselőt ezen két formája mellett szabályozva volt a törvényes képviselőt is „*epitropie*” cím alatt a törvénykönyv XXI. fejezetében.

A szerződésekről szóló III. rész, I. fejezet 6. §-a úgy fogalmazott, hogy „*szerződéseket saját magunk vagy más által is köthetünk, levélben, közvetítő vagy egyéb más eszköz által*”. Később ezt kiegészítette a Semmitőszék 1863. évi 211. határozata, amely megállapította, hogy meghatalmazás nélkül senki sem köthet szerződést mással.⁴³

A megbízást úgy határozta meg a Caragea-törvénykönyv, mint az a jogügylet, mely értelmében a megbízott („*vechil*”)⁴⁴ elvégez egy feladatot, a megbízó („*stăpân*”) pedig megserzi (megkapja) azt [III. rész, XIX. fejezet, 2. §]. A megbízóra szó szerinti fordításban

40 Az 1818-as első román kiadás teljes címe a következő volt: *Legiuirea a prea înălțatului și prea Pravoslavnicului Domn și oblăduitoriu a toată Ungrovlahia I. Ioan Georgia Caracea*.

41 DEMETER: *i. m.*, 209; VERESS: *i. m.*, 45.

42 Vö. DEMETER: *i. m.*, 210; Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Legiuirea Caragea. Ediția critică*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955, X.

43 Semmitőszék, II. osztály, 1863. évi 211. számú döntés, közzétéve *Buletinul Deciziunilor Curții de Casație*, 1863.

44 Megbízott az, aki a megbízó helyében áll bármilyen ügyben (III. rész, XIX. Fejezet, 1. §).

az „úr”, „gazda” kifejezést használta. A meghatározásból következik, hogy a megbízás közvetlen képviseletet eredményezett, a megbízás határain belül kötött jogügyletek kötelezték a megbízót [III. rész, XIX. fejezet, 10. §.] A megbízás tárgya lehetett szerződés-kötés, adásvétel, bérlet, átadási vagy átvételi kötelezettség teljesítése, felvigyázás, ajándékozás, peregyezség és egyebek [III. rész, XIX. fejezet, 3. §.]. E felsorolás alapján megállapíthatjuk, hogy a törvénykönyv koncepciójában a megbízás alapvetően szerződés-kötésre vonatkozott.

A megbízás alapvetően konszenzuális jogügyletként került szabályozásra, amelyet a megbízó közvetlenül vagy egy másik személy közvetítésével is megkötöhetett, akár írásos vagy bármilyen más formában.⁴⁵ Ezen kívül megkülönböztette a törvénykönyv az általános („*fără deosebire*”) és különös („*cu deosebire*”),⁴⁶ a korlátlan („*cu deplină putere*”) és korlátozott megbízást (III. rész, XIX. fejezet, 3. §).

A törvénykönyv nem tartalmazott semmilyen rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a megbízás ingyenes vagy visszterhes jogügylet-e, csak a megbízás során felmerülő költségek megtérítését szabályozza. Tekintettel a szerződésekre vonatkozó általános szabályokra, melyek alapján a törvénybe nem ütköző szerződések törvényi erővel rendelkeztek (III. rész, I. fejezet 10. §), megállapíthatjuk, hogy a megbízás lehetett ingyenes és visszterhes is, hiszen semmilyen jogszabály nem tiltotta meg a díjazás elfogadását.

Amennyiben a megbízó ugyanazon ügyben való eljárásra egyszerre több megbízottal is szerződést kötött, a megbízottak egyetemlegesen feleltek a megbízás teljesítéséért, valamint az esetlegesen okozott károkért is, függetlenül attól, hogy melyik megbízó okozta a kárt (III. rész, XIX. fejezet, 13–14. §). Nem voltak azonban kötelesek a megbízottak együtt dolgozni, erre vonatkozóan a törvény nem állapít meg kötelezettséget.

Ami a felek kötelezettségeit illeti, a megbízó elsődleges kötelessége a megbízás teljesítése volt, a szerződés előírásainak és a megbízó céljainak megfelelően, csalárdság nélkül („*fără viclesug*”). Amennyiben a megbízott nem tett eleget ezeknek a követelményeknek, és ezzel kárt okozott a megbízónak, az okozott kárt természetesen meg kellett térítenie. Nem felelt viszont az a megbízó, ha a kár nem neki felróhatóan következett be (III. rész, XIX. fejezet, 5–7. §). Ugyanígy, a megbízó akkor sem felelt a megbízóval szemben, ha a megbízást pusztán gondatlanságból nem teljesítette, de a megbízót ezáltal kár nem érte (III. rész, XIX. fejezet, 8. §). A felelősség kérdését a törvénykönyv tehát a konkrét kár bekövetkeztétől tette függővé.

A megbízás teljesítésének megkezdése kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen addig a pontig a megbízó újabb utasításokat adhatott, akár az eredeti utasítással ellentéteseket is. Miután a megbízott megkezdte a teljesítést, a megbízónak már nem volt lehetősége az utasítások további módosítására, és terheltek őt a megbízás megkezdése idején érvényes utasítások alapján végzett jogcselekmények (III. rész, XIX. fejezet, 11. §).

45 A Semmitőszék I. osztályának 1867. évi 499. határozata (közzétéve: Buletinul Deciziunilor Curții de Casație, 1867) megerősítette, hogy a megbízást akár írott forma nélkül is meg lehet kötni.

46 Peregyezség megkötéséhez különös megbízásra volt szükség. Lásd. Semmitőszék, polgári kollégium 1863. évi 28. számú döntése, közzétéve: Buletinul Deciziunilor Curții de Casație, 1863.

A megbízó kötelezettségeiről meglehetősen szűkszavú a törvénykönyv. Csupán annyit írt elő, hogy a megbízó köteles a megbízott által, a megbízás teljesítése során eszközölt szükséges költségek megtérítésére, kamattal együtt. Amennyiben a megbízott átlépte a megbízó által jóváhagyott keretet, de a költségek szükségesek voltak, a megbízó így is köteles volt ezeket megtéríteni. A keretet meghaladó és nem szükséges költségeket azonban a megbízott viselte [III. rész, XIX. fejezet, 9. §].

A Caragea-törvénykönyv a megbízás megszűnési okai között csak a megbízott lemondását („*lepădare*”) és a felek halálát szabályozza, ennek ellenére véleményünk szerint a megbízó is egyoldalúan megszüntethette a megbízást, tekintettel annak *intuitu personae* jellegére. A megbízás teljesítésének megkezdéséig a megbízott indoklás nélkül felmondhatta a szerződést, a megbízás teljesítésének megkezdése után főszabály szerint csak indokolt esetben, vagy ha akadályoztatva volt. A törvénykönyv ez utóbbi esetekre példákat is ad: betegség, időhiány politikai funkció betöltése miatt és egyéb hasonló okok. Ennek ellenére, a megbízott teljesítés közben, fontos ok nélkül is felmondhatta a szerződést, ha ezzel a megbízónak nem okozott kárt, nem veszélyeztette az ügy teljesítését, és a megbízónak lehetősége volt új megbízottat kinevezni az ügy ellátására (III. rész, XIX. fejezet, 15–16. §). A megbízottnak mindaddig el kellett látnia az ügy teljesítését, amíg nem értesítette a lemondásról a megbízót, kivéve, ha valamilyen akadályoztatás vagy előre nem látható történés miatt nem tudta ezt megtenni (III. rész, XIX. fejezet, 17. §).

Bármelyik fél halála a megbízási szerződés megszűnését eredményezte, amely az elhalálozás tudomásulvételétől fejtette ki joghatásait. Így, ha a megbízott a halál tudomásulvételéig bizonyos jogcselekményeket végzett a már elhunyt megbízó nevében, azok az örökösökkel szemben hatályosak voltak, és joga volt az ezzel járó költségek megtérítésére is. Ha tudva a megbízó haláláról, a megbízott továbbra is eljár, minden okozott kárért felelt (III. rész, XIX. fejezet, 18–20. §). A törvénykönyv a megszűnési okok tekintetében nem foglalkozik a jogi személy megbízó vagy megbízott esetével.

Bár nincs tételesen felsorolva a megbízást megszüntető okok között, véleményem szerint a megbízás megszűnését eredményezte egy új, az első megbízással azonos tárgyú megbízás megkötése egy másik személlyel (hallgatólagos visszavonás). Ez a Caragea-törvénykönyv III. rész, XIX. fejezet, 12 §-ból következett, amely úgy rendelkezett, hogy ilyen esetben a megbízót kötik az első megbízott által megkötött jogügyletek, és köteles megtéríteni a neki járó költségeket, hasonlóan a többi tételesen felsorolt megszűnési módhoz. Az új megbízás megkötése után tehát a régi megbízott elszámolt az addig végzett cselekményekről, jogosult volt költségei megtérítésére, de többé már nem képviselhette a megbízót.

Mivel a Caragea-törvénykönyv nemcsak anyagi, hanem eljárásjogi szabályokat is tartalmazott, ezért külön fejezetben szabályozta a perbeli képviselőt, amit perbeli megbízásnak nevez („*vechilet pentru judecări*”). Ez elsősorban formai szempontból tért el a polgári megbízástól. A perbeli megbízást minden esetben írásba kellett adni (III. rész, XX. fejezet, 2. §). Másik fontos előírás, hogy amennyiben a megbízás korlátlan volt és a bíróság a megbízót elmarasztalta, a megbízott volt köteles azt teljesíteni. A közvetlen képviselőt elve tehát csak korlátozott perbeli megbízás esetében volt alkalmazandó (III. rész, XX. fejezet, 3. §). Végül a törvénykönyv megjegyzi, hogy perbeli képviselőt esetén a megbízott örökösei nem kötelesek folytatni a megbízást (III. rész, XX. fejezet, 3. §).

4. Az 1840. évi Kereskedelmi törvénykönyv⁴⁷

A Calimach- és Caragea-törvénykönyvek elfogadását követő időszakban kezdődik meg a két román fejedelemség jogrendszerének közelítése, melynek fő mozgatórugója a térségben folyó orosz–török konfliktus volt. A jogközelítés fontos eseménye a mindkét fejedelemségben bevezetett ún. Szervezeti Szabályzat („*Regulamentul Organic*”), amely Havasalföldön 1831. július 1-jén, Moldvában pedig 1832. január 1-jén lépett hatályba. A Szervezeti Szabályzatot Paul Kiselef gróf, a megszálló orosz csapatok parancsnoka dolgoztatta ki, az orosz–török háborút lezáró 1826. évi akermani békeszerződés és az azt megerősítő és kiegészítő adrianopoli szerződés alapján, de a török szultán jóváhagyása után lépett hatályba. Főleg alkotmányjogi és közigazgatásjogi jellegű szabályokat tartalmazott, de számos előírása kiterjedt más jogágakra is. Hatályát csak a fejedelemségek egyesülése után (1859) életbe léptetett törvényekkel veszttette el.⁴⁸

A polgári jogviszonyok tekintetében a Szervezeti Szabályzatok hatályban tartották mind a Calimach-, mint a Caragea-törvénykönyvet, a kereskedelmi viszonyok tekintetében pedig előírták a francia kereskedelmi törvénykönyv alkalmazását és ennek lefordítását román nyelvre, természetesen adaptálva a helyi viszonyokhoz.⁴⁹ Az 1807. évi francia Kereskedelmi törvénykönyv 1838. évi módosításait is tartalmazó román fordítása végül 1840. január 1-jén lépett hatályba Havasalföldön. Moldvában formálisan nem léptettek hatályba kereskedelmi törvénykönyvet, de szokásjogi alapon megoldásaira tekintettel voltak jogviták eldöntésében.⁵⁰ A két fejedelemség egyesülése után a havasalföldi Kereskedelmi törvénykönyv alkalmazását kiterjesztették az Egyesült Fejedelemségek területére, amely így 1887-ig maradt hatályban.

Az 1840. évi Kereskedelmi törvénykönyv három részből állt: a kereskedelemről általában (I. könyv), a csődről (II. könyv) és a tengeri kereskedelemről (III. könyv). A képviselő szempontjából releváns jogszabályokat az I. könyv VI. címében találunk, melyben a román jogtörténelem során először szabályozásra került a bizományi szerződés (87–91. cikkek) és a szállítmányozási szerződés (92–98. cikkek), mint a közvetett képviselő formái.

A törvénykönyv a bizományi szerződést („*comision*”) nem, csak a bizományos („*comisionariu*”) fogalmát határozta meg. A törvénykönyv értelmében a bizományos

47 Az 1840. évi Kereskedelmi törvénykönyv mentén írott szakirodalomért lásd: Scarlat N. GHICA: *Dreptul comercial român după principiile și ordinul condiceii de comerț. Tomul I*, Tipografia lui Iosif Kopainig, București, 1853; Scarlat N. GHICA: *Dreptul comercial român după principiile și ordinul condiceii de comerț. Tomul II*, Tipografia lui Iosif Kopainig, București, 1854; Vasile BOERESCU: *Explicarea condiceii comerciale române*, Tipografia Jurnalului Național, București, 1859.

48 DEMETER: *i. m.*, 207.

49 Havasalföldi Szervezeti Szabályok 241. cikk, illetve Moldvai Szervezeti Szabályok 318. cikk.

50 Erről tanúskodik az Államtitkárság („*Secretariatul de stat*”) 1836. január 16-i átirata az Igazságügyi Kancelláriának („*Logofetia dreptății*”). Lásd. Ovid SCHELARIE, Valeriu ȘTOPA: *Drept comercial = Istoria dreptului romanaesc. Vol. II, partea întâi*, Dumitru FIROIU, P. Liviu MARCU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984, 301–302.

az, aki a saját vagy vállalkozása nevében, de megbízója („*insarcinatoru*”) érdekében és számlájára dolgozik (87. cikk). Ugyanakkor igyekezett pontosan elkülöníteni a bizománnyt a megbízástól. A törvénykönyv 88. cikke alapján, amennyiben a bizományos a meghatalmazója nevében járt el, a Caragea-törvénykönyv megbízásra vonatkozó szabályait kellett alkalmazni. Következésképpen a Caragea-törvénykönyv és az 1840. évi Kereskedelmi törvénykönyv rendszerében a bizomány csak közvetett képviselőt eredményezett, a megbízás pedig minden esetben alkalmazandó volt a képviselőt feltételező cselekmények esetén.

Részletszabályok tekintetében a bizományról szóló cikkekben tulajdonképpen csak a bizományos előjogait rögzítette a törvénykönyv. A bizományos, aki egy másik piacról elküldött árukért előleget fizetett, hogy azokat a megbízó érdekében értékesítse, elsőbbséget élvezett az előleg, a kamatok és a költségek behajtására a többi hitelező előtt, ha az áru az ő birtokában, raktárában vagy közraktárban volt elhelyezve. A szabály akkor is alkalmazandó volt, ha a bizományos még nem jutott az áruk birtokába, de fuvarokmányokkal bizonyítani tudta, hogy az árut már elküldték neki (89. cikk). Nem rendelkezett előjoggal azonban, ha az áruk valamilyen közhatóság vagy a bizományos székhelyétől eltérő harmadik személy birtokában volt megőrzés céljából (91. cikk). Végül pedig elsőbbséget élvezett a többi hitelezővel szemben az eladott árukból befolyt pénzeszszegek tekintetében a saját költségei behajtására (90. cikk).

A szállítmányozási szerződést a törvénykönyv „*szárazföldi és vízi fuvarozási bizománynak*” nevezte („*comision de transporturi pe uscatu și pe apa*”), mely értelmében a szállítmányozó azért felelt, hogy a rá bízott áru időben és épségben megérkezzen a címzetthez. Amennyiben ez neki felróhatóan nem történt meg (késedelem, kár az áruban), a szállítmányozó közvetlenül felelt a megbízóval szemben (93–94. cikkek). Ellenkező megállapodás hiányában a szállítás közbeni kárveszélyt az áruk tulajdonosára hárította a törvénykönyv, aki viszont perelhette a szállítmányozót vagy a fuvarozót, ha azok felelőssége megállapítható volt (96. cikk). Végül pedig megjegyezte, hogy a szállítmányozó közvetlenül felel a megbízóval szemben, ha alszállítmányozót vett igénybe (94. cikk).

5. Összegzés

A fentiek alapján a román fejedelemségek ügyleti képviselőtörténeti fejlődéséről a következő általános következtetéseket vonhatjuk le:

Bár Dacia provinciában alkalmazandó volt a birodalmi római jog a helyi szokással együtt, és a *római* jogi képviselői szabályok alkalmazásra kerültek, a helyileg fennmaradt jogtörténeti emlékekben (viaszostáblákon) kevés utalás található a képviselő intézményére. Ezek a római jogi hagyományok ugyanakkor nehezen hozhatók közvetlen összefüggésbe a XIV. század elején létrejövő román államalakulatok jogrendjével, azok csak később bizánci közvetítéssel honosultak meg a fejedelemségekben.

Mindkét fejedelemség kezdeti időszakában a szokásjog volt az elsődleges jogforrás, amit az írásbeliség elterjedésével kiegészítettek a fejedelmek törvényei. Az első

írott jogszabályok a XV. század elején jelennek meg, de átfogó jogszabálygyűjteményekért a XVII. századig kellett várni. Vasile Lupu (Moldva) 1646-os törvénygyűjteménye („*pravila*”) már tartalmazott a képviseletre vonatkozó rendelkezéseket, különösen az egyházi és kereskedelmi ügyekben. Ezekből kiolvasható a közvetlen képviselet elvének elismerése, de rendszertani szabályozásról aligha lehet még beszélni. A korszak jogalkotása rendkívül szigorúan büntette a képviselők jogsértéseit, különösen az egyházi vagyron kezelésében. A szabályozás erősen vallásközpontú volt, az egyházi képviselők visszaélései akár halálbüntetéssel is járhattak. Bár Havasalföld önálló fejedelemség volt, Matei Basarab 1652-es törvénygyűjteményében tulajdonképpen ugyanazok a világi jogszabályok találhatók meg, mint Vasile Lupu törvénygyűjteményében. Bár nyilvánvalóan hatással volt egymásra a két fejedelemség törvényhozása, a hasonlóság abból is ered, hogy mindkét törvénygyűjtemény fő forrása a bizánci közvetítéssel átvett Baszilikák, vagyis a Corpus Iuris Civilis átdolgozott, kivonatolt szabályai. A Baszilikákon keresztül tehát receptálta a római jog főbb elemeit mindkét fejedelemség, amelyet azonban ütközés esetén felülírt a helyi szokásjog.

A XVIII. századtól, a fanarióta korszakban új törvénygyűjtemények jelentek meg, amelyek egyértelműbben szabályozták a képviselet intézményét. A Havasalföldön 1780-ban kiadott *Pravilniceasca condică* és Moldvában az 1814-es *Codul lui Donici* már részletesebben foglalkozott a megbízással és a perbeli képviselettel. Az említett törvénykönyvek egyértelművé tették, hogy a képviselő cselekményei közvetlenül a képviselt személyében állnak be. Ugyanakkor már egyes esetekben valamilyen alakiség betartását is megkövetelték: a perbeli képviselethez írásos igazolás és tanúk kellettek, valamint a képviselők számára biztosíték (kaució) letételét írták elő, amely a tárgyalások során hozott döntések végrehajtását garantálta.

A román jogfejlődés szempontjából a Calimach-törvénykönyv kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen általa már a XIX. század elején a modern értelemben vett polgári törvénykönyvvel rendelkezett Moldova, sok, már régebbi jogi hagyományokkal rendelkező európai ország előtt. Az ügyleti képviselet tekintetében is elmondható, hogy egy modern felfogású, sok tekintetben az Optk. rendelkezéseire hasonlító szabályozást hoz, amely azonosítja a megbízást az ügyleti képviselettel. Megfigyelhető egy terminológiai inkonzekvenca több kifejezés esetén, amely rámutat arra, hogy a román jogi nyelvezet ekkor még kialakulóban volt. Ehhez természetesen sokban hozzájárult a kódex is. A megbízás szabályozása tekintetében hű marad a római jogi gyökerekhez, de hoz néhány sajátos megoldást is. Ezek közül kiemelendő, hogy a polgári törvénykönyvben szabályozza a polgári és a kereskedelmi megbízást (kvázi monista módszerrel), megkülönbözteti az általános és különös megbízást, bizonyos helyzetekben az ingyenes megbízás visszerhessé alakult át, példákat ad a jogszabály pontosabb értelmezéséhez, megjelenik a vélelmezett és hallgatolagos megbízás is.

A Caragea-törvénykönyv ügyleti képviseletre vonatkozó szabályaival kapcsolatban kiemelendő, hogy ez tekinthető Havasalföldön a képviselet első szisztematikus szabályozásának. A képviselet sem fogalmilag, sem szabályozás tekintetében még nem különült el a megbízástól (tulajdonképpen a törvényes képviseletre is a megbízás kifejezést használja), mégis legalább rendszerszinten foglalkozik a kérdéssel. Sajátos, hogy külön fejezetben szabályozza a perbeli képviseletet (megbízást), ami a törvénykönyv

nem specializált szerkesztésének tulajdonítható. Mindezek ellenére, főleg összehasonlítva a vele egy időben alkotott Calimach-törvénykönyv szabályaival, elmondható, hogy sokkal kezdetlegesebb mind nyelvezeti, mint szabályozástechnikai szempontból. Például nem szabályozza, hogy a megbízás ingyenes vagy visszerhes jogügylet, mely ügyekhez kellett különös megbízás, mi történik a megbízás határain túllépő jogügyletekkel, a megbízó egyoldalúan megszüntetheti-e a jogügyletet. Néhány rendelkezése mai szemmel nézve nem tűnik méltányosnak a megbízóra nézve. Például a megbízónak kamatostól kellett visszafizetnie a megbízással járó költségeket, a megbízás megkezdése után nem adhatott új instrukciókat, vele szemben a megbízott főszabály szerint akkor felelt, ha felróható módon konkrét kárt okozott.

Az 1840-es Kereskedelmi törvénykönyv elsőként szabályozta a bizományi és szállítmányozási szerződéseket, ezért mindenképpen említést érdemel. Ugyanakkor nem tekinthető átfogó szabályozásnak, mivel nem volt képes teljes mértékben kielégíteni a gyakorlati igényeket. A francia Kereskedelmi törvénykönyv csupán felszínesen foglalkozott a kereskedelmi szerződésekkel, ami részben azzal magyarázható, hogy nem állt rendelkezésre elegendő idő azok alapos kidolgozására. A román jogalkotó, amely lényegében kisebb módosításokkal csupán lefordította a francia szabályozást, ezt a hiányosságot nem orvosolta. Az így keletkező joghézagokat végül a bíróságok jogformáló tevékenysége és későbbi külön törvények pótolták.⁵¹

Irodalomjegyzék

1. DIMITRIE ALEXANDRESCO: *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine. Tomul I, ediția a II-a*, Editura Tipografiei Ziarului „Curierul Judiciar”, București, 1906.
2. DIMITRIE ALEXANDRESCO: *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine. Tomul IX*, Atelierele grafice Socec & Co, București, 1910.
3. BESENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás tükrében. 4. kiadás*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010.
4. VASILE BOERESCU: *Explicarea condiceii comerciale române*, Tipografia Jurnalului Național, București, 1859.
5. DAN CHIRICĂ: *Probleme controversate privitoare la contractul de mandat*, https://www.juridice.ro/essentials/1903/probleme-controversate-privitoare-la-contractul-de-mandat#_ftnref120 (letöltés ideje: 2025. 03. 01.).
6. DEMETER János: *A román jog kodifikálásának szakaszai és jellemzői*, Jogtudományi Közlöny, 1985/4, 207–216.
7. DUMITRU FIROIU, LIVIU MARCU P. (szerk.): *Istoria dreptului romanaesc. Vol. II, partea întâi*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984.
8. FÖLDI András, HAMZA Gábor: *A római jog Története és Intitúciói. 22. átdolg. és bőv. kiadás*, Eszterházi Károly Egyetem, Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

51 SCHELARIE, ȘTOPA: *i. m.*, 305.

9. Scarlat N. GHICA: *Dreptul comercial român după principiile și ordinul condicei de comerț. Tomul I*, Tipografia lui Iosif Kopainig, București, 1853.
10. Scarlat N. GHICA: *Dreptul comercial român după principiile și ordinul condicei de comerț. Tomul II*, Tipografia lui Iosif Kopainig, București, 1854.
11. HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő: dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
12. Liviu P. MARCU (szerk.): *Istoria dreptului românească. vol. I*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.
13. NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2011.
14. Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Cartea românească de învățătură. Ediție Critică*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1961.
15. Andrei RĂDULESCU (szerk.): *Codul Calimach. Ediție critică*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958.
16. Andrei RĂDULESCU (szerk.), *Îndreptarea legii*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962.
17. RĂDULESCU Andrei (szerk.): *Legiuirea Caragea. Ediția critică*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1955.
18. VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris Kiadó, Kolozsvár, 2018.
19. VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2022.

NAGY GELLÉRT¹ – PAPP ZSÓFIA²

A munkához való jog és néhány részjogosítványának védelme a román Alkotmánybíróság és az EJEB esetgyakorlatában – hasonlóságok és eltérések

The Protection of the Right to Work and Associated Rights in the Case-Law of the Romanian Constitutional Court and the ECtHR – Similarities and Differences

Abstract: This study aims to examine the constitutional and international law dimensions of the right to work, a fundamental right considered perhaps the most universal among social and economic human rights. It does so, on the one hand, by reviewing the constitutional and international legal framework surrounding this right and identifying their common and divergent features. On the other hand, through an analysis of the case-law of the Constitutional Court and the ECtHR, it highlights specific entitlements within the right to work that illustrate the constitutionalization and internationalization of labour law. By doing so, the study also aims to shed light on the significant role of both the Constitutional Court and the ECtHR in harmonizing national and international legal standards and integrating the right to work into the broader human rights protection framework.

Keywords: right to work, social protection of work, integrated approach, human rights, case-law of the Constitutional Court, case-law of the European Court of Human Rights, constitutionalization

Összefoglaló: Jelen tanulmány a szociális-gazdasági emberi jogok körébe tartozó, azok közül talán a leguni-verzálisabbnak tekinthető alapjog, a munkához való jog alkotmányos és nemzetközi jogban lefektetett tartalmát kívánja vizsgálni. Ez egyrészt a jog alkotmány- és nemzetközi jogi környezetének feltárásával, azok közös és egymástól eltérő vonásainak azonosításával valósul meg. Másrészt az alkotmánybíróági, illetve EJE-b esetgyakorlat mentén kiemelésre kerülnek a munkához való jog azon részjogosítványai, amelyek hűen példázzák a munkajog alkotmányjogiasodását és nemzetköziesedését. Mindezzel a tanulmány az Alkotmánybíróság, valamint az EJE-b kiemelkedő szerepére is igyekszik rávilágítani, amely hozzájárul a nemzeti és nemzetközi jogi normák összehangolásához, valamint a munkához való jog integrációjához az emberi jogi védelem tágabb keretébe.

1 ORCID: 0000-0002-8633-3038

2 ORCID: 0009-0008-0414-9036

Kulcsszavak: munkához való jog, munka szociális védelme, integrált értelmezési módszer, emberi jogok, alkotmánybíróági esetgyakorlat, EJEB-esetgyakorlat, alkotmányjogiasodás

1. Bevezető gondolatok

A munkához való jog mint a második generációs, szociális-gazdasági emberi jogok körébe tartozó alapjog társadalmi funkcióit nem lehet eleget hangsúlyozni. A munkaviszony sajátossága, a felek alá-fölérendeltsége már a XIX–XX. század fordulóján ráirányította a figyelmet a munkához való jog kapcsán felmerülő sajátos állami kötelezettségekre, a munkavállaló védelmére vonatkozó rendelkezések elfogadásának szükségességére. Mindemellett a munkajog korántsem statikus, hanem folyamatosan változó, a politikai és társadalmi átalakulásokra különösen érzékeny jogág – gondolkunk csak olyan új jelenségek térnyerésére, mint a platformalapú vagy a hibrid munkavégzés. E dinamikus jelleg következtében a munkához való jog egyes – általunk részjogosítványoknak³ tekintett – elemeinek is idomulniuk kell az újonnan felmerülő kérdésekhez és problémákhoz.

A folyamatos kiegészítéseken, módosításokon átesett román Munkatörvénykönyv (Codul Muncii)⁴ szabályozása számos helyen „megtört”, egységességét veszítette. „Toldozott-foldozott” jellegéből kifolyólag nem képes maradéktalanul megfelelni a munkajog újonnan megjelenő kihívásainak. Mindez egy új Munkatörvénykönyv kidolgozását és elfogadását teszi szükségessé, amely folyamatban a román jogalkotónak kiemelt figyelmet kell fordítania a munkavállalók jogainak – a munkához való jog és részjogosítványainak biztosítása révén is megvalósuló – védelmére. Jelen tanulmány e részjogosítványok figyelembevételéhez azoknak alkotmányos és nemzetközi jogban lefektetett tartalmát feltárva kíván segítséget nyújtani. Az alkotmányjogi és nemzetközi emberi jogi megközelítés fontosságát hangsúlyozza, hogy a munkajog alkotmányjogiasodásának⁵ és nemzetköziesedésének⁶ következtében olyan munkajogi

3 E szóhasználat nem azt hivatott kifejezni, hogy a munkához való jog részjogosítványainak tekintett jogosultságok nem tekinthetők önálló munkavállalói jogoknak. A bevont dologi jogi fogalom csupán a romániai alkotmány és a nemzetközi jogi előírások nyelvezetének egységességét hivatott a tanulmány egészére kiterjedően megvalósítani.

4 2003. évi 53. törvény, újraközzölve a Hivatalos Közlöny 2011. évi 345. számában.

5 Az egyes jogágak alkotmányjogiasodására már az 1980-as években felhívta a figyelmet a francia Louis Favoreu. Lásd: Sonia DRĂGHICI: *Fundamentele constituționale ale dreptului civil*, Editura C. H. Beck, București, 2010, 89. A munkajog terén az alkotmányjogiasodás elsősorban az alkotmánybíróági döntések releváns megállapításainak jogszabályokba történő beépítésén keresztül valósul meg.

6 Az alkotmányjogiasodás folyamatával nagyrészt összhangban kerültek kidolgozásra azok a nemzetközi minimumkövetelmények és keretszabályozások is, amelyek jelentékeny mértékben áthatják a nemzeti előírásokat. E jelenség eredményeként nemzeti szinten az egyes jogágak nemzetköziesedni kezdtek. Az alkotmányjog nemzetköziesedéséért lásd például: Tudorel TOADER, Marieta SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020, 443.

„minimumkövelmények” jöttek létre, amelyeket a jogalkotó nem hagyhat figyelmen kívül egy esetleges új Munkatörvénykönyv kidolgozásakor.

2. A munkához való jog és a munka szociális védelme a román Alkotmány szabályozásában

A munkajog és a munkaviszonyok szempontjából lényeges alapelvek Románia Alkotmányában is megtalálhatók, így ezen alapelvek *„egy része a legmagasabb szinten szabályozott”*.⁷ Románia Alkotmányának szabályozásában a munkához való jog összetett tartalommal bíró alapjogként jelenik meg, hiszen a munkavégzés szabadsága mellett – mind az államra, mind a munkáltatókra nézve – egy sor kötelezettséget is tartalmaz.⁸

Az Alkotmány 41. cikke öt bekezdésben rendelkezik a munkáról, valamint a munka szociális védelméről. Az (1) bekezdés értelmében a munkához való jog nem korlátozható, illetve a szakma, mesterség, foglalkozás, továbbá a munkahely szabad megválasztása biztosított. E rendelkezés alapján – látszólag – a munkához való jog esetleges sérelme mindössze azon esetekben merülhet fel, amikor egy személyt az adott jog gyakorlásában korlátoztak.⁹ A román alkotmányozó e megoldása, amely pusztán egy negatív kötelezettséget, avagy a korlátozás tilalmát írja elő, komoly kritikák alapjául szolgált a szakirodalomban. Egyes szerzők szerint a munkához való jog rendeltetése túl jelentős ahhoz, hogy védelméhez mindössze egy negatív, tartózkodó magatartás előírása elégséges legyen. Mi több, e rendelkezés az állam aktív társadalomalakító szerepét sem veszi figyelembe.¹⁰

A (2) bekezdés a munka szociális védelméhez való jogról rendelkezik, kiemelve, hogy e védelem köre kiterjed az alkalmazottak biztonságára, egészségére, a nők és a fiatalok munkarendjére, az országos bruttó minimálbér meghatározására, a heti pihenőidőre, a fizetett pihenőszabadságra, a rendkívüli vagy különleges körülmények közötti munkavégzésre, illetve a törvényben meghatározott egyéb sajátos helyzetekre. A (3) bekezdés szintén a munka szociális védelme terén bír relevanciával, hiszen a rendes munkaidőt átlagosan napi legfeljebb 8 órában állapítja meg, míg a (4) bekezdés rendelkezik a nők és a férfiak azonos munka esetén fennálló béregyenlőségéről. Az (5) bekezdés értelmében a munkavállalóknak joguk van kollektív munkaügyi tárgyalásokhoz, valamint biztosított számukra a kollektív szerződések kötelező ereje.

7 VALLASEK Magdolna: *Román munkajog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020, 15.

8 Marian ENACHE, Ștefan DEACONU: *Drepturile și libertățile fundamentale în jurisprudența Curții Constituționale*, I, Editura C.H. Beck, București, 2019, 258; Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020, 318.

9 Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019, 910.

10 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 318.

Az Alkotmány 42. cikke szintén relevanciával bír, mivel (1) bekezdése kimondja a kényszerszermunka tilalmát, míg a (2) bekezdés az e tilalom alóli kivételeket nevesíti. E rendelkezés értelmében nem tekinthető kényszerszermunkának a katonai kötelezettségek megvalósítására irányuló, vagy adott esetben az ezt vallási vagy lelkiismereti okokból helyettesítő tevékenység; valamely elítélt személy által a fogvatartás vagy a feltételes szabadlábra helyezés idején végzett munka; illetve a természeti csapások vagy egyéb veszélyek esetén megkövetelt állampolgári kötelezettség teljesítése. A kényszerszermunka tilalmának alkotmányos rögzítésével lényegében az emberi méltóság munkavégzés során történő védelme került előtérbe.¹¹

Végül, de nem utolsósorban szükséges említést tenni az Alkotmány 43. cikkéről is, amely az alkalmazottak sztrájkhoz való jogát garantálja. Fontos aláhúzni, hogy az alkotmányos szabályozásból a sztrájk számos jellemzője kitűnik, amelyek alapján e tevékenység nem más, „*mint a munkavégzés kollektív és szervezett módon történő beszüntetése a munkavállalók egy csoportja által, annak érdekében, hogy bizonyos szakmai, gazdasági vagy társadalmi követeléseiket bemutassák és érvényre juttassák*”.¹² Nem összetévesztendő azonban a kollektív munkaügyi vitával mint gyűjtőfogalommal, mivel csupán a munkavállalók e jogviták keretében alkalmazott egyik eszközének szerepét tölti be.¹³ A sztrájk egy időben jogi és társadalmi jelenség, ez utóbbi szempontból pedig tágabb tartalommal bír, kifejezve egy munkavállalói csoport elégedetlenségét.¹⁴

Ugyanakkor a (2) bekezdés kiemeli, hogy e jog mindössze a törvény által meghatározott feltételek és korlátok mentén gyakorolható, ahogyan a társadalom számára alapvető szolgáltatások biztosításához szükséges garanciákat is törvény határozza meg. Az alkotmányozó tehát a törvényhozóra bízta a sztrájkhoz való jog részletszabályozásának kidolgozását, azonban ezzel egyidejűleg felhívja a törvényhozó figyelmét egyes szolgáltatások biztosításának szükségességére is, mint az állam megfelelő működésének egyik feltételére.¹⁵ Megállapítható, hogy az alkotmányozó a sztrájkhoz való jogra a munkavállalói érdekérvényesítés eszközként tekint, ily módon a sztrájkhoz való jog gyakorlásával nem támogathatóak más, például politikai érdekek.¹⁶

Az alkotmányos előírások mentén megállapítható, hogy a munkához való jog biztosítása pozitív állami fellépést tesz szükségessé, amelynek – többek között – a munkahelyteremtésre,¹⁷ a munkavállalók továbbképzésének biztosítására és a tisztességes, a munkavállaló egészségét védő munkakörülmények garantálására is ki kell terjednie.¹⁸ Mindemellett a munkához való jog – a foglalkozás, a munkáltató és a munkakö-

11 IONESCU: *i. m.*, 910.

12 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 240.

13 *Uo.*

14 *Uo.*

15 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 241.

16 IONESCU: *i. m.*, 911.

17 Egyes szerzők véleménye értelmében a munkavégzés szabadsága feltételes alapszabadság, hiszen mindössze azon esetekben érvényesíthető, ha megfelelő számú munkahely áll rendelkezésre. Claudia Ana MOARCĂȘ: *Libertatea de a munci și dreptul la muncă în mileniul trei = In Honorem Ioan Muraru. Despre constituție în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TĂNĂSESCU, Editura Hamangiu, București, 2019, 226.

18 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 259.

rülmények szabad megválasztásán túlmenően – felöleli a munkahely stabilitásának biztosítását is.¹⁹

A román Alkotmány fentiekben bemutatott rendelkezéseiből kitűnik, hogy a munka szociális védelme magában foglalja – egyebek mellett – a munkavédelmet és munkaegészséget, a nők és a fiatalok munkavégzésének sajátos feltételeit, az országos bruttó minimálbér szabályozását, a heti pihenőidő és a fizetett pihenőszabadság garantálását, valamint a rendkívüli vagy különleges körülmények között végzett munkára vonatkozó sajátos rendelkezéseket.²⁰ A munka szociális védelmének biztosítása alapvetően az állam feladata, azonban a munkáltatókra és egyes gazdasági szereplőkre is kötelezettségeket ró.²¹ Továbbá a munka szociális védelméhez való keretjog normatív tartalmát – az Alkotmány 41. cikkében kifejezetten nevesített elemek mellett – az is meghatározza, hogy az Alkotmánybíróság esetgyakorlatán keresztül alkotmányos védelemben részesülhetnek a nemzetközi szerződésekben szabályozott jogok, valamint a román állam által vállalt nemzetközi kötelezettségek vagy – a sajátos szociális-gazdasági hatású intézkedések szabályozásának szükségessége miatt – törvényben szabályozott egyéb jogok.²²

A kollektív munkaügyi tárgyalásokkal és a kollektív szerződésekkel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ezek biztosítása szintén a munkavállalók védelmét szolgálja.²³ Továbbá, az Alkotmány rendelkezéseinek fényében, a kollektív szerződésekhez való jog magában foglalja a szerződő felek egyenlőségét is.²⁴

Arra való tekintettel, hogy mindezen alkotmányos garanciák csupán az Alkotmánybíróság esetgyakorlatának bemutatásán keresztül nyernek teljesen értelmet, a munkához való jog Az Emberi Jogok Európai Egyezményében és néhány további nemzetközi dokumentumban történő előfordulásának – az alkotmányos szabályozással párhuzamba helyezett – vizsgálatát követően e gyakorlatra kívánunk visszatérni.

3. A munkához való jog és a munka szociális védelme az Emberi Jogok Európai Egyezményében

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJE vagy Egyezmény) elsődleges fókuszában nem a szociális és gazdasági jogok védelme áll. Mint egy, a második világháborút követően létrejött nemzetközi emberi jogi dokumentum, az Egyezmény hagyományosan az állami hatóságok magatartásával szemben nyújt polgári

19 MOARCĂŞ: *i. m.*, 225.

20 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 259–260.

21 ANDREESCU, PURAN: *i. m.*, 319.

22 Románia Alkotmánybíróságának 2015. évi 64. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2015. évi 286. számában, 25. pont.

23 ENACHE, DEACONU: *i. m.*, 261.

24 ANDREESCU, PURAN: *i. m.*, 319.

és politikai jogvédelmet.²⁵ Történeti eredetéből és létrejöttének elméleti gyökereiből adódóan az Egyezményben kifejezett szociális jogi rendelkezésekre – a rabszolgaság és kényszermunka tilalmát kimondó 4. cikk, valamint az egyesülés szabadságának égisze alatt a szakszervezeti szabadságról is rendelkező 11. cikk kivételével – aligha találunk példát.²⁶

Megalkotása korának szelleméhez hűen az Egyezmény – a legtöbb szociális joghoz hasonlóan – a munkához való jogot sem nevesíti az általa védelemben részesített alapjogok sorában.²⁷ Ennek ellenére, azt az Egyezmény kontextusában több okból kifolyólag is indokolt tárgyalni. Egyrésről, az 1970-es évektől fogva, a gazdasági és szociális jogok alapjogi megközelítésének térnyerésével összhangban, az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB vagy Bíróság) a munkához való jog egyes aspektusait érintő ügyeket is vizsgálni kezdett. Másrésről, értelmezési gyakorlatának kialakítása során, a Bíróság az Egyezmény rendelkezéseinek védelme – és ezáltal az emberi jogi diskurzus hatálya – alá vont, ezek jelentéstartalmába integrált hagyományosan a szociális-gazdasági kategóriába sorolt jogokat.²⁸ Ezen *integrált értelmezési módszer* (*integrated approach* vagy *innovative interpretation*)²⁹ alkalmazása során az EJEB egyezményértelmezési segédletként nemcsak saját korábbi döntéseit tartja szem előtt,

25 SÁNDOR Lénárd: *Az emberi jogok és a munkajog zsinórmércéi*, Opus et Educatio, 2016/1, 40–51, 40; Virginia MANTOUVALOU: *The Right to Non-Exploitative Work = The right to work: legal and philosophical perspectives*, szerk. Virginia MANTOUVALOU, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2015, 54–55.

26 Uo., 54. A huszadik század második felében gyakran hangoztatott nézet szerint a költségmentes, könnyen meghatározható tartalommal bíró, negatív polgári és politikai jogokkal szemben a szociális jogok pozitív jogok, amelyek jelentős erőforrásokat igényelnek, és tartalmuk homályos, kevésbé egyértelmű. Virginia MANTOUVALOU: *Labour Rights in the European Convention on Human Rights: An Intellectual Justification for an Integrated Approach to Interpretation*, Human Rights Law Review, 2013/3, 529–555, 534. Nemcsak a politikai tömbök, hanem az egyes országok közötti lényeges különbségekből kifolyólag sem lehetett e jogokat egységes normatív tartalommal ellátva az EJEB-be foglalni. Monika SCHLACHTER: *The European Social Charter: could it contribute to a more Social Europe? = Resocialising Europe in a Time of Crisis*, szerk. Countouris NICOLA, Mark FREEDLAND, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, 106.

27 Más, a munkavállalókat megillető jogosultságokkal foglalkozó nemzetközi dokumentumok rögzítik és bontják ki ezen értelmezésében sokrétű jog dimenzióit. A munkához való jog jelentéstartalmáról bővebben lásd: KUN Attila: *A munkához való jog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Alkotmányjog*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SULYOK Gábor, 2021.

28 Alan BOGG, Hugh COLLINS, ACL DAVIES, Virginia MANTOUVALOU: *Human Rights at Work: Reimagining Employment Law*, Hart Publishing, 2024, 18–19; Virginia MANTOUVALOU: *Are Labour Rights Human Rights?*, European Labour Law Journal, 2012/3, 151–177, 159. Az *Airey kontra Írország* ügyben hozott ítéletében az EJEB és az Emberi Jogok Európai Bizottsága által elfogadást nyert az a nézőpont, amely szerint nem lehet éles, átjárhatatlan határvonalat (*no water-tight division*) húzni és elválasztani a gazdasági és szociális jogokat az Egyezménytől. *Airey kontra Írország*, no. 6289/73, 1979. október 9-i ítélet, 26. pont. E szemléletváltást megelőzően, a szakszervezeti jogokat érintő ítéletek sorában a Bíróság iteratív álláspontja a rendkívül szűk, kizáró egyezményértelmezés (*the exclusive approach*) volt, amely szerint az Európai Szociális Karta (ESC) vagy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) eszközei által védelemben részesített szociális és munkaügyi jogok kizárandóak az EJEB alkalmazási köréből. A szemléletváltásról bővebben lásd: MANTOUVALOU: *Labour Rights...*, i. m., 532–545.

29 Az értelmezési módszerről bővebben lásd MANTOUVALOU: *Labour Rights...*, i. m., 530, 536–545.

hanem más nemzetközi szervezetek szociális jogokra vonatkozó anyagaira, dokumentumaira és azok interpretációira is tekintettel van.³⁰ E referenciaegyüttes alapján gyakorlatiasan és hatékonyan – mintsem elméleti és illuzórikus módon³¹ – a célirányosság és a dinamikus (evolutív) értelmezés alapelveit³² követve határozza meg – és terjeszti ki – az Egyezménybe foglalt jogok alkalmazási körét,³³ elismerve, hogy azok jelentős hányada érintett lehet a foglalkoztatással kapcsolatos döntésekben.³⁴ Az *integrált értelmezési megközelítés* tehát nem más, mint az EJEE azon, a jelenkori – változó politikai és társadalmi – viszonyok fényében történő olvasata, amely – annak *élő eszköz (living instrument)*³⁵ természetéből adódóan – a szociális jogokat egy lépéssel közelebb hozza a polgári és politikai jogokhoz.³⁶

E megközelítés következményeként a Bíróság esetjoga által a munkához való jog bizonyos aspektusai is bekerültek az Egyezmény hatálya alá. A *Sidabras és Džiautas kontra Litvánia* ügyben például a Bíróság az Egyezmény 8. cikkébe foglalt magánélethez való jog értelmezési körébe vonta a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot, megállapítva, hogy a munkavállalásra vonatkozó széles körű korlátozások³⁷ magát a

30 Ezen alapelv alkalmazása független attól, hogy az adott ügyben érintett részes állam ratifikálta-e a segítségül hivatott jogforrásokat. *Demir és Baykara kontra Törökország*, no. 34503/97, 2008. november 12-i ítélet, 65., 67., 78., 85–86. pontok. E folyamat pedig lényegében az emberi jogok védelmének, jelen esetben kifejezetten a szociális jogok garantálásának konvergenciáját eredményezi. NAGY Gellért: *Az alapvető emberi jogok védelmének konvergenciája mint a globális alkotmányosság egyik vetülete*, Erdélyi Jogélet, 2024/1, 59–74; WAYNE SANDHOLTZ: *The ECtHR, transregional dialogues and global constitutionalism*, Global Constitutionalism, 2020/3, 543–551.

31 *Demir és Baykara kontra Törökország*, no. 34503/97, 2008. november 12-i ítélet, 66. pont.

32 *Uo.*, 65., 68. pontok.

33 ELENA SYCHENKO, ADALBERTO PERULLI: *Employment Law and the European Convention on Human Rights: The Research of the Recent Jurisprudence of the ECtHR Related to Employment Law (2017–2021)*, Bulletin of Comparative Labour Relations 114, Kluwer Law International, 2023, 8.

34 O'CONNELL RORY: *The Right to Work in the European Convention on Human Rights*, European Human Rights Law Review, 2012/2, 176–190, 177. A különböző kategóriájú emberi jogok egyetemességéről, oszthatatlanságáról és kölcsönös függéséről bővebben lásd: MANTOUVALOU: *Labour Rights...*, *i. m.*, 545–547.

35 *Demir és Baykara kontra Törökország*, 68. pont.

36 Jogosan merülhet fel a kérdés: nem értelmezhető-e a Bíróság kiterjesztő egyezményértelmezése a túlzott bírói aktivizmus ösztönzőjeként? Noha az integrált interpretációs módszer széles körben üdvözölt, valóban nem marad el mellőle az aktivizmus vádjá sem, miszerint az EJEB túl messzire megy az Egyezmény szociális jogi eszközként történő értelmezésében, átlépve a ráruházott – elsősorban polgári és politikai jogok védelmét célzó – hatáskört. Az ily módon megnyilvánuló „aktivizmust” azonban valamelyest legitimálja a Bíróság arra irányuló szándéka, hogy az Egyezmény hatályán kívül nyúlva – annak értelmezését kiterjesztve – és az emberi jogokat oszthatatlanként kezelve megvalósítsa – jelen esetben – a szociális jogok alapjogi dimenziójának teljesebb védelmét. Nem elfelejtendő ugyanakkor a szubszidiaritás elve, valamint a tagállami mérlegelési szabadság doktrínája, amelyek az EJEE által nyújtott jogvédelmet általánosan jellemzik. Az integrált értelmezési módszert övező kritikákról, illetve az azokhoz megfogalmazott ellenérvekről lásd: KLAUS LÖRCHER: *The New Social Dimension in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR): The Demir and Baykara Judgment, its Methodology and Follow-up = The European Convention on Human Rights and the employment relation*, szerk. FILIP DORSSEMONT, KLAUS LÖRCHER, ISABELLE SCHÖMANN, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2011, 11–21.

37 Így feltehetően az erre vonatkozó teljes állami tilalom is, lásd O'CONNELL: *i. m.*, 4.

– tág értelemben vett³⁸ – magánéletet érinthetik.³⁹ Mindemellett a Bíróság idővel azt is megállapította, hogy amennyiben az súlyos következményekkel jár az abban biztosított jogokra nézve, a munkaviszony jogellenes megszüntetése is sértheti az Egyezmény 8. cikkét.⁴⁰

Egyrésztől látni véljük tehát, hogy az Egyezmény és annak Bíróság általi értelmezése semmiképp sem a munkához való jog egészére nézve – a teljes foglalkoztatásra törekvő állami fellépést megkövetelve – biztosít védelmet. Hasonlóképpen, egy adott szakmához való hozzáférés joga sem garantált. Másrésztől, a Bíróság a munkához való jogot az Egyezmény egyes rendelkezéseibe integrálva, közvetett módon biztosít hivatkozási alapot, ezáltal pedig hangot és védelmet a jogában sérült egyénnek. Azáltal, hogy a munkához való jog az EJEB esetjogában elsősorban negatív jogként tűnik fel – vagyis az állam feladata a jog gyakorlásának be nem avatkozás által történő tiszteletben tartása – a munkavállalásnak vagy a foglalkozás folytatásának állami vagy munkavállalói korlátozása indokolt kell hogy legyen, és az arányossági tesztnek lesz alávetve.

Megemlítendő ugyanakkor, hogy az Egyezmény 1. cikke pozitív kötelezettséget ró a szerződő államok bíróságaira, amely – jogalkotási és -végrehajtási – kötelezettség értelmében az Egyezmény által védelemben részesített jogok – így részint a munkához való jog – érvényesülése a magánszemélyek közötti viszonyokban is biztosítandó.⁴¹ Ekképpen válhat a munkaviszony az Egyezmény ún. horizontális hatályának színterévé. Az állami beavatkozás létjogosultsága a munkáltató és a munkavállaló közötti

38 Esetjogában a Bíróság kimondta, hogy a 8. cikk égisze alatt az Egyezmény a személyes fejlődéshez és az emberi kapcsolatok kialakításához és fenntartásához való jogot is védelemben részesíti, mivel túlságosan korlátozó volna a magánélet fogalmát arra a „belső körre” szűkíteni, amelyben az egyén az életét saját belátása szerint élheti, és teljes mértékben kizárni ebből a külvilágot. Ilyen értelemben a magánélet hatálya a társadalmi és ezzel együtt a szakmai, valamint üzleti kapcsolatokra is kiterjed, arra való tekintettel, hogy az emberek többsége számára a munka jelenti a külvilággal való kapcsolatok kialakításának legfőbb színterét. *Niemietz kontra Németország*, no. 13710/88, 1992. december 16-i ítélet, 29. pont; *Pretty kontra Egyesült Királyság*, no. 2346/02, 2002. április 29-i ítélet, 61. pont. A szociális magánélet védelméről bővebben lásd: SAJÓ András: *A társadalmi tényező a magánéletben – a „magánülethez való jog” (private life) genealógiája*, Állam- és jogtudomány, 2017/4, 92–105.

39 *Sidabras és Džiautas kontra Litvánia*, no. 55480/00 és 59330/00, 2004. július 27-i ítélet, 47–48. pontok.

40 *Kyriakides kontra Ciprus*, no. 39058/05, 2008. október 16-i ítélet, 50. pont. A bíróság megállapította, hogy az elbocsátás nemcsak anyagi értelemben, gazdasági bizonytalanságot okozva járhat káros hatással a munkavállaló magánéletére, hanem a személyes kapcsolatokat és a karrier adta kiteljesedés lehetőségét aláásva pszichológiai aggályokat is eredményezhet. BOGG, COLLINS, DAVIES, MANTOUVALOU: *i. m.*, 300. Tisztázásra szorul ugyanakkor, hogy abban az esetben, ha az elbocsátás az Egyezményben nevesített jogok valamelyikével – pl. a magánülethez, vallásszabadsághoz, szabad véleménynyilvánításhoz vagy az egyesülési szabadsághoz való joggal – áll oksági viszonyban, az EJEE védelme a munkahelyen megnyilvánuló emberi jogok kontextusában aktiválódhat. Különbséget kell tenni tehát a munkavállalói jogok mint emberi jogok – ilyen például a kényszermunka Egyezmény általi kifejezett tilalma, vagy az Egyezmény magánülethez való jogába integrált munkához való jog –, valamint a munkahely színterén gyakorolt emberi jogok között. Ez utóbbi kategória kifejtését, illetve a hozzá kapcsolódó esetjog elemzését jelen tanulmányban nem szándékozzuk elvégezni.

41 SÁNDOR: *i. m.*, 44; MANTOUVALOU: *The right to...*, *i. m.*, 55.

jogviszony jól ismert hatalmi egyensúlyhiányt, alárendeltséget, valamint gazdasági függést feltételező természetében leledzik. Esetlegesen jogsértő, hatalmi fölényével visszaélő magatartása miatt a Bíróság előtt azonban nem közvetlenül a munkáltató, hanem maga az állam vonható felelősségre aktív kötelezettségének elmulasztása fejében.⁴² Az alapjogok közvetett horizontális hatályára alapozott panaszoknak köszönhetően az évtizedek során a Bíróság részletes és meghatározó esetjogot dolgozott ki a munkavállalói jogok mint emberi jogok és a munkaviszony színterén érvényesülő emberi jogok tekintetében. Ezek által a Bíróság – amint az alábbiakban szemlélzett esetgyakorlatból is kitűnik – közvetetten járul hozzá a szociális jogok és emberi jogok összekapcsolásához.

4. A munkához való jog és a munka szociális védelme más releváns nemzetközi egyezményekben

A munkához való jog egyetemes, alapvető jellegét – az EJEE helyett – számos nemzetközi emberi jogi egyezmény rendelkezései erősítik meg. E rendelkezések alábbiakban történő bemutatása egyrészt a munkához való jog által élvezett jogvédelem mértékének szemléltetésére hivatott, másrészt a vonatkozó román alkotmányos előírásokkal mutatott rokonság miatt tekintettük azt indokoltnak.

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága a 18. számú Általános Kommentárjában (General Comment No. 18) kimondja, hogy a munkához való jog elengedhetetlen más emberi jogok megvalósításához, és elválaszthatatlanul összefonódik az emberi méltósággal.⁴³ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata⁴⁴ 23. cikk (1) bekezdésének értelmében minden személynek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, a méltányos és kielégítő munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez. A Nyilatkozat 24. cikke – az Alkotmánytól eltérően, amely ugyanazon cikk külön bekezdéseiben rendelkezik ezen aspektusokról – már külön rögzíti a pihezéshez és a szabadidőhöz való jogot, beleértve a munkaidő észszerű korlátozását és a rendszeres fizetett szabadságot.

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁴⁵ a szociális jogokról szóló diskurzus fejlődésében betöltött központi szerepével kimagaslik a szociális-gazdasági jogi eszközök sorából. 6. cikkének (1) bekezdése – az Egyezségokmány szövegében megfogalmazott első alanyi jogként – előírja, hogy a részes államok elismerik a munkához való jogot – amely magában foglalja a természetes

42 MANTOUVALOU: *The right to...*, i. m., 55; MANTOUVALOU: *Labour Rights...*, i. m., 535.

43 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR): General Comment No 18: The Right to Work (Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/GC/18, 6 February 2006, 1. pont.

44 UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 217 A (III), 10 December 1948.

45 UN General Assembly, *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, United Nations, Treaty Series, vol. 993, 16 December 1966.

személyek azon jogát, hogy lehetősége legyen az általa szabadon választott vagy elfogadott munka útján való megélhetésre – és megfelelő lépéseket tesznek e jog biztosítása érdekében. Amellett, hogy közvetett módon elismeri a munkához való jog alapjogi jellegét,⁴⁶ e bekezdés – és ezzel együtt e jog – esszenciája a foglalkoztatáshoz való szabad, megkülönböztetésmentes hozzáférés és az állami intézkedések, nemzeti szakpolitikák fogalompárjai köré összpontosul. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának olvasatában és értelmezésében az egyén és méltóságának tiszteletben tartása a munkaválasztás szabadságán keresztül jut kifejezésre. A választás szabadsága emellett egyszerre járul hozzá az egyén személyes fejlődéséhez és társadalmi, gazdasági integrációjához.⁴⁷ A foglalkoztatáshoz való szabad, egyenlő hozzáférés, hozzáférhetőség tehát az, amire a munkához való jog 6. cikk szerinti tartalma elsősorban összpontosít. Ez a jog azonban nemcsak egy tág értelemben, filozófiai elvként elismert klasszikus szabadságjogként jelenik meg, hanem – a romániai alkotmányozó 41. cikkben alkalmazott megoldásával ellentétben, azonban a vonatkozó alkotmányos rendelkezések összességéből kiolvasottakhoz hasonlóan – pozitív állami fellépést feltételez és konkrét intézkedéseket követel, amelyek elérhetővé teszik és garantálják azt.⁴⁸

A munkaviszony színterén élvezett további, a munkához való jog jelentéstartományához társuló, abból levezethető és azzal összhangban alkalmazandó, azonban annak tárgyi hatályán kívül maradó jogokat az Egyezségokmány soron következő cikkei szabályozzák. Az igazságos munkafeltételekhez való jog égisze alá kerül például a méltányos munkabér és az egyenlő munkáért minden megkülönböztetés nélkül járó egyenlő díjazás, illetve olyan munkakörülmények biztosítása a nők számára, amelyek – ugyanazon munkáért való ugyanazon díjazás mellett – nem maradnak el a férfiak munkakörülményeitől. Ugyanitt találjuk a biztonságos és egészséges munkakörülményekről, a pihenésről, szabadidőről, a munkaidő észszerű korlátozásáról és a rendszeres fizetett pihenőszabadságról szóló rendelkezéseket. A szakszervezet alakításához és ahhoz történő csatlakozáshoz való jogot, a törvényes keretek között gyakorolt sztrájkjoggal egyetemben, az Egyezségokmány 8. cikke biztosítja. E jogok élvezetének biztosítása adja – a munkához való jog normatív tartalma: hozzáférhetősége (*accessibility*) és elérhetősége (*availability*) mellé – a munkafeltételek tisztességes, minőségében méltó jellegét (*acceptability and quality*).⁴⁹

Az Európai Szociális Karta (a továbbiakban: Karta)⁵⁰ a polgári és politikai jogokat védelemben részesítő EJEE gazdasági, szociális és kulturális jogi fókuszú klasszikus megfelelője. Az európai szakértők többsége – a Módosított Európai Szociális Kartával (a továbbiakban: Módosított Karta)⁵¹ együttesen – e jogok egyik legszélesebb

46 Colm O'CONNOR: *The Right to Work in International Human Rights Law = The right to work: legal and philosophical perspectives*, szerk. Virginia MANTOUVALOU, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2015, 104.

47 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR): *i. m.*, 1. és 4. pontok.

48 *Uo.*, 2. pont.

49 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR): *i. m.*, 12. pont.

50 Council of Europe, *European Social Charter*, ETS 35, 18 October 1961.

51 Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, ETS 163, 3 May 1996.

tárházának, legfontosabb letéteményesének tekinti.⁵² A Módosított Kartában lefektetett szociális jogok védelmi rendszerét az e jogok közül a leguniverzálisabbnak⁵³ és egyben a dokumentum egyik sarokkövének⁵⁴ tekinthető munkához való alapjog nyitja meg. A dokumentum 1. cikke – a Karta eredeti, 1961-es szövegezéséhez képest lényegében változatlanul – rögzíti azokat a pozitív állami kötelezettségeknek minősíthető vállalásokat, amelyeket a ratifikáló államok a munkához való jog tényleges gyakorlásának biztosítása érdekében tesznek. Ezek névlegesen a következők: a foglalkoztatás lehető legmagasabb és legstabilabb szintjének elérése és biztosítása, szem előtt tartva a teljes foglalkoztatottság célkitűzését; a szabadon választott foglalkozás jogának hatékony védelmezése; ingyenes munkaközvetítő szolgálat szervezése és fenntartása minden dolgozó számára; valamint a megfelelő szakmai tanácsadás, képzés és rehabilitáció biztosítása vagy fejlesztése. A munkához való jog 1. cikk szerinti tartalmának közép-pontjában tehát a foglalkoztatás magas szintjének elérése és fenntartása áll.

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szociális jogi rendelkezéseinek struktúrájához hasonlóan, a munkához való joggal logikailag összekapcsolódó, ezzel együttesen értelmezendő,⁵⁵ mégis önálló munkavállalói jogok a Módosított Karta soron következő cikkeiben kerülnek említésre. Az észszerű napi és heti munkaidő, a heti pihenőidő és a fizetett pihenőszabadság, az igazságos munkafeltételekhez való jog aspektusaként, a 2. cikkben biztosított. A biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jogot a Módosított Karta 3. cikke részletezi. A 4. cikkbe foglalt méltányos díjazáshoz való jog tárgykörébe tartozik például a valamennyi férfit és nőt megillető egyenlő bérezéshez való jog egyforma értékű munka végzése esetén. A gyermekek, fiatalok és nők sajátos munkavégzésére vonatkozó védelmi rendelkezések a 7. és 8. cikkeken kerülnek kifejtésre. A munkavállalók kollektív munkaügyi egyeztetésekhez és sztrájkhoz való jogát a Módosított Karta 6. cikke, mint a kollektív alkuhoz való jog alkotóelemeit nevesíti. Látni véljük tehát, hogy a munkához és annak szociális védelméhez való jog és az államra ezzel kapcsolatosan rótt kötelezettségek alkotmányos, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányban, valamint Módosított Európai Szociális Kartában rögzített kifejezett szabályozása – a foglalkoztatás stabilitásának biztosításától kezdődően, a munkavégzés szabadságán át, az alkalmazottak biztonságát, egészségét, díjazását, szervezkedését és kollektív egyezményeit szabályozó rendelkezésekig – alapjaiban megegyezik. Ugyanakkor e jog általános körképének utolsó gondolataként megjegyzendő, hogy a nemzeti és nemzetközi emberi jogi ítélkezési gyakorlat fejlődése által behatárolt terjedelmű, meghatározott normatív tartalommal bíró polgári és politikai jogokkal ellentétben, a munkához való

52 E szociális jogi iránytűk részes államok általi tiszteletben tartását a Szociális Jogok Európai Bizottsága – országjelentésen alapuló vizsgálati (*monitoring*) és kollektív panasz-eljárás alkotta – duális kontrollmechanizmus útján ellenőrzi. Az ellenőrzési mechanizmus működési dilemmáiról bővebben lásd: HAJDÚ József: A 60 éves Európai Szociális Karta néhány proaktív dilemmája, *Pro Futuro*, 2021/2, 29–42, 29–30.

53 O’Cinneide: *i. m.*, 112.

54 *Uo.*

55 O’Cinneide szerint a foglalkoztatáshoz való jog többség általi élvezetének biztosítása *sine qua non* feltétele annak, hogy a szociális jogok valódi tartalommal bírnak. *Uo.*

jog körvonalai, pontos definíciója és egyöntetű olvasata, más szociális-gazdasági jogokéhoz hasonlóan, nem tisztázott.⁵⁶

5. A román Alkotmánybíróság esetgyakorlatából

Románia Alkotmánybírósága kifejecesedett esetgyakorlattal rendelkezik a munkához való jog védelme terén. A munkaviszony sajátosságaiból, társadalomra gyakorolt hatásából, illetve a munkához való jog összetettségéből fakadóan a munkajogi előírások alkotmányosságának vizsgálata sajátos helyet foglal el az Alkotmánybíróság esetgyakorlatában. A taláros testület következetesen hangsúlyozta, hogy a munkavégzés elengedhetetlen egy társadalom fennmaradásához és fejlődéséhez, illetve az ennek fejében kapott munkabér a társadalom tagjainak egyik legfőbb megélhetési forrása. Mindennek következtében a munkajog szabályozására kiemelt figyelmet kell fordítania a jogalkotónak.⁵⁷

Továbbá, egy munkaviszonyban a felek – a munkáltató és a munkavállaló – gazdasági és pénzügyi lehetőségeik tekintetében olyan alá-fölérendeltségi viszonyban vannak, amely a munkáltató számára lehetővé teszi, hogy gazdasági érdekeit, akaratát érvényre juttassa e viszony alapjául szolgáló szerződés tárgyalásakor. Az állam, annak érdekében, hogy az Alkotmány 1. cikk (3) bekezdésébe foglalt demokratikus és szociális állam követelményeinek megfeleljen, köteles jogilag fellépni a gazdaságilag alárendelt helyzetben lévő, gyengébb fél, a munkavállaló javára.⁵⁸ Mindazon törvényes rendelkezések tehát, amelyek előírják a munkavállalók törvényben és kollektív munkaszerződésben kikötött minimális szintű jogainak tiszteletben tartását, lényegében a munkaviszonyban a munkavállaló számára nyújtott védelem minimális szintjét tárják fel, amely összhangban áll az Alkotmány rendelkezéseivel.⁵⁹

Az alkotmánybírósági esetgyakorlat – a számos alkotmányossági kifogás nyomán és e fentebb vázolt elvi keret figyelembevételével – kiemelten foglalkozott a kollektív szerződésekre vonatkozó előírások alkotmányosságának vizsgálatával. A továbbiakban – jelen tanulmány céljával összhangban – e releváns esetgyakorlatot kívánjuk szemelvényesen bemutatni, kitérve mindazon elvi tételekre, amelyeket a taláros testület e jogokkal kapcsolatban megfogalmazott.

5.1. Kollektív szerződések

A kollektív tárgyaláshoz való joggal és a kollektív szerződésekkel kapcsolatban az Alkotmánybíróság elsőként egy 1995. évi döntésében foglalkozott.⁶⁰ Az adott ügyben a megkereséssel élő felek, előzetes normakontroll keretében, az 1995. évi 1., a többségi

⁵⁶ O' CINNEIDE: *i. m.*, 100; KUN: *i. m.*, 22. pont.

⁵⁷ Románia Alkotmánybíróságának 2021. évi 730. döntése, 33. pont. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2021. évi 1153. számában.

⁵⁸ *Uo.*

⁵⁹ *Uo.*, 34. pont.

⁶⁰ Románia Alkotmánybíróságának 1995. évi 65. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1995. évi 129. számában.

állami tőkével rendelkező önálló ügyvitelű egységek és kereskedelmi társaságok 1995. évi fizetésemelésének feltételeiről szóló sürgősségi kormányrendelet alkotmányosságát kifogásolták. Megkeresésükben a szenátorok kiemelték, hogy a sürgősségi kormányrendelet sérti – egyebek mellett – a kollektív tárgyaláshoz való jogot.⁶¹

Az Alkotmánybíróság döntésében kiemelte, hogy kollektív szerződések mindössze a törvény előírásainak tiszteletben tartásával lehet megkötöni. E megállapodások jogforrásnak tekinthetők, ám jogi kötőerejük nem lehet magasabb rendű a törvénynél. Ennek következtében, a kollektív szerződések megkötésére vonatkozó tárgyalások a hatályos törvények, így az 1995. évi 1. sürgősségi kormányrendelet tiszteletben tartásával kell végbemenjenek.⁶²

Ezen elvi megállapításokat tovább részletezte a taláros testület a 2022. évi 75. döntésében,⁶³ kiemelve, hogy a kollektív szerződések tárgyalása és megkötése biztosított mindaddig, amíg e megállapodások törvényi rendelkezéseket nem sértenek.⁶⁴ A jogalkotónak kiemelt feladata olyan jogszabályi keretet teremteni, amelyben a kollektív tárgyalások megfelelően végbemehetnek. Ugyanakkor, a kollektív szerződések nem keletkeztethetnek *contra legem* jogokat és kötelezettségeket. E szerződések a törvény alkalmazásaként köttetnek, ily módon semmiképpen sem bírnak önmaguk is törvényi erővel.⁶⁵

Továbbá az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Alkotmány 41. cikk (5) bekezdésének kollektív szerződések kötelező jellegére vonatkozó rendelkezései nem zárják ki annak lehetőségét, hogy a jogalkotó közérdekből beavatkozzon e megállapodások egyes rendelkezéseinek módosításába, az adott pillanatban fennálló társadalmi szükségletek figyelembevételével.⁶⁶

A szakszervezetek vagy egyéb munkáltatói szervezetek kollektív szerződéskötésben betöltött szerepéről az Alkotmánybíróság 2011. évi 88. döntésében⁶⁷ elvi jelentőségű megállapításokkal élt, kiemelve, hogy e szervezetek a törvény által megkövetelt minimális taglétszámtól függően tekinthetők reprezentatívnak egységi, ágazati vagy országos szinten. E reprezentativitás feljogosítja a szakszervezeteket, hogy tevékenységi szintjükön kollektív szerződéseket tárgyaljanak és kössenek, amelyek – minimálisan biztosítandó jogokról rendelkező – záradékai kötelezőek az alacsonyabb szintű kollektív szerződések megkötésekor, függetlenül attól, hogy az adott kollektív megállapodás szerződő felei csatlakoztak-e a magasabb szinten működő szervezetekhez.⁶⁸

61 *Uo.*

62 *Uo.*

63 Románia Alkotmánybíróságának 2022. évi 75. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2022. évi 610. számában.

64 *Uo.*, 23. pont.

65 *Uo.*, 24. pont

66 *Uo.*, 24. pont. Hasonló érvelésért lásd: Románia Alkotmánybíróságának 2015. évi 102. döntése, 16. pont. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2015. évi 297. számában; Románia Alkotmánybíróságának 2014. évi 521. döntése, 13. pont. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2014. évi 880. számában.

67 Románia Alkotmánybíróságának 2011. évi 88. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2011. évi 181. számában.

68 *Uo.*

A kollektív szerződések kapcsán felmerülő esetleges alkotmányossági kifogások tekintetében ugyanakkor lényeges kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság már 2004-ben kimondta, hogy a tényállás kollektív szerződés időpontjában hatályos jogszabályokkal való összhangjának vizsgálata nem tartozik az Alkotmánybíróság hatáskörébe, ezt a feladatot a munkaügyi jogviták rendezéséért felelős bíróságoknak kell ellátni.⁶⁹

Összegzésképpen megállapítható, hogy az alkotmánybíróági esetgyakorlat tükrében a kollektív tárgyaláshoz való jog és a kollektív szerződések kötelező ereje – az Alkotmány 41. cikk (5) bekezdése alapján – biztosított. Mindezzel együtt, e garancia számos pontosítást tesz szükségessé. Egyrészt a kollektív szerződések nem sérthetnek törvényi előírásokat, illetve nem keletkeztethetnek olyan jogokat és kötelezettségeket, amelyek ellentétesek ilyen törvényi előírásokkal. Másrészt a közérdek szükséges védelme érdekében az állam beavatkozhat a kollektív szerződések rendelkezéseibe, módosíthatja azokat.

6. Az EJEB esetgyakorlatából

Amint azt már a fentebbiekben említettük, az EJEE nem nevesíti a munkához való jogot az általa védelemben részesített alapvető emberi jogok sorában. Ettől függetlenül az EJEB esetgyakorlatában számos más, az EJEE által védelemben részesített alapvető emberi jog kontextusában vizsgált a munkához való joghoz szorosan kapcsolódó kérdéseket. A továbbiakban ezen esetgyakorlatból kívánunk szemlélni.

5.1. Kollektív szerződések

A kollektív szerződések a munkavállalói és munkáltatói hierarchiában gyökerező egyensúlytalanság – a garanciális munkavállalói alapjogok védelme és érvényesítése által történő – kiegyenlítésének talán legfontosabb eszközei. E megállapodások⁷⁰ megkötésében – a munkavállalói érdekérvényesítés szempontjából – a főszerep a munkavállalói oldalt képviselő, kollektív tárgyalások folytatására jogosult (érdekvédelmi) szakszervezeteké. Az alábbiakban arról kívánunk számot adni, hogyan alakul a Bíróság esetjoga az Egyezmény 11. cikke értelmezésének tekintetében, és miként válik ez a kollektív alkuhoz és fellépéshez való jog védelme fontosságának fokmérőjévé.

Az EJEE 11. cikke az Egyezmény által szabályozott két szociális jog⁷¹ egyikeként rögzíti a szakszervezetek alapításának és az azokhoz való csatlakozásnak jogát: *„Mindenkinek joga van a békés célú gyülekezés szabadságához és a másokkal való egyesülés szabadságához, beleértve érdekei védelmében a szakszervezetek alapítását és az azokhoz való*

69 Románia Alkotmánybíróságának 2004. évi 292. döntése. Megjelent a Hivatalos Közlöny 2004. évi 787. számában.

70 A kollektív szerződés romániai szabályozásában használt terminológiai diszkrepanciáról bővebben lásd: VALLASEK Magdolna: *A kollektív szerződés intézménye a román munkajogban*, Miskolci Jogi Szemle, 2017/2. különszám, 653–662, 655–656.

71 Itt érdemel említést még az Egyezmény 14., Megkülönböztetés tilalma címet viselő cikke is, amelynek sérelmére azonban csupán egy másik egyezményes jog megsértésével együttesen lehet hivatkozni.

csatlakozásnak a jogát.”⁷² Az Emberi Jogok Európai Bizottságának és Bíróságának eset-jogában a szakszervezethez való csatlakozás joga először az egyesülési szabadság égisze alatt, annak egyik unikális aspektusaként öltött alakot.⁷³ Noha a 11. cikk szövege *expressis verbis* csak a szakszervezethez való csatlakozás pozitív jogát deklarálja, ennek gyakorlása – szabadságjogi minőségéből kifolyólag – egyfajta önkéntes választás lehetőségét foglalja magában. A negatív egyesülési szabadság és így a szakszervezeti távolmaradás sem zárható ki tehát a 11. cikk értelmezési köréből.⁷⁴ Ezeknek fényében, a *Young, James and Webster kontra Egyesült Királyság* ügyben hozott ítéletében az Emberi Jogok Európai Bizottsága az Egyezmény 11. cikkével összeegyeztethetetlennek minősítette azt a megállapodást, amely – aláírva a szabadság lényegét – az alkalmazást egy meghatározott szakszervezethez tartozástól (*closed-shop agreement*) tette függővé.⁷⁵

A Bíróság *National Union of Belgian Police kontra Belgium* ügyben kifejtett értelmezésében a 11. cikk „érdekei védelmében” szókapcsolata azt juttatja kifejezésre, hogy az Egyezmény biztosítja a szakszervezeti tagok foglalkoztatási érdekeinek szakszervezeti tevékenységgel megvalósuló védelmét.⁷⁶ E fellépést a szerződő államoknak, az általuk szabadon megválasztott eszközök alkalmazásával, biztosítaniuk kell.⁷⁷ Azonban a rendelkezés szűk értelmezéséből, valamint a kötelezettség generikus jellegéből adódóan a 11. cikk nem biztosít egy bizonyos bánásmódot a szakszervezetek vagy azok tagjai számára.⁷⁸ A tagállamok mérlegelési jogköre a kollektív fellépés tartalmát és formáját illetően meglehetősen széles.⁷⁹

Mindezeknek fényében, a Bíróság kitartóan foglalt állást amellet, hogy a kollektív tárgyaláshoz és szerződéskötéshez vagy a sztrájkhoz való joggal az Európai Szociális Karta foglalkozik, védelmét pedig az Egyezményben részes államok látják el, így az semmiképp nem vezethető le a 11. cikk (1) bekezdéséből.⁸⁰ Érvelésében a Bíróság arra

72 Emberi Jogok Európai Egyezménye, 11. cikk 1. bekezdés.

73 *National Union of Belgian Police kontra Belgium*, no. 4464/70, 1975. október 27-i ítélet, 38. pont; *Swedish Engine Drivers' Union kontra Svédország*, no. 5614/72, 1976. február 6-i ítélet, 39. pont; *Young, James and Webster kontra Egyesült Királyság*, no. 7601/76 és 7806/77, 1981. augusztus 13-i ítélet, 52. pont;

74 *Young, James and Webster kontra Egyesült Királyság*, *Uo.*

75 *Uo.*, 52. pont. Megjegyzésre érdemes ugyanakkor a Bíróság egy másik, ugyancsak a 11. cikk *closed shop* megállapodások általi sérelmét kimondó ítéletével kapcsolatosan megfogalmazott kritika is, amelynek értelmében az EJEB hatáskörét meghaladva interpretálta az egyesülési szabadság tartalmát. *A Sørensen és Rasmussen kontra Dánia* ügyben hozott ítéletet övező válaszreakciókról bővebben lásd: BALOGH Áron Péter: *A kollektív autonómia alapjogi összefüggései*, Munkajog, 2022/1, 1–12, 4.

76 *National Union of Belgian Police kontra Belgium*, 39. pont.

77 *Uo.*

78 *Swedish Engine Drivers' Union kontra Svédország*, 39. pont; *Gustafsson kontra Svédország*, no. 15573/89, 1996. április 25-i ítélet, 45. pont.

79 *Gustafsson kontra Svédország*, 45. pont.

80 CZUGLERNÉ IVÁNYI Judit, MÉLYPATÁKI Gábor: *Érdekképviseltek a munkajogban = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYOK Gábor, 2021, [42]. A Bíróság esetjogában ekképpen – az egyéni (negatív szakszervezeti szabadság) és kollektív munkavállalói jogok (kollektív tárgyaláshoz és sztrájkhoz való jog) elismerésében – megmutatkozó diszkrépancia vezetett ahhoz a megállapításhoz, hogy szakszervezeti szempontból a 11. cikk mérlege negatív egyenleget mutat. Erről bővebben lásd: K. D. EWING:

hivatkozott, hogy e jogok nem elengedhetetlenek a szakszervezeti szabadság hatékony érvényesüléséhez, így nem tekinthetők az Egyezmény által garantált egyesülési jog lényeges elemeinek sem.⁸¹ A kollektív tárgyalás lehet ugyan az egyik módja annak, hogy a szakszervezetek képviselhessék tagjaik érdekeit, a munkáltatókra vonatkozó kollektív tárgyalási kötelezettség hiánya önmagában nem sérti az Egyezmény 11. cikkét.⁸²

Mindezzel együtt, a Bíróság a maga általánosságában többször kimondta, hogy érdekeik védelme végett a szakszervezet tagjainak joga van a szakszervezet meghallgatásához,⁸³ a szakszervezeteknek pedig joga van szabadon törekedni a munkáltató arról való meggyőzésére, hogy meghallgassa, amit a tagok nevében mondani akarnak.⁸⁴ Ennek akadályozásával a szakszervezethez való csatlakozás szabadsága a maga érdekvédelmi jelentőségével illuzórikussá válik.⁸⁵ Annak biztosítása pedig, hogy a szakszervezeti tagok ne legyenek akadályozva vagy korlátozva a munkáltatójukkal való kapcsolataik rendezésére irányuló, szakszervezeti képviselő által ellátott törekvéseikben, az állam feladata.⁸⁶ A 11. cikk megsértésének vizsgálatakor a Bíróság az érintett állam által – a széles mérlegelési szabadság fényében – hozott intézkedések összességét veszi figyelembe, nem fogadva el azokat a korlátozásokat, amelyek a szakszervezeti szabadság esetjogban lefektetett lényegi elemeit érintve kiüresítik azt.⁸⁷ A fentiek alapján összegezhető tehát, hogy az egyesülési jog tartalmának értelmezése mentén kibontakozó bírósági esetjog hosszú ideig csupán a szakszervezet-alakítás és a szakszervezethez történő csatlakozás jogának elismerésére összpontosított. Emellett kifejezetten kimondásra került a *closed shop* megállapodások tilalma, valamint a szakszervezet munkáltató által történő meghallgatásának joga, amely azonban nem járt együtt kollektív tárgyalási kötelezettséggel.

E tekintetben az EJEB korábban már említett *Demir és Baykara kontra Törökország* ügyben hozott, az *integrációs értelmezési módszert* lefektető ítélete lényeges változást eredményezett. A Bíróság az ILO (*International Labour Organisation* – Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) egyezményeinek, az Európai Szociális Kartának és az Európai Unió Alapjogi Chartájának vonatkozó rendelkezéseit – és azok interpretációit – használta értelmezési segédletként. E nemzetközi dokumentumok fényében, valamint a dinamikus értelmezés elvének jegyében a Bíróság felülvizsgálta korábbi esetjogát, és kimondta, hogy tekintettel a munkajog nemzetközi és nemzeti fejlődésére, valamint a szerződő államok gyakorlatára, a munkáltatóval folytatott kollektív tárgyaláshoz és szerződéskötéshez való jog a szakszervezeti jogok Egyezmény által is elismert lényegi elemévé vált.⁸⁸

The Implications of Wilson and Palmer, *Industrial Law Journal*, 2003/32, 1–22, 4. E kettősség magyarázatául szolgálhat az emberi jogok egyéni és egyénileg gyakorolt jogokként történő értelmezése, szemben a munkavállalói jogokkal, amelyeknek hatékonysága azok kollektív gyakorlásában rejlik.

81 *Swedish Engine Drivers' Union kontra Svédország*, 39. pont.

82 *Wilson, National Union of Journalist és Mások kontra Egyesült Királyság*, no. 30668/96, 30671/96 és 30678/96, 2002. július 2-i ítélet, 44–46. pontok.

83 *Swedish Engine Drivers' Union kontra Svédország*, 40. pont; *National Union of Belgian Police kontra Belgium*, 39. pont.

84 *Wilson, National Union of Journalist és Mások kontra Egyesült Királyság*, 44. pont.

85 *Uo.*, 46. pont.

86 *Uo.*

87 *Demir és Baykara kontra Törökország*, no. 34503/97, 2008. november 12-i ítélet, 144. pont.

88 *Uo.*, 154. pont.

A *Demir és Baykara kontra Törökország* ügy a szakszervezetek szabadságának biztosításához és érdekvédelmi tevékenységéhez elválaszthatatlanul kapcsolódó egyik legfontosabb mechanizmus,⁸⁹ a sztrájkjog elismerésének előkapujaként is ismeretes. A sztrájkjogot az *Enerji Yapi-Yol Sen kontra Törökország*⁹⁰ ügyben hozott ítéletében, egy lassú és egyenetlen,⁹¹ de progresszív megállapításokkal tűzdelt folyamat „tetőzéseként”, ugyancsak az *integrációs értelmezési módszert* használva vezeti le végérvényesen a Bíróság az Egyezmény 11. cikkéből, és emeli annak hatálya alá. Az Egyezmény nemzetközi munka- és szociális jogi referenciapontok fényében történő értelmezése révén válik tehát a kollektív tárgyaláshoz és szerződéskötéshez, valamint a sztrájkhoz való jog a koalíciós szabadság EJEE által védelemben részesített, lényegi részévé.

A fent említett nemzetközi források segítik a Bíróság értelmezési munkáját az egyesülési szabadság esetleges korlátozásával kapcsolatban is, amelyet a 11. cikk 2. bekezdése határoz meg.⁹² Ennek értelmében a 11. cikkben foglalt jogokat – így a szakszervezetek alapítására és a hozzájuk való csatlakozásra irányuló jogot is – „csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság vagy közbiztonság, a zavarág vagy bűnözés megakadályozása, a közegészség, az erkölcsök, illetőleg mások jogai és szabadságai védelme érdekében szükségesek.”⁹³

E korlátozás lehetősége a jogok fegyveres erők, rendőrség vagy államigazgatási tagok által történő gyakorlásakor is fennáll. A cikk második bekezdése mérlegelési jogkörrel ruhazza fel a nemzeti jogalkotási rendszereket az Egyezményben lefektetett jogok és szabadságok konkrét esetekben történő érvényesítését illetően,⁹⁴ a demokratikus társadalom elveit téve meg zsinórmértékül az elismert szabadság korlátozásában.⁹⁵

89 Wilson, *National Union of Journalist és Mások kontra Egyesült Királyság*, 45. pont.

90 *Enerji Yapi-Yol Sen kontra Törökország*, no. 68959/01, 2009. április 21-i ítélet.

91 HUNGLER Sára: *Sztrájkjog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SULYOK Gábor, 2023, [18].

92 SYCHENKO, PERULLI: *i. m.*, 15.

93 Emberi Jogok Európai Egyezménye, 11. cikk 2. bekezdés.

94 SYCHENKO, PERULLI: *i. m.*, 77.

95 Ezen a ponton – az államok mérlegelési jogkörének szemléltetése végett – érdemes megemlíteni a Bíróság a *Sindicatul 'Păstorul cel Bun' kontra Románia* ügyben hozott döntéseit, amelyek a jogi szakirodalom napirendjére hozták a papok egyházzal való munkaviszonyát és egyesülési szabadságuk gyakorlását övező kérdéseket. A nagyrészt ortodox papok alapította *Jó Pásztor Szakszervezet* a tagok szakmai, gazdasági, szociális és kulturális jogai védelmének biztosítását tűzte ki célul, mind az egyházi feljebbvalóival, mind a Kultuszminisztériummal szemben való viszonyukban. Az Olténiai Érsekség fellebbezése következtében a Törvényszék azon indok mentén vonta vissza a Craiovai Bíróság e szakszervezet alapítására és bejegyzésére vonatkozó jóváhagyását, hogy a szakszervezetekre vonatkozó 2003. évi 54. törvény megtiltja a vezető beosztásban dolgozók számára a szakszervezetek alapítását, a Román Ortodox Egyház Alapszabályzata értelmében pedig a papokat is vezető funkciót betöltő személyeknek kell tekinteni. Miután a szakszervezet alapítását kezdeményező papok jogaik elismerése végett az EJEB-hez fordultak, a Bíróság III. Szekciója a 2012. januárjában hozott ítéletében az Egyezmény 11. cikkének megsértését állapította meg. 2013. júliusában azonban az EJEB álláspontjában fordulat következett be. Arra való tekintettel, hogy az állam és vallás közötti kapcsolatok kérdéseiben nincs európai szintű konszenzus, megállapította, hogy e területen különös jelentőséget kell tulajdonítani a nemzeti döntéshozó szerepének. Az állam ily módon

7. Zárógondolatok

Jelen tanulmány a szociális-gazdasági emberi jogok körébe tartozó, azok közül talán a leguniverzálisabbnak tekinthető alapjog, a munkához való jog alkotmányos és nemzetközi jogban lefektetett tartalmának vizsgálatát tűzte ki célul. E jog alkotmány- és nemzetközi jogi környezetének körülhatárolása mellett – az alkotmánybíróági, illetve EJEK-esetgyakorlat vizsgálata mentén – kiemelésre kerültek azon e joggal összekapcsolódó munkavállalói jogosultságok, amelyek hűen példázzák a munkajog alkotmányjogiasodását és nemzetköziesedését.

A romániai Alkotmány munkához való joggal kapcsolatos rendelkezései nemcsak a munkavégzés szabadságát garantálják, hanem az állam és a munkáltatók számára kötelezettségeket is előírnak a munka szociális védelmére vonatkozóan. Az alkotmányos szabályozás kiterjed a kényszermunka tilalmára, a sztrájkhoz való jogra, a munkahelyi biztonság és egyenlő bánásmód biztosítására, valamint a kollektív szerződések kötelező erejére. Esetjogából kiolvasható, hogy Románia Alkotmánybíróága következetesen védi a munkához való jogot, hangsúlyozva e jog társadalmi jelentőségét és a munkavállalók védelmének szükségességét.

Ugyan az EJEK nem nevesíti a munkához való jogot az általa védelemben részesített alapjogok sorában, az EJEK, alkalmazva az *integrált értelmezési módszert*, valamint szem előtt tartva az Egyezmény *élő eszköz* természetét, esetgyakorlatában érintette, valamint az Egyezmény rendelkezéseinek védelme alá vonta – ezek jelentéstartalmába integrálta – a munkához való jog bizonyos aspektusait. A Bíróság e kiterjesztő értelmezése révén vált végül a kollektív tárgyaláshoz és a sztrájkhoz való jog is a 11. cikk égisze alá tartozó szakszervezet-alapítás és az ahhoz való csatlakozás jogának lényegi elemévé. Az integrált megközelítés annak elismerését fejezi ki, hogy az egyetemes jellegű emberi jogok különböző jogi eszközök által megvalósuló értelmezésének – és védelmének – összhangban kell állnia egymással.

Mind az alkotmányos, mind a nemzetközi jogi keret rendszerint utal a pozitív állami köteleességek teljesítésének szükségességére, az emberi méltósággal szorosan egybefonódónak tekintve a munkához való jog és részjogosítványai érvényesülését. Ezeknek vizsgálata ugyanakkor az Alkotmánybíróóság, valamint az EJEK kiemelkedő szerepére is rávilágít, amely hozzájárul a nemzeti és nemzetközi jogi normák összehangolásához, valamint a munkához való jog integrációjához az emberi jogi védelem tágabb keretébe. A munkához való jogra vonatkozó alkotmányos és nemzetközi jogi minimumkövetelményeket pedig egy új Munkatörvénykönyv megalkotása során a jogalkotónak is szem előtt kell majd tartania.

szélesebb mérlegelési jogköre magába foglalja tehát a jogot, hogy eldöntse, elismeri-e azokat a vallási közösségeken belül működő szakszervezeteket, amelyek céljai akadályozhatják a vallási felekezetek autonómiájának gyakorlását. *Sindicatul 'Păstorul cel Bun' kontra Románia*, no. 2330/09, 2013 július 9-i ítélet, 61. és 171. pontok. A *Jó Pásztor Szakszervezet* esete kapcsán felmerült vitákról bővebben lásd: VALLASEK Magdolna: *A Román Ortodox Egyház papságának munkajogi helyzete, különös tekintettel a kollektív munkajogi jogintézmények kérdésére*, Magyar Jog, 2016/12, 739–744, 742–744.

Irodalomjegyzék

1. Marius ANDREESCU, Andra PURAN: *Drept constituțional. Teoria generală și instituții constituționale. Jurisprudență constituțională*, Editura C.H. Beck, București, 2020.
2. BALOGH Áron Péter: *A kollektív autonómia alapjogi összefüggései*, Munkajog, 2022/1, 1–12.
3. Alan BOGG, Hugh COLLINS, ACL DAVIES, Virginia MANTOUVALOU: *Human Rights at Work: Reimagining Employment Law*, Hart Publishing, 2024.
4. CZUGLERNÉ IVÁNYI Judit, MÉLYPATAKI Gábor: *Érdekképviseltek a munkajogban = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYÖK Gábor, 2021.
5. Sonia DRĂGHICI: *Fundamentele constituționale ale dreptului civil*, Editura C. H. Beck, București, 2010.
6. Marian ENACHE, Ștefan DEACONU: *Drepturile și libertățile fundamentale în jurisprudența Curții Constituționale Vol. I.*, Editura C.H. Beck, București, 2019.
7. K. D. EWING: *The Implications of Wilson and Palmer*, Industrial Law Journal, 2003/32, 1–22.
8. HAJDÚ József: A 60 éves Európai Szociális Karta néhány proaktív dilemmája, Pro Futuro, 2021/2, 29–42.
9. HUNGLER Sára: *Sztrájkjog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYÖK Gábor, 2023.
10. Cristian IONESCU: *Tratat de drept constituțional contemporan*, Editura C.H. Beck, București, 2019.
11. KUN Attila: *A munkához való jog = Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Alkotmányjog*, szerk. JAKAB András, KÖNCZÖL Miklós, MENYHÁRD Attila, SÜLYÖK Gábor, 2021.
12. Klaus LÖRCHER: *The New Social Dimension in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR): The Demir and Baykara Judgment, its Methodology and Follow-up = The European Convention on Human Rights and the employment relation*, szerk. Filip DORSSEMENT, Klaus LÖRCHER, Isabelle SCHÖMANN, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2011.
13. Virginia MANTOUVALOU: *Are Labour Rights Human Rights?*, European Labour Law Journal, 2012/3, 151–177.
14. Virginia MANTOUVALOU: *Labour Rights in the European Convention on Human Rights: An Intellectual Justification for an Integrated Approach to Interpretation*, Human Rights Law Review, 2013/3, 529–555.
15. Virginia MANTOUVALOU: *The Right to Non-Exploitative Work = The right to work: legal and philosophical perspectives*, szerk. Virginia MANTOUVALOU, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2015.
16. Claudia Ana MOARCAȘ: *Libertatea de a munci și dreptul la muncă în mileniul trei = In Honorem Ioan Muraru. Despre constituție în mileniul III.*, szerk. Ștefan DEACONU, Elena Simina TANĂSESCU, Editura Hamangiu, București.
17. NAGY Gellért: *Az alapvető emberi jogok védelmének konvergenciája mint a globális alkotmányosság egyik vetülete*, Erdélyi Jogélet, 2024/1, 59–74.
18. Colm O'CONNIDE: *The Right to Work in International Human Rights Law = The right to work: legal and philosophical perspectives*, szerk. MANTOUVALOU Virginia, Bloomsbury Publishing, Oxford, 2015.

19. RORY O'CONNELL: *The Right to Work in the European Convention on Human Rights*, European Human Rights Law Review, 2012/2, 176–190.
20. SAJÓ András: *A társadalmi tényező a magánéletben – a „magánélethez való jog” (private life) genealógiája*, Állam- és jogtudomány, 2017/4, 92–105.
21. WAYNE SANDHOLTZ: *The ECtHR, transregional dialogues and global constitutionalism*, Global Constitutionalism, 2020/3, 543–551.
22. SÁNDOR LÉNÁRD: *Az emberi jogok és a munkajog zsinórmércéi*, Opus et Educatio, 2016/1, 40–51.
23. MONIKA SCHLACHTER: *The European Social Charter: could it contribute to a more Social Europe? = Resocialising Europe in a Time of Crisis*, szerk. Countouris NICOLA, Mark FREEDLAND, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
24. ELENA SYCHENKO, ADALBERTO PERULLI: *Employment Law and the European Convention on Human Rights: The Research of the Recent Jurisprudence of the ECtHR Related to Employment Law (2017–2021)*, Bulletin of Comparative Labour Relations 114, Kluwer Law International, 2023.
25. TUDOREL TOADER, MARIETA SAFTA: *Contencios constituțional*, Editura Hamangiu, București, 2020.
26. VALLASEK MAGDOLNA: *A kollektív szerződés intézménye a román munkajogban*, Miskolci Jogi Szemle, 2017/2. különszám, 653–662.
27. VALLASEK MAGDOLNA: *A Román Ortodox Egyház papságának munkajogi helyzete, különös tekintettel a kollektív munkajogi jogintézmények kérdésére*, Magyar Jog, 2016/12, 739–744.
28. VALLASEK MAGDOLNA: *Román munkajog. 2. bővített és aktualizált kiadás*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020.

| ILYÉS KINGA

Vallasek Magdolna: *Reflecții asupra evoluției sistemului de pensii din România*

Vallasek Magdolna: *Reflecții asupra evoluției sistemului de pensii din România*, Hamangiu kiadó, Bukarest, 2023, 209 oldal

A *Reflecții asupra evoluției sistemului de pensii din România* (Gondolatok a román nyugdíjrendszer fejlődéséről) szerzője dr. Vallasek Magdolna, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense, aki korábban is számos tanulmányban foglalkozott a társadalombiztosítási rendszerek történeti és normatív fejlődésével. Jogász végzettsége, szakmai profilja mellett történeti és közgazdasági érzékenységgel is elemzi a társadalombiztosítás különösen komplex alrendszerét: a nyugdíjrendszert. A könyvet a Hamangiu könyvkiadó, Románia egyik vezető jogi szakkiadója adta ki.

A kötet célkitűzései közé tartozik a román nyugdíjrendszer múltbeli fejlődési ívének történeti bemutatása, valamint a rendszerváltást követő (posztoszocialista) időszak nyugdíjreformjainak mélyreható elemzése. A szerző nemcsak jogszabályi változásokat elemez, hanem társadalmi-gazdasági okokat, politikai kényszereket (kényszerpályákat), valamint a nyugdíjbiztosítás pénzügyi fenntarthatóságának kérdéseit is részletezi.

A könyv felépítése kronologikus és tematikus: először történeti elemzés következik a XIX. század végétől a második világháború utáni kommunista rendszer kiépüléséig, majd külön fejezetek tárgyalják a rendszerváltás utáni reformfázisokat, az állami (I. pillér), kötelező magánnyugdíj (II. pillér) és az önkéntes nyugdíj (III. pillér) rendszereinek működését. A szerző külön figyelmet szentel a 2000-es évek utáni törvényi reformok, valamint a nemzetközi összehasonlítások és alkotmányossági kérdések tárgyalásának is.

Módszertani szempontból a könyv hivatkozik elsődleges jogforrásokra (törvények, rendeletek, kormányhatározatok), statisztikai jelentésekre, alkotmánybíróági határozatokra és nemzetközi jogi dokumentumokra. A szerző jogi, történeti és szociálpolitikai elemző módszereket ötvöz.

Az első fejezet (a román nyugdíjrendszer történelmi fejlődése 1918–1989 között) alapos történeti összefoglalást nyújt. Vallasek bemutatja a három különböző rendszerből (a román Ókirályság, Erdély, Bukovina) származó nyugdíjintézmények egyesítésének kihívásait Nagy-Románia létrejötte után. A szerző rámutat, hogy az első valóban egységes román nyugdíjtörvény csak 1933-ban született, de ennek hatékonysága korlátozott maradt. Az 1933-as egységes nyugdíjtörvény és annak fogadtatása valóban

érdekes kérdés. A szerző rámutat, hogy a törvény célja a korábban párhuzamosan működő területi rendszerek egységesítése volt. A mezőgazdasági munkások viszont kimaradtak a védelemből, ami a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez vezetett. Vallasek Magdolna kiemeli, hogy a törvény ugyan formailag modernnek számított, de a végrehajtási mechanizmusok gyengesége és a forráshiány hátráltatták annak gyakorlati érvényesülését. A lassan iparosodó Románia társadalma egyre inkább rászorult volna a működőképes biztosítási rendszerre, de az állami szervezési kapacitások ezt nem tudták követni. Az 1930-as években lesújtó gazdasági világválság és a következményeként fellépő politikai instabilitás tovább rontott a helyzeten. A szerző ennek fényében értékeli úgy, hogy egyfelől az alkalmazott jogi eszközök (az írott jog és a valóban érvényesülő jog), másfelől a társadalom szociális igényei között látványos feszültség húzódott meg. Ez az 1945 után kiépülő diktatúra által is örökölt strukturális egyenlőtlenségek alapját képezte. Ami a legfontosabb, hogy érdekes párhuzam vonható a XX. század eleji és a XXI. század eleji reformkísérletek korlátozott eredményessége között. A kommunista rendszer kiépülésével a nyugdíjrendszer centralizált és redistributív lett: az 1959. évi 292. törvényrendelet és az 1977. évi 3. törvény hozta létre az államilag finanszírozott és központosítottnak irányított nyugdíjbiztosítást. A szerző figyelmet fordít az ideológiai komponensekre is, pl. a politikai kritériumok alapján kizárt nyugdíjasokra vagy a politikai „érdemalapú” különnyugdíjakra. A szerző felmutatja, hogyan vált a nyugdíjrendszer a politikai lojalitás jutalmazásának eszközévé. A méltó öregség eszméjét a rendszer csak azoknak tartotta fenn, akik hűek voltak a pártállamhoz, akik kiemelkedő szolgálatot tettek a szocialista államnak. Vallasek Magdolna egy jogesetet is idéz, amelyben egy volt bíró nyugdíját megvonták, mert részt vett egy antikommunista értelmiségi körben az 1940-es évek végén. A szerző szerint ez a gyakorlat súlyosan sértette a jogbiztonság elvét. A nyugdíj mint jutalmazási vagy büntetési eszköz felhasználása a rendszer egyik anomáliája volt. A téma nyilván etikai és emberi jogi kérdéseket is felvet, amelyek máig ható tanulságokkal szolgálnak.

A második fejezet (a nyugdíjrendszer reformja 1989 után) a rendszerváltás utáni strukturális reformokat követi végig. A szerző a nyugdíjrendszer válságjeleit már a kilencvenes évek elején regisztrálja: az előregedő társadalom, az emelkedő munkanélküliség és az állami költségvetési hiány súlyos problémákhoz vezettek. Kiemelten elemzi a 2000. évi 18. törvény és a 2010. évi 263. törvény tartalmát: ezek vezették be a pontrendszerű nyugdíjszámítást, meghatározták az öregségi nyugdíj jogosultsági feltételeit, és bevezették a nyugdíjkorhatár fokozatos emelését. Ebben a fejezetben kiemelt jelentőséggel bír a nyugdíjak indexálásának (inflációs mutatók szerinti aktualizálásának) kérdése, amely egyben az egyik legtöbb politikai vita tárgya is volt. A szerző rámutat, hogy a 2000-es évek elején az indexálás szabályozatlansága kiszámíthatatlanná tette a nyugdíjak értékének alakulását. A 2010. évi 263. törvény bevezetett ugyan egy formulaalapú rendszeresítést, de ezt többször felfüggesztették, alapvetően politikai-gazdasági okokból. A szerző kiemeli a román Alkotmánybíróság határozatát, amely kimondta, hogy a nyugdíjak értékének megőrzése az állam alapvető kötelezettsége, de ez mégsem jelent automatikus indexálási jogot. A jogbiztonság és az állami kötelezettségek meghatározása tehát továbbra is kérdéses maradt. Vallasek Magdolna kritikusan értékeli azt is, hogy a kormányzat gyakran politikai adományként tálalta a

nyugdíj-kiigazításokat, ezzel eltorzítva a közbizalom alapjait. E gyakorlat rombolta a nyugdíjrendszer átláthatóságát és fenntarthatóságát. A nyugdíjrendszer legitimitása végső soron azon múlik, hogy kiszámítható és következetes marad-e.

A harmadik fejezet (az állami nyugdíjpillér) részletezi a kötelező állami nyugdíjbiztosítás működését: járulékfizetési kötelezettségek, nyugdíjtípusok (öregségi, rokkantsági, özvegyi), kiszámítási módszerek, minimum és maximum nyugdíjértékek. Értékes része a fejezetnek az Alkotmánybíróság döntéseinek feldolgozása, amelyek például a jogbiztonság, egyenlőség és visszaható hatály elveinek érvényesülését vizsgálják az új nyugdíj jogszabályok tükrében.

A negyedik fejezet (a magánnyugdíjpillérek bevezetése) részletesen tárgyalja a 2007 utáni fejleményeket: a kötelező magánnyugdíjpillér 2008-as indulását, a piaci szereplők számát és a 2017-es járulékcsökkenést, amely a rendszer stabilitását megrendítette. A fakultatív (III.) pillér elemzése kevésbé részletes, de kitér a 2006. évi 204. törvény és a 2020. évi 1. törvény rendelkezéseire. A szerző hangsúlyozza, hogy a fakultatív pillér esetében a részvétel alacsony, és a meglévő állami ösztönzők nem elegendőek a széles körű elterjedéshez. A szerző részletesen foglalkozik a rendszer hosszú távú fenntarthatóságával, a demográfiai válság (alacsony születésszám, migráció) és a munkaerőpiaci kihívások (feketegazdaság, színlelt alacsony hivatalos bérek, alacsony járulékfizetés) tükrében. Kiemeli az EU ajánlásait, de hangsúlyozza, hogy a nemzeti sajátosságokra történő alapozás elengedhetetlen a nyugdíjrendszerek tervezése során.

A magánnyugdíj-pillérek tárgyalása során Vallasek Magdolna több gyakran figyelmen kívül hagyott problémát azonosít. A kötelező magánnyugdíjpillérek 2008-as bevezetését követően számos adminisztratív és kommunikációs hiba nehezítette az átláthatóságot. A szerző egy 2012-es esetről ír, amikor több ezer biztosítottat tévesen két alapba is besoroltak, és hónapokig nem derült ki, hol gyűl a járulékkuk. Emellett hangsúlyozza, hogy a legtöbb résztvevő nincs tisztában azzal, hogyan számítják a magánpilléres nyugdíját, és miként követhetné nyomon befektetéseinek alakulását. A transzparencia és pénzügyi felkészítés hiánya a bizalom megingásához vezetett. A szerző továbbá jogosan bírálja a 2017-es járulék-visszavonásokat, amelyek a magánpillérek megbízhatóságát kérdőjelezték meg. Bár az állam ezt a lépést gazdasági válságra hivatkozva tette, a szerző szerint az intézkedés a hosszú távú bizalom szempontjából nagyon is káros volt. A kockázatot végső soron a biztosított viseli, miközben a szabályozás nem garantál megfelelő hozamokat. A könyv e fejezete különösen hasznos lehet pénzügyi döntéshozók és nyugdíjpénztár-üzemeltetők számára is.

Ki szeretné emelni még egy, a kötetben felvetett érdekes problémát: a nők és férfiak közötti eltérő nyugdíjkorhatár kérdését. Ez nemcsak jogi, hanem társadalmi és kulturális vitákat is gerjesztett. Vallasek Magdolna külön fejezetet szentel annak a törvényjavaslatnak, amely 70 éves korig engedélyezné a munkavégzést, nemtől függetlenül. A szerző kiemeli a román Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatát is, amely szerint a különbségtétel (az alacsonyabb női nyugdíjkorhatár) nem sért alkotmányos jogokat, mivel „kompenzativ természetű”. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a gyakorlatban a nők jóval rövidebb szolgálati idővel és alacsonyabb bérekkel rendelkeznek, így a nyugdíjuk a valóságban lényegesen kisebb. A szerző szerint e különbségek a nemi esélyegyenlőség mélyebb szintű problémáira mutatnak rá, amelyek a nyugdíjrendszer révén

(is) reprodukálódnak. Vallasek Magdolna azt javasolja, hogy a nyugdíjrendszer reformja során ne csak a szolgálati időre és korhatárra fókuszáljanak, hanem a munkaerőpiaci életpályák valós különbségeire is. E megközelítés a „szociális igazságosság” elvének jogi megvalósítását szolgálhatná. A kérdés helyes megoldása mind romániai, mind európai viszonylatban fontos precedenst teremthet a jövő nyugdíjpolitikája számára.

Vallasek Magdolna könyve egyedi módon kapcsolja össze a román nyugdíjrendszer történeti és jelenkori szabályozásait. A szerző a román szakirodalomban egyedülálló alapossággal elemzi és rendszerezi az elmúlt 150 év változásait, különös tekintettel a rendszerváltás utáni időszakra: a reformkörnyezetet az összes buktatójával és tanulságával együtt mutatja be. Jelentősége abban is áll, hogy a témát nem pusztán dogmatikai alapon, hanem intézménytörténeti és közpolitikai perspektívából közelíti meg. A kötet pótolhatatlan kézikönyv jogászok, szociálpolitikusok, köztisztviselők és kutatók számára. Fontos hivatkozási pont lehet doktori disszertációk, elemzések vagy szabályozást előkészítő anyagok számára is. A kötet erősségei az áttekinthetőség, a logikus felépítés, a gazdag és pontos jogszabályi hivatkozás, és ami a legfontosabb, a bátor kritikai hangvétel elsősorban a 2015 utáni változásokról.

Vallasek Magdolna munkája értékes összefoglalója a román nyugdíjrendszer múltjának, jelenének és jövőjének. A könyv tudományos megalapozottsága, hivatkozásrendszere és szerkezeti logikája mintaértékű. Hiánypótló jelleggel tárja fel a nyugdíjrendszer komplexitását, és világos képet ad a reformok indokairól és (valós) hatásairól.

E lapszám szerzői

Barta Judit

tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudomány Kar, Miskolc;
egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,
Budapest.
e-mail: civbarta@uni-miskolc.hu

Bartis Előd

megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár;
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen;
ügyvéd, Bihar Megyei Ügyvédi Kamara.
e-mail: elodbartis@yahoo.com

Halász Csenge

egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudomány Kar, Miskolc.
e-mail: halasz.csenge@uni-miskolc.hu

Ilyés Kinga

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest;
megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár.
e-mail: ilyes.kinga@centraleuropeanacademy.hu

Kovács Bence Zsolt

PhD-hallgató, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest.
e-mail: kovacs.bence@centraleuropeanacademy.hu

Leszkoven László

egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
e-mail: laszlo.leszkoven@uni-miskolc.hu

Nagy Gellért

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest;
megbízott oktató, Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár.
e-mail: nagy.gellert@centraleuropeanacademy.hu

Papp Zsófia

PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc;
gyakornok, Közép-európai Akadémia, Budapest.
e-mail: papp.zsofia@centraleuropeanacademy.hu

Prugberger Tamás

Professor Emeritus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc.
e-mail: civprugi@uni-miskolc.hu

Vékás Lajos

Professor Emeritus, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
e-mail: vekas@ajk.elte.hu

Veress Emőd

egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc;
Sapientia EMTE, Kolozsvári Kar, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár.
e-mail: emod.veress@sapientia.ro, emod.veress@uni-miskolc.hu

SZERZŐI ÚTMUTATÓ

- Az Erdélyi Jogélet lektorált jogtudományi folyóirat. Az itt megjelenő írások kizárólag elsőközlésűek. A publikálásra kerülő kéziratok kategóriái: tanulmány, recenzió, jogeset-kommentár.
- A kézirat benyújtása előtt kérjük, tanulmányozza a jogi feltételeinket is tartalmazó szerzői útmutatót. A szerző az alábbi feltételeket a mű benyújtásával tudomásul veszi és elfogadja.
- A tanulmányokat Microsoft Word .doc vagy .docx formátumban, körülbelül 40 000 leütés terjedelemben, a recenziókat, jogesetek kommentárjait körülbelül 15 000 leütés terjedelemben kell leadni a szerkesztőbizottság e-mail címére. A szerkesztőbizottság fenntartja a jogot, hogy indokolt esetben hosszabb anyagot is megjelentessen vagy a hosszabb anyagot két részben közölje.
- A tanulmányokhoz kötelező rövid magyar és angol nyelvű összefoglalót kell mellékelni, és meg kell jelölni 5-6 kulcsszót, amelyek a tanulmány tartalmát a leginkább jellemzik. Az összefoglalóban nem szerepelhetnek hivatkozások.
- A szerző adatait a tanulmány vagy jogeset-kommentár címe alatt, a következőképpen kell megadni: Kovács István egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest, e-mail: istvan.kovacs@emalcim.hu. Recenziók esetén ugyanezeket az adatokat a recenzió végén kell feltüntetni.
- A szó szerinti idézetekhez használjon **idézőjelet**, idézeteken belüli idézetekhez pedig **fél-idézőjelet** (a ' jelet, billentyűkombinációja: shift + 1).
- pl. Szász-Schwarz Gusztáv szerint „*az ő jogalapja nem többé pusztán készpénznek kölcsönadása, hanem bármi kötelmi jogalap lehet, nem kell más, mint hogy az alperes ezen tartozását 'kölcsön címen' elismerte légyen, ami legtöbbször oly alakban történik, hogy 'kölcsönlevelet' vagy 'adóslevelet' állít ki róla*”.
- A címekhez, alcímekhez használjon **címsorokat**. A tanulmányon belül két alárendelt címsor használható, ezeket arab számokkal kell jelölni (1. Áttekintés, 1.1. Jogtörténeti előzmények, 1.2. A hatályos jog stb.).

Különböztesse meg egymástól:

- **a kiskötőjeleket** (szavak között használandó, pl. szóösszetételeknél: ítélet-végrehajtó),
- **nagykötőjeleket** (pl. évszámok, helységnevek között használandó -tól -ig jelentésben, pl. 1918–1920, Kolozsvár–Budapest útvonal),
- **gondolatjelet** – mondatokon belüli közbeékelés esetében,
- **kiemeléshez dőlt** betűt használjon, a **félkövér** betűk használata kerülendő,
- **idézetekhez dőlt** betűt használjon: az idézett részt dőlt betűvel írja és tegye idézőjelbe is,
- idézetek esetén a **kihagyást** a következőképpen jelölje: [...]
- **a századokat** római számokkal írja: VII. század.

Hivatkozások:

A tanulmányban idézett valamennyi forrást – akár szó szerinti, akár tartalmi idézésről van szó – **lábjegyzetben** kell lehivatkozni.

Az első lábjegyzetben kérjük minden esetben feltüntetni **az idézett mű valamennyi bibliográfiai adatát**: szerző(k) neve(i), mű címe, kiadó, kiadás helye, évszám, oldalszám. **Ismételt hivatkozás esetében** elegendő csak a szerző családneve, majd *i. m.* és az oldalszám feltüntetése, pl. BECK: *i. m.*, 11. Ugyanattól a szerzőtől több mű hivatkozása esetén a szerző neve után a mű címének első szavát (hasonló című művek esetében, első szavait) is fel kell tüntetni: BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

A lábjegyzetekben hivatkozott műveket kérjük a tanulmány végén az irodalomjegyzékben is feltüntetni, ábécésorrendben, sorszámozással.

A hivatkozási szabályok összefoglalása:

1. az első hivatkozás teljes bibliográfiai adatokkal történik;
2. hivatkozás ugyanarra a műre a soron következő lábjegyzetben: *Uo.* megjelöléssel történik;
3. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanattól a szerzőtől csak egy művet hivatkozunk a tanulmányban;
4. rövidített lábjegyzet használatos, ha ugyanannak a szerzőnek több művét is hivatkozunk;
5. a szerző által felhasznált szakirodalmat irodalomjegyzék összegzi.

Általános példa:

1. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnev: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve, oldalszám.
2. *Uo. (dőlttel)*, oldalszám.
3. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *i. m.*, oldalszám.
4. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS): *Rövidített cím...*, *i. m.*, oldalszám.
5. CSALÁDNÉV (KISKAPITÁLIS) Keresztnev: *Mű címe (dőlttel)*, Kiadó, Kiadás helye, Kiadás éve.

Idegen nyelvű műre való hivatkozás esetében a családnév, keresztnév sorrend az adott nyelvben használatos névsorrendet követi:

Dan Andrei POPESCU: *Din nou despre rezerva succesorală. Privire din perspectiva dreptului internațional privat*, Buletinul Notarilor Publici, 2018/2 (XXII).

Példák:

Egyszerűs művek hivatkozása:

1. BECK Salamon: *A köteles részes jogállása*, Athenaeum, Budapest, 1913, 11.
2. *Uo.*, 17.
3. BECK: *i. m.*, 11.
4. BECK: *A köteles...*, *i. m.*, 11.

Két- vagy többszerzős művek hivatkozása:

1. KOZMA Anna, LŐRINCZ György, PÁL Lajos: *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, HVG Orac, Budapest, 2020, 43.
2. *Uo.*, 57–63.
3. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *i. m.*, 57–63.
4. KOZMA, LŐRINCZ, PÁL: *A Munka...*, *i. m.*, 57–63.

Szerkesztett műben megjelent tanulmányokra, fejezetekre való hivatkozás:

1. VERESS Emőd: *Gondolatok a szerződés egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetéséről* = *Lábady Tamás emlékkönyv*, szerk. KOLTAY András, MENYHÁRD Attila, LANDI Balázs, Wolters Kluwer, Budapest, 2019, 311.

2. Uo., 312.
3. VERESS: *i. m.*, 312.
4. VERESS: *Gondolatok...*, *i. m.*, 312.

Folyóiratcikkekre történő hivatkozás:

1. VÉKÁS Lajos: *Szladits Károly és magánjogi iskolája*, Jogtudományi Közlöny, 2018/2, 72–77, 75.
2. Uo., 76.
3. VÉKÁS: *i. m.*, 76.
4. VÉKÁS: *Szladits...*, *i. m.*, 76.

Több műre való hivatkozás:

Lábjegyzetben több műre való hivatkozás esetében az oldalszámok után nem szükséges pont és pontosvessző is, csak pontosvessző:

DOMJÁN Éva: *A polgári jog és a kereskedelmi jog szerkezetéről*, Magyar Jog, 1991, 751–755; VÉKÁS Lajos: *Szükség van-e kereskedelmi magánjogra?* Magyar Jog, 1998, 705–714; a kereskedelmi jog külön kodifikálása mellett SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaság joga, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás hajtóereje*, Gazdaság és Jog, 1998, 9–16.

Hivatalos közlönyre, törvényre, rendeletre, kormányhatározatra való hivatkozás:

1. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial al României) hivatkozási módja: Románia Hivatalos Közlönye, 2009. április 2, 213. sz.
2. Román törvény hivatkozási módja: a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 1995. évi 36. törvény
3. Román kormányrendelet hivatkozási módja: 2021. évi 77. sürgősségi kormányrendelet a Nemzeti Erdőőrség létesítéséről
4. Román kormányhatározat hivatkozási módja: a Kovászna megyei Uzon község zászlómodell-jének jóváhagyásáról szóló 2021/1041. kormányhatározat.

Interneten hozzáférhető elektronikus forrás hivatkozása (zárójelben a letöltés dátumának megadásával):
www.alkotmánybíróság.hu (letöltés ideje: 2020. 01. 23.)

Jogi kérdések, lektorálás és etikai alapelvek:

A szerző a kézirat beküldésével szavatolja, hogy a tanulmány saját, eredeti szellemi alkotása, illetve amennyiben felhasználta mások munkáit, azokat megfelelő módon idézte és szakszerűen hivatkozott rájuk.

A szerző szavatol azért, hogy a művön nem áll fenn harmadik személynek olyan kizárólagos szerzői joga, amely az Erdélyi Jogélet kiadója felhasználását akadályozná vagy korlátozná.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága fenntartja magának a kizárólagos jogot arra, hogy a kiadói célok figyelembevételével meghatározza, mely művek felelnek meg a kiadás kritériumainak és kerülnek ténylegesen publikálásra.

A mű szerzőjének álláspontja nem feltétlenül tükrözi az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának és kiadójának álláspontját.

Az Erdélyi Jogélet a publikációt ingyenesen teszi hozzáférhetővé.

Az Erdélyi Jogélet kiadója általános szabályként nem fizet díjat a szerzőnek. A szerző a díjazásról a kézirat beküldésével kifejezetten lemond.

A szerző visszavonhatatlan engedélyt ad a mű címének felhasználásához, a mű nyilvánosságra hozatalához nyomtatott és elektronikus formában, a folyóirat honlapján és adatbázisokban. A szerző engedélyt ad a mű sokszorosítására, terjesztésére és a szükséges korrektúra elvégzésére.

A szerző a mű fentiekben felsorolt felhasználására területi korlátozás nélkül, határozatlan időtartamra, azaz a mű teljes védelmi idejére kizárólagos, harmadik személynek átengedhető felhasználási jogot enged az Erdélyi Jogélet kiadójának.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottságának tagjai, illetőleg külső, tudományos minősítéssel rendelkező, erre felkért személy által lektorált cikkeket közöl. A kézirat elbírálása kettős vak lektorálással történik. A kettős vak lektorálás módszerének lényege, hogy a lektor számára a szerző, a szerző számára a lektor ismeretlen marad.

A beérkező kéziratokat először a szakterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben a beküldött dokumentum illeszkedik a lap profiljához és teljesíti a formai és szakmai alapvető feltételeket, felkéri a megfelelő szakértőt a lektori vélemény elkészítésére.

A lektorálási kritériumok a következők: formai, hivatkozási és terjedelmi előírásoknak való megfelelés; témaválasztás indokoltsága, időszerűsége, egyedisége; a kézirat szerkezete: arányosság, belső logika, áttekinthetőség; a jogtudományok elvárásrendszerének megfelelő, következetes fogalomhasználat és nyelvhelyesség; szakirodalmi és elméleti megalapozottság; hivatkozások pontossága és teljessége; módszertan; újszerűség, a kutatói kérdésfelvetés minősége és a kutatói erőfeszítés mértéke; összegző megállapítások és következtetések minősége.

A lektori véleményeket a szerkesztőbizottság továbbítja a szerzőnek. A lektori véleményben foglaltakat a szerzőnek követnie kell. Amennyiben a szerző nem ért egyet a lektori véleménnyel, azt külön meg kell indokolnia és jeleznie kell a tudományterületi felelős szerkesztőnek, aki mérlegeli a véleményeltérés okát és dönt annak elfogadásáról. Ha a lektor jelentősebb átdolgozást kér, úgy a módosított kézirat, megküldése után, újbóli lektorálásra kerül. A lektorálás kettős anonim rendszerben történik (sem a szerző nem értesül a lektor személyéről, sem a lektor a szerző azonosságáról).

A lektori vélemény alapján módosított kéziratot a tudományterületi felelős szerkesztő vizsgálja felül, és amennyiben megfelel a lektori kéréseknek, illetve a szerzői útmutatóban foglaltaknak, úgy szerkesztésre küldi a kéziratot és megjelenteti a lapban.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága minden, a kézirat benyújtásával, lektorálással kapcsolatos információt bizalmasan kezel.

Az Erdélyi Jogélet szerkesztőbizottsága szigorúan követi a COPE (Committee on Publication Ethics) által kiadott iránymutatásokat és ajánlásokat. A COPE által kiadott iránymutatások és ajánlások angol nyelven elérhetőek a következő linken: <https://publicationethics.org/resources>.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Tipográfia:

Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.

Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató